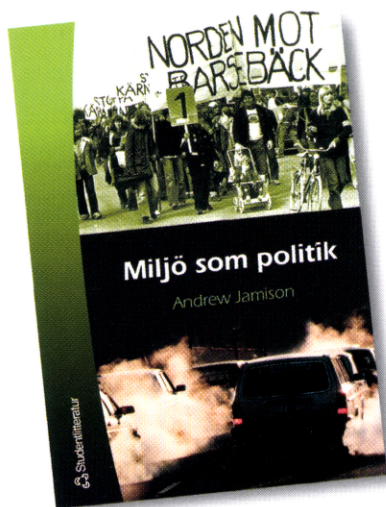

Sociologisk Forskning

3
·
2
0
0
3

om *Sociala rörelser*

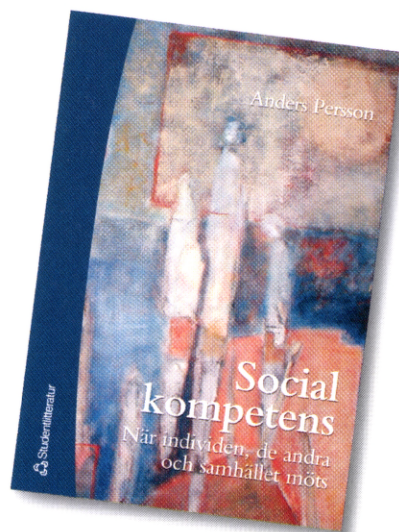
Andrew Jamison

Miljö som politik

- Boken innehåller en bred orientering om miljöpolitikens framväxt som ett eget politikområde – med sina egna diskurser, institutioner och handlingar. Författaren presenterar på ett överskådligt och initierat sätt de många olika idéer och kulturella traditioner som ligger till grund för dagens komplexa miljöpolitik och jämför dominerande politiska strategier och synsätt hos de aktörer som är aktiva idag. Med fokusering på svenska och amerikanska erfarenheter ställs den marknadsorienterade miljöpolitiken mot mera kritiska ekologiska strömningar.

- *Andrew Jamison* kom 1970 till Sverige från USA där han läste vetenskapshistoria och även började intressera sig för miljöfrågor. Han är docent i vetenskapsteori och forsknings- och teknikpolitik och professor i teknologi och samhälle vid Aalborgs Universitet i Danmark. För närvarande är han gästprofessor i miljövetenskap vid Malmö högskola. Han har skrivit flera böcker om sociala rörelser samt vetenskaps- och teknikhistoria.

154 sidor • Utk. oktober 2003
Art.nr 31273-01 • ISBN 91-44-02825-3

Anders Persson

Social kompetens

När individen, de andra och samhället möts

- Vad är det vi anses sakna när vi påstås behöva mer social kompetens och hur kan det komma sig att denna upplevelse av brist på social kompetens uppträder just nu? Intresset för social kompetens ses i denna bok som ett mångfasetterat problematiserande av vår nuvarande sociala och samhällsliga existens. I denna andra upplaga av boken har texten uppdaterats och utökats med bl.a. ett nytt kapitel där författaren redogör för olika definitioner av och själv definierar social kompetens.

- *Anders Persson* är sociolog vid Lunds universitet och adjungerad professor i utbildningsvetenskap, verksam vid Arbetslivsinstitutet i Malmö. Han har skrivit en rad böcker, bl.a. *Skola och makt* (1994), *Politiken i krissamhället* (1997), *Coaching och handledning av grupper* (tillsammans med Gunnar Andersson; 2002) och är redaktör för antologin *Skolkulturer* (2003).

237 sidor • 2a uppl. 2003
Art nr 7285-02 • ISBN 91-44-02768-0

Redaktör & ansvarig utgivare

Mikael Hjerm
socforsk@soc.umu.se
tel. 090-786 9517

Redaktionen

Mikael Hjerm (red)
Eva Sundström (sekreterare)
Rickard Danell
Simon Lindgren
Karina Nilsson
Charlott Nyman

Adress

Sociologisk forskning
c/o Sociologiska institutionen
Umeå universitet
901 87 UMEÅ
tel. 090-786 5000
fax. 090-786 6694

Grafisk produktion

Boréa (form & layout)
Daus Tryck & Media (tryck)

Sociologisk Forskning publiceras
med stöd från Vetenskapsrådet.

Artikelförfattarna ansvarar själva
för innehållet i respektive artikel.

ISSN 0038-0342

BEHÖVS MEDLEMMARNA?..... 3
av Göran Ahrne och Apostolis Papakostas

**EN INDIVIDUALISTISK SOCIAL RÖRELSE, ÄR DET MÖJLIGT?
RÖRELSEBEGREPPET OCH NEW AGE** 11
av Jenny-Ann Brodin

**FÖRÄLDRADE FOLKRÖRELSE, AKTIVA MEDBORGARE
OCH HETSANDE MASSMEDIER** 19
av Klas Åmark

**GLOBALISERINGSRÖRELSEN
— EN NY SOCIAL RÖRELSE ELLER EN KLASSISK
KONFLIKTDIMENSION I NYTT SAMMANHANG?** 27
av Magnus Wennerhag

KORPORATISM OCH BOSTADSREGIMER 37
av Jim Kemeny

*Bostadsforskningen är ett verktyg för studier av
korporatistisk teoribildning. Jim Kemeny visar att boende
och bostadsmarknaden är fundamentala för vår förståelse
av välfärdsstatsregimer.*

**ATT EXPLICITGÖRA DET IMPLICIT SAGDA
— I SJÄLMORDSNÄRA KVINNORS TAL OM
OFFERSKAP, KÖN OCH SEXUALISERAT VÅLD** 57
av Elisbeth Lindberg

*Om samband mellan kvinnors självmordstankar och
erfarenheter av sexuellt utnyttjande.*

RECENSIONER 76

NOTISER & ANMÄLNINGAR 92

Sveriges Sociologförbund

är en fackligt och politiskt obunden intresseorganisation för sociologer med syftet att främja sociologins vetenskapliga utveckling och praktiska tillämpning. Som medlem i Sociologförbundet får du bland annat förbundets egen tidskrift **Sociologisk Forskning** och den internationella tidskriften **Acta Sociologica**, som utkommer fyra gånger per år.

Vill du bli medlem?

Se Sociologförbundets hemsida www.sociologforbundet.org.se för information. Från hemsidan kan du också beställa lösnummer av Sociologisk Forskning.

Prenumerationsärenden

Stina S. Wingfors
tel. 031-773 44 40
stina.s.wingfors@sociology.gu.se

Annonsansvarig

Charlott Nyman
tel. 090-786 60 07
charlott.nyman@soc.umu.se

JAG HOPPAS ATT de positiva kommentarerna till omläggningen av Sociologisk Forskning är signifikanta för sociologsverige. Möjligheten att fortsätta leva upp till dessa omdömen vilar dock till stor del på den fortsatta tillströmningen av bidrag till tidskriften!

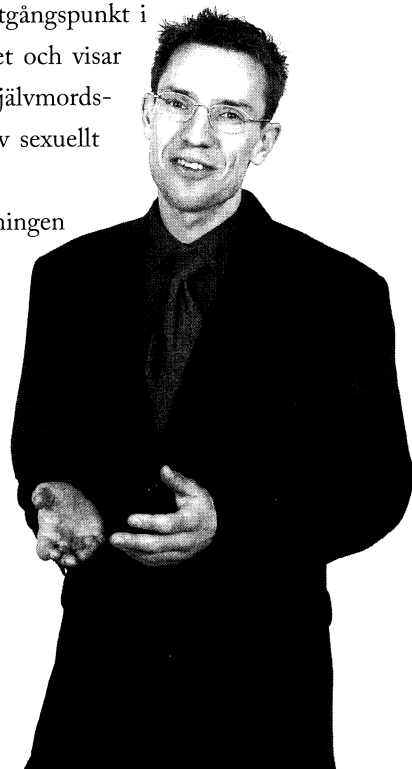
Debattartiklarna i detta nummer behandlar sociala rörelser utifrån olika infallsvinklar. Åmark målar upp en dyster framtid för den svenska demokratin i fotspåren av minskat deltagande i folkrörelserna. Ahrne och Papakostas ifrågasätter de klassiska förklaringarna till det minskande deltagandet och Brodin ifrågasätter hur själva begreppet social rörelse skall förstås med utgångspunkt i den s.k. New Age rörelsen. Wennerhag avslutar med att sätta in globaliseringsrörelsen i perspektivet av någonting nytt, samtidigt som den klassiska motsättningen mellan arbete och kapital alltjämt är närvarande.

I analysdelen tar Lindberg utgångspunkt i teorier om det ideala offerskapet och visar på sambandet mellan kvinnors självmordstankar och deras erfarenheter av sexuellt utnyttjande.

Kemeny visar att bostadsforskningen är ett perfekt verktyg för studier av korporatistisk teoribildning samtidigt som han gör klart att boende och bostadsmarknaden är fundamentala för vår förståelse av välfärdsstatsregimer.

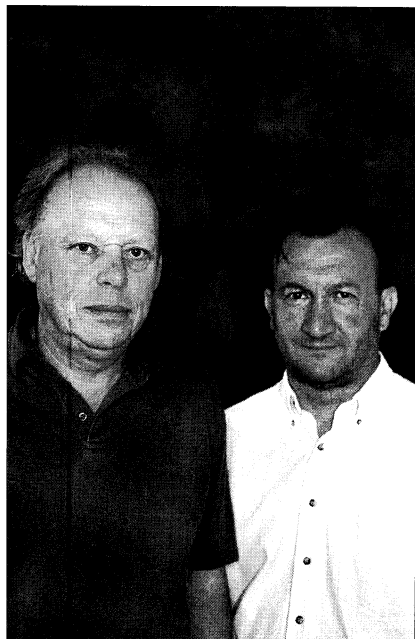
MIKAEL HJERM

redaktör & ansvarig utgivare
socforsk@soc.umu.se

Behövs medlemmarna?

av Göran Ahrne och Apostolis Papakostas

Göran Ahrne är professor i sociologi vid Stockholms universitet. Apostolis Papakostas är docent och lektor i sociologi vid Södertörns högskola. Båda är knutna till Score (Stockholm Centre for Organizational Research). Tillsammans publicerade de förra året boken *Organisationer, samhälle och globalisering. Tröghetens mekanismer och förnyelsens förutsättningar*.

DET ÄR MÅNGA som är oroadе över att de politiska partiernas medlemsantal sakta men säkert tycks minska. Den 15 juni år 2000 slog SNS Demokratiråd larm i en debattartikel i Dagens Nyheter om att om medlemsantalet skulle fortsätta att minska med 30 000 medlemmar per år skulle de politiska partierna inte ha kvar några medlemmar om si så där tio år. Sådana prognoser aktualiserades åter våren 2003 i samband med att en stor undersökning från SCB presenterades och fastslog att föreningsdeltagande i allmänhet i Sverige är på tillbakagång och har så varit under 20 år. De i stort sett enda organisationer som ökar sitt medlemsantal är pensionärsorganisationerna. Minskningen av medlemskap har varit särskilt påtagligt bland män och har i stort sett halverats under de senaste 20 åren. År 2000 var enligt senaste uppgifter endast 7,3 procent i den vuxna befolkningen med i något politiskt parti och aktiva medlemmar var 2,2 procent (se Vogel m.fl. 2003).

Vi tvivlar inte på riktigheten i dessa siffror även om det kan vara på sin plats att varna för den typ av framskrivningar av siffrorna som Demokratirådet ägnar sig åt, vilket de väl rimligtvis själva

också är medvetna om. Tanken att partierna skulle förtvina om medlemmarna försvinner är enligt vårt sätt att analysera helt befängd. Det är inte heller partierna som klagat på att medlemmarna försvinner. Att ha många medlemmar kan vara ganska besvärligt. Nej, vi ifrågasätter inte de stora dragen i beskrivningen av att medlemsantalen i de politiska partierna sjunker. Möjligen skulle vi kunna uttrycka en viss förvåning över att inte minskningen går fortare. För vår analys säger oss att partierna inte behöver särskilt många medlemmar och egentligen knappast vill ha några heller, särskilt inte aktiva medlemmar (för detaljerade resonemang och fullständiga referenser, se Ahrne & Papakostas 2002: kap. 5, samt Papakostas 2003).

I de förklaringar som Demokratirådet (Petersson m.fl. 2000) ger till de minskade medlemsantalen anknäver man till att man finner en ökande förtroendeklyfta mellan allmänheten och de politiska partierna och att en stor majoritet av befolkningen i Sverige har uppfattningen att partierna inte klarar av sina mest fundamentala uppgifter. Ett antagande man gör i DN-artikeln är att medborgarna anser sig ha allt mindre behov av partierna.

I Vogel m fl artikel i Sociologisk forskning om föreningsdeltagandet anges några orsaker som brukar utpekade som förklaringar till ett minskat deltagande. En vanlig förklaring är ett utökat medieutbud, det vill säga att folk hellre sitter hemma och tittar på TV än går på möten i politiska partier. I diskussionen av detta anknäver Vogel m fl bland annat till Robert Putnams analys av det minskande politiska intresset i USA.

En annan möjlig förklaring är den offentliga

sektorns expansion och ansvarsövertagande, som skulle ha gjort behovet av politiskt deltagande mindre påtagligt. Ytterligare en förklaring till minskad partipolitisk aktivitet kan vara en professionalisering av partier och föreningar. En viktig förklaring som anges av Vogel m.fl. och som dyker upp i de flesta sammanhang när man tar upp frågan om minskade medlemsantal är individualiseringen. Här anknäver man, om än inte helt tydligt till en tankeströmning som fått sitt starkaste uttryck under 1990-talet hos sociologer som Anthony Giddens, Ulrich Beck och Zygmunt Bauman och som idag närmast blivit en allmänt accepterad sanning.

Oberoende av vilka faktorer som lyfts fram i olika förklaringar till ett minskat deltagande i partipolitisk verksamhet så finner man förklaringen hos individerna: de har inte tid för de tittar så mycket på TV, de är missnöjda med partierna och känner inget behov av att vara med längre, de har allmänt sett ingen lust att vara med i partier eftersom de är unika individer och inte vill binda upp sig till ett fixt och färdigt åsiktspaket. Man menar, kort sagt, att det är individerna som överger partierna och inte tvärtom.

Vår analys leder oss till rakt motsatt slutsats att det är partierna som överger medlemmarna, partierna har inte längre behov av medlemmar och de har inte tid med medlemmar och de vill kanske inte heller ha medlemmar för att de kan vara besvärliga. Och när medlemsantalet minskar, ändrar problemet med oligarkins järnlag karaktär. Vi menar att man kan se till ett ökat medieutbud, den offentliga sektorns expansion och ökade ansvarstagande och en professionalisering ur ett motsatt perspektiv än det som

oftast anförs i den allmänna debatten och visa hur partimedlemmar blivit allt mer överflödiga. Detta skulle leda till att individualiseringen åtminstone i detta fall inte i första hand ligger i att människor inte vill vara med i partier utan i att partier och andra organisationer behöver allt färre människor för att fungera.

De samhällsforskare som, å andra sidan, såväl betonar som bejaktar uppkomsten av ett antal nya sociala rörelser för förståelsen av det politiska systemets förändring är inte lika oroade över det minskade deltagandet i politiska partier. För dem framstår nya sociala rörelser av olika charaktärer som en dynamisk kraft i politiken och dessutom en kraft som i många avseenden är bättre anpassad till en globaliserad värld där den nationella politiken förlorat i relevans. Eftersom nya sociala rörelser tänks vara formlösa och bygga på informella band är de bättre anpassade till den individualisering som alla utgår ifrån. Att delta i en social rörelse är något som skulle kunna fungera bättre för människor som inte vill binda upp sig till hela åsiktspaket i politiska partier. Sociala rörelser är mer fokuserade på vissa frågor men trots detta erbjuder de många möjligheter till mer meningsfulla och identitetsskapande aktiviteter för sina deltagare än vad de traditionella politiska partierna kan göra.

För vår del ser vi dock i stort sett samma problem i de nya sociala rörelserna som i partierna. Behovet av många medlemmar är inte stort. Tvärtom så måste många nya sociala rörelser med olika metoder begränsa sitt medlemsantal och avvisa många potentiella deltagare/medlemmar. Dessutom är ju inte de nya sociala rörelserna något nytt förutom att

de är just nya, vilket också innebär att de redan håller på att åldras. De nya sociala rörelserna har samma begränsningar som partier och andra gamla sociala rörelser. En skillnad är dock att idag tycks åldrandeprocessen i de så kallade nya sociala rörelserna gå betydligt snabbare än för omkring hundra eller femtio år sedan.

Vi kommer här att lyfta fram samma typ av faktorer, massmedias framväxt, expansionen av det offentliga samt professionaliseringen av frivilliga organisationer när vi beskriver utvecklingen på ett annat sätt genom att ta fasta på reella och grundläggande organiseringsprocesser som försiggår i det som ofta ses som det civila samhället. Men vi skiljer oss från dem som har sett individualiseringen som den primära orsaken till det minskade medlemsantalet. För oss är individualisering att betrakta som en konsekvens av en relativt långvarig historisk process av trögrörlig rationalisering. Vi tror också att det är oförmågan att se denna process av trögrörlig rationalisering som lett författare som Alain Touraine, Manuel Castells och Alberto Mellucci (samt de som inspirerats av deras skrifter) att förväxla sekundära och grundläggande aspekter och således begå misstaget att se våra samtida sociala rörelser som en ny historisk kategori. Vi syftar här framförallt på påståendet om förekomsten i nya frivilliga organisationer och nya sociala rörelser av drag som är typiska i primärgrupper vilket skulle innebära uppkomsten av en ny typ av kollektivt handlande.

Den process av trögrörlig rationalisering som pågår i såväl nya som gamla sociala rörelser skapar mer organisation med färre människor. De mänskliga insatsernas betydelse minskar på

bekostnad av tekniska resurser eller relationer till andra organisationer. Men ju mer organisation det blir desto större tycks behovet vara att betona det mänskliga. Och genom att i sin forskning utgå från rörelsernas självbilder har de ovanstående forskarna överbetonat det mänskliga.

Man brukar beskriva rörelser som bestående av tre cirklar. Ytterst finner man sympatisörerna och innerst den aktiva eller professionella gruppen. Mellan dessa två cirklar finner man en tredje bestående av medlemmar. Kännetecknande för såväl nordeuropeiska som skandinaviska och svenska partier och sociala rörelser har varit att den mellersta cirkeln varit relativt omfattande.

En annan aspekt har varit de specifika, påtagliga band och ömsesidiga beroendeförhållanden som utvecklats mellan organisationen och medlemmen. Organisationen var nödvändig för att hålla vid liv, samordna och multiplicera likasinnade människors ansträngningar, men samtidigt var organisationen beroende av människornas ansträngningar och resurser. Medlemskapsorganisationen syftade till att mobilisera många människor och deras begränsade resurser och var som sådan en arbetskraftsintensiv organisation. Det är således inte förvånande att agitation, noggranna medlemsregister, medlemsmöten och medlemsavgifter utgjorde centrala organisatoriska företeelser i medlemskapsorganisationen och att agitatorn, föreningssekreteraren och föreningskassören var några av organisationens mest framträdande figurer.

En skandinavisk och framförallt en svensk särart har varit att medlemskapscirkeln expanderat kontinuerligt och tenderat att omvandla

sympatisörer till medlemmar. Tittar man på västeuropa i sin helhet äger detta rum tio till femton år efter andra världskriget då partier och sociala rörelser lyckas omvandla en stor del av sina sympatisörer till medlemmar. Det var detta som fick den franske sociologen Maurice Duverger att i sitt standarverk om politiska partier betrakta detta som demokratins självklara sätt att aggregera medborgarnas intressen. Sedan slutet av 50-talet och med högst varierande intensitet i olika länder har dock den process av trögrörlig rationalisering vi pratar om förändrat villkoren för medlemskapsorganisationens verksamhet.

Medlemskapsorganisationen är inte längre beroende av sina medlemmar, banden har blivit svagare och den substantiella grunden för ambitionen att omvandla sympatisörer till medlemmar existerar inte längre. Vi tror att detta är grunden för de vikande medlemstalen.

I det följande skall vi göra några nedslag i ett omfattande material vi gått igenom. Syftet är att illustrera de uttryck som denna rationaliseringsprocess tar samt de konsekvenser den har för medlemskapet som socialt fenomen.

Det första uttrycket för en rationalisering är att mänsklig arbetskraft inte längre behövs för att förmedla partiets budskap. Detta hänger ihop med att tekniken för masskommunikation och propaganda har utvecklats och blivit föremål för professionell verksamhet i moderna massmedia och framförallt i televisionen. Den mest iögonfallande konsekvensen av detta är politikens personifiering. En annan organisatorisk konsekvens är att agitatorn och budskapsförmedlaren inte längre behövs för organisationens verksamhet. I deras plats finner man professionella

aktivister, kampanjexperter, sponsringskonsulter, projektledare och direktörer. I forskningen om nya sociala rörelser hittar man numera beskrivande termer som "professionella rörelser" "rörelseindustri", "rörelse-entreprenör".

Till ungefär början av 70-talet kan man datera uppkomsten av en forskningsinriktning i studier av sociala rörelser som fått benämningen "resursmobiliseringsskolan" (McCarthy & Zald 1987). Ursprungligen som ett sätt att lösa ett teoretiskt problem om hur kollektivt handlande uppkommer, riktade skolan sin uppmärksamhet mot frivilliga organisationers sätt att mobilisera resurser. Vad man har uppmärksammat är att mobilisering av resurser tycks vara viktigare än mobilisering av medlemmar. En sådan tendens har förstärkts sedan början av 1960-talet. Nya frivilligorganisationer som bildats under senare år tycks vara mer resursintensiva än de som bildades innan. Det kunde till exempel ta några decennier för en organisation av det gamla snittet att anställa en person, medan det kan gå på några veckor för nya rörelser att anställa personal och att få en relativt fast organisatorisk struktur.

Resursintensiteten är i själva verket en typ av förändring som lika väl kunde ha förstärkt banden mellan medlemmar och organisation. Men resursintensiteten har kombinerats med en skiftning i resursernas lokalisering och har därmed fått vittgående konsekvenser. Merparten av organisationernas resurser härstammar inte längre från medlemmarna. Sedan mitten av 60-talet har medlemsavgifterna i politiska partier i Sverige utgjort mindre än 20 procent av partiernas intäkter för att under nittioalet hamna under 10 procent (Pierre & Widfeldt 1995:43). Samma

tendenser observeras i ett antal västeuropeiska länder (Katz & Mair 1994). Tendensen är inte begränsad till politiska partier. En statlig rapport som studerar 200 slumpmässigt valda idrottsföreningar uppskattar att medlemsintäkterna år 1993 utgjorde ca 10 procent av omsättningen. Samma tendenser har påvisats i andra undersökningar.

Huvudsakligen härstammar resurserna från staten men det finns en omfattande variation här. Borgerliga partier har av tradition erhållit stöd från företag och företag har även sponsrat idrottsrörelsen. På senare tid spelar fonder, stiftelser tillsammans med försäkringsbolag och andra institutionella former för resurskoncentration, samma roll för frivilliga organisationer som banker och investeringsbolag har spelat för företag eller stater i världen. Resursernas lokalisering utanför organisationen eller snarast i andra organisationer har konsekvenser för frivilliga organisationer eftersom resurstillförseln brukar associeras med beroendeförhållanden och motprestationer. Några av konsekvenserna är lätta att se som till exempel företagslogotyper på idrottsutövares tröjor eller företagsnamn på idrottsklubbar som Kinder-Bologna, MoDo eller Elverket i Vallentuna.

Till de mest påtagliga konsekvenserna hör att amatören blir professionell och att medlemmen förlorar sin betydelse, på samma sätt som den värnpliktige inte längre behövs för professionella arméer. Genom att placera ovanstående uppgifter om resurstillförseln bredvid studier av professionalisering av politiska partier eller idrottsrörelsen blir sambanden mellan resurstillförseln och professionalisering uppenbara.

På det hela taget förefaller det som om relationerna mellan organisationer blir mer intensiva medan medlemskapet och medlemskapsinriktade funktioner försvagas. Organisationer kommer närmare varandra genom resursutbyten och andra interaktioner samtidigt som de fjärrar sig från medlemmarna. Det resursintensiva sättet att bedriva kollektiv verksamhet är mest tydligt i nya frivilliga organisationer genom att förloppen där går i snabbare takt. Nya frivilligorganisationer skapas i en omgivning där resurser är koncentrerade och tekniken för att organisera kollektivt handlande är systematiserad och professionaliserad. Detta tillåter att en organisatorisk gräns skapas mellan den innersta och den mellersta cirkeln som vi nämnde tidigare. Den huvudsakliga konsekvensen av detta är att medlemmen omvandlas till sympatisör, eller om man så vill, till konsument av politik.

Det har använts många adjektiv för att beskriva de nya sociala rörelserna: icke-byråkratiska, icke-hierarkiska, demokratiska, flexibla. Deras medlemmar likställs med moderna nomader som knyts ihop med flexibla postmoderna nätverk och det finns föreställningar om att drömmen om ett liv utan organisationer är på väg att förverkligas. Man kan inte förneka att nya sociala rörelser i inledningsskedet uppvisar vissa sådana drag i olika proportioner. Det var till exempel många som betraktade innebandyn som en rolig lek som kunde spelas utan regler och där män och kvinnor kunde spela i samma lag. Miljöpartiets profilering som anti-oligarkiskt och antibyråkratiskt är välkänd.

”Tillbaka till människorna” tycks åtminstone inledningsvis vara parollen för nya organisa-

tioner men detta är en kortvarig företeelse. Överhuvudtaget rutiniserar nya rörelser sin karisma och får fasta strukturer i snabbare takt än tidigare och de adjektiv som har använts för att beskriva dem tar mer fasta på deras yttre tecken än på de nya organisationernas väsen. Nya organisationer är till exempel flexibla, inte för att de är mer mänskliga, utan snarast tvärtom. De är flexibla för att de bygger sin verksamhet på icke mänskliga resurser som har en hög grad av ”omsättningsbarhet” och för att de har en fastare organisatorisk struktur som tillåter en högre grad av ”medlemsutbytbarhet”.

I en studie av Noaks Ark, 5112-rörelsen och Farsor och morsor på stan fann Lars-Erik Olsson (1999) att ”ungdomstiden” för dessa organisationer var kort och att det fanns en påtaglig skillnad gentemot den gamla folk-rörelsemodellen baserad på medlemskap. Ingen av organisationerna har varit beroende av medlemsavgifter och tillgången på koncentrerade resurser gjorde det möjligt att anställa personal i ett tidigt skede. Inom miljörörelsen finns samma tendenser i nyare organisationer som WWF, Greenpeace eller Det Naturliga Steget. I Svenska Naturskyddsföreningen som grundades i början av 1900-talet är inte dessa tendenser (ännu) lika tydliga (Boström 2001).

Andra studier av nya sociala rörelser till exempel ekologiska rörelser, freds-, solidaritets- och gayrörelser i Europa (Kriesti 1996) eller bygderörelsen i Sverige (Herlitz 1998), eller Kvinnojourer (Johansson 2001) redovisar omfattande mobilerings av resurser från andra organisationer i ett tidigt stadium.

De nya organisationerna är långtifrån ensamma

ensamma om att anamma den nya organisationsteknologin. I ett något långsammare och något varierande tempo påverkas även de gamla organisationerna. Den historiska riktningen, vars början vad gäller västeuropa i sin helhet kan dateras till 60-talet, är densamma. Möjligheten att mobilisera resurser från andra organisationer bestämmer riktningens början på specifika platser och styrkan i de sociala banden mellan medlemmen och gamla organisationer avgör dess hastighet. Leon Epstein (1967) såg dessa tendenser i sitt monumentala verk om politiska partier. Processernas tidiga start och intensitet inom högerblocket lurade honom att tro att det kanske handlade om en ”smitta från högern” som uttryckte sig i motorganisatoriska tendenser.

Om organisationer är ”delvis människa – delvis organisation” så är det idag den del som utgör organisationen som expanderar. Det blir inte mindre organisation och mer människa utan snarast mer organisation med få människor. Det som Leon Epstein inte förmådde se på 60-talet blev mer uppenbart för Angelo Panebianco på 80-talet. En av de bästa illustrationerna för de argument som vi för fram här får man genom en läsning av tre klassiska verk om politiska partier. Maurice Duverger skriver sin bok i början av 50-talet och han ser medlemskapsorganisationens dominans (Duverger 1964). Leon Epstein skrev i mitten på 60-talet, utan att vara medveten om detta, hur denna process startar i de amerikanska partierna och de konservativa partierna i Europa, som aldrig har varit klassiska medlemskapspartier (Epstein 1967).

När Angelo Panebianco i början av 80-talet skrev den bok som blev översatt till engelska i

slutet på 80-talet har han framför sig den tydliga rationaliseringstendensen (Panebianco 1988). Tillägger man dessutom en bok om politiska partier från 90-talet (Katz & Mair 1994), ser man tydligt hur försvagningen av medlemskapet och kopplingen till statens resurser har tillåtit partierna att omvandlas till ”catch all” partier utan tydliga band till specifika sociala strata.

En rationaliseringsprocess som sker i såväl politiska partier som i andra frivilligorganisationer gör att organisationerna blir mindre beroende av medlemmarnas insatser. Möjligheterna att nå ut till sympatisörer och väljare via massmedia har förändrat i stort sett alla frivilligorganisationers sätt att fungera. Det gäller de etablerade partierna likaväl som nya partier. Ny Demokrati skulle aldrig ha kunnat etableras utan den intensiva interaktionen med massmedia. Propaganda och information sker via TV och radio eller med hjälp av professionella reklam- och PR-firmor.

Även de nya sociala rörelsernas strategier går i stor utsträckning ut på att arrangera spektakulära händelser som förmedlas via massmedia. Detta gäller såväl miljöorganisationer som till exempel organisationer av typ Djurens befrielsefront eller olika antirasistiska organisationer. Här behövs inte många medlemmar utan framför allt specialiserade och utvalda personer som har möjligheter att utföra riskabla eller spektakulära handlingar. Och man är väldigt noggrann vid urvalet av deltagare och många potentiellt intresserade stängs ute. Det finns inte längre några uppgifter för vanliga medlemmar. Och SAP:s partisekreterare sade också i en kommentar till den senaste SCB-undersökningen att en anledning till att det är

svårare att rekrytera människor till partierna är att man tagit bort många förtroendeuppdrag (UNT 14/4 2003).

Medlemmarna behövs inte heller längre för att finansiera organisationernas verksamhet. Pengar kommer från andra organisationer inte från medlemmar. Visserligen kan en del organisationer ha behov av så kallade stödmedlemmar som skickar pengar utan att ha något inflytande över verksamheten. Stödmedlemmar kan ses som en sorts prenumeranter på en organisations verksamhet och som betalar så länge de finner verksamheten OK. Men de är inte viktigare för organisationerna än vad prenumeranter är för tidningar, som ändå får sina allra största intäkter från annonsörer. Prenumeranterna behövs för att visa upp att man har några som bryr sig om vad man gör, för att ge någon sorts legitimitet

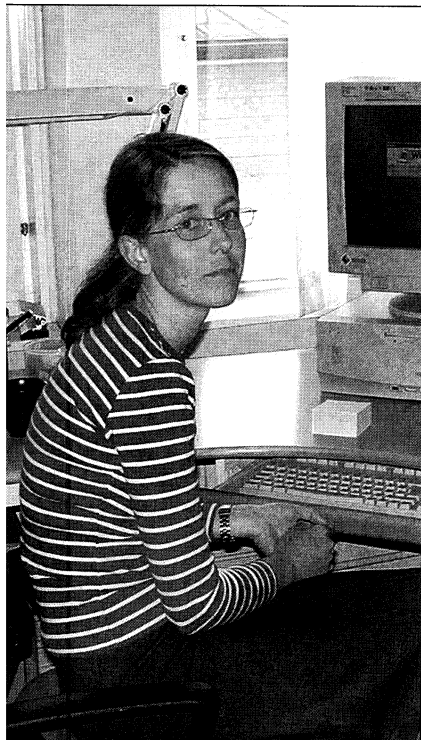
men de behövs inte för själva verksamheten. De politiska partierna kommer inte att försvinna även om medlemmarna försvinner.

Vårt syfte med att lyfta fram en alternativ förklaring till partiernas minskade medlemsantal är inte att säga att det här inte är något problem eller att det skulle vara särskilt bra om politik i en vid bemärkelse blir ett marknadsfenomen med producenter och konsumenter av politik. Vi tror inte att detta gynnar en demokratisk debatt. För att kunna diskutera vad som händer på ett meningsfullt sätt måste man dock ha en rimlig analys av vad som pågår.

Vi menar att det blir fel att skjuta skulden på ointresserade individer eller på en allmän individualisering när det i själva verket är fråga om en förstärkning av organisationernas makt och beroende av varandra.

★ Referenser

- Ahrne, G. & Papakostas, A. (2002) *Organisationer, samhälle och globalisering. Tröghetens mekanismer och förnyelsens förutsättningar*. Lund: Studentlitteratur.
- Boström, M. (2001) *Miljörelsens mångfald*. Lund: Arkiv.
- Duverger, M. (1964) *Political parties: their organization and activity in the modern state* London: Methuen: Distributed by Harper and Row.
- Epstein, L., D. (1967) *Political parties in Western democracies*. New York: Praeger.
- Herlitz, U. (1998) *Bygderörelsen i Sverige*. Institutet för regional forskning.
- Johansson, S. (2001) *Självständiga rörelser eller kommunala underleverantörer? Ideella organisationers roll i välfärdssystemet*. Göteborg: CEFOS, Göteborgs universitet.
- Katz, R., S. & Mair, P. (1994) *How parties organize: change and adaptation in party organizations in Western democracies*. London: Sage Publications.
- Kriesti, H. (1996) "The impact of national contexts on social movement structure. A cross-movement and cross-national comparison", i: D. McAdam, J.D. McCarthy & M.N. Zald (Eds) *Comparative perspectives on social movements. Political opportunities, mobilizing structures, and cultural framings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McCarthy, J.D. & Zald, M.N. (1987) "Resource mobilization and social movements: a partial theory", in: M.N. Zald & J.D. McCarthy (Eds) *Social movements in an organizational society*. New Brunswick: Transaction books.
- Olsson, L.-E. (1999) *Från idé till handling: en sociologisk studie av frivilliga organisationers uppkomst och fallstudier av: Noaks Ark, Si 12-rörelsen, Farsor och Morsor på Stan*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Panbianco, A. (1988) *Political parties: organization and power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Papakostas, A. (2003) *Mer organisation med färre människor och många organisationer med få frågor*. Score, Rapportserien, 2003:6
- Petersson, O., Hernes, G., Holberg, S., Togeby, L. & Wägerud, L. (2000) *Demokrati utan partier?* Stockholm: SNS Förlag.
- Pierre, J. & Widfeldt, A. (1995) "Partikris i Sverige?" *Statsvetenskaplig tidskrift*, 98(1): 41-45.
- Vogel, J., Amnå, E., Munck, I. & Häll, L. (2003) "Föreningslivet i Sverige: Välfärd, socialt kapital och demokratiskola". *Sociologisk forskning*, (2): 53-87.

Jenny-Ann Brodin är filosofie doktor i sociologi, verksam vid sociologiska institutionen i Umeå. I sin avhandling, *Religion till salu?* (2001) studerade hon den svenska New Age-rörelsen ur ett rational choice-influerat marknads-perspektiv. Efter detta har hennes forskning bland annat inriktats på frivillig reglering inom New Age.

En individualistisk social rörelse, är det möjligt? Rörelsebegreppet och New Age

av Jenny-Ann Brodin

TROTS ATT FORSKNINGEN kring sociala rörelser har blivit allt mer mångfacetterad under de senaste årtiondena tycks väl etablerade, och tämligen snäva, antaganden om hur sociala rörelser bör förstås och avgränsas dominera diskussionen. I denna artikel sätts några av dessa grundläggande antaganden i relation till en rörelse som vanligtvis *inte* förstås eller benämns i termer av sociala rörelser. Närmare bestämt kommer jag att diskutera rörelsebegreppet i relation till New Age. Hur kommer det sig att just denna rörelse sällan ges prefixet social? Handlar det enbart om analytiska kategorier och gränsdragningar? Eller finns det också en normativ och ideologisk dimension — en åtskillnad mellan bra/fina/goda rörelser och sådana som inte är det?

Rörelser och sociala rörelser

Att tala om rörelser, sociala rörelser eller nya sociala rörelser är inte det enklaste. Det finns inga enkla eller entydiga gränser, vare sig mellan begreppen eller de samhälleliga fenomen som de representerar. Rörelsebegreppet, som används i en mängd

olika sammanhang, kan nog med rätta ses som tämligen allmänt hållet. Rörelser förväntas ofta vara relativt flexibla och spontant uppkomna enheter. I jämförelse med mer traditionella organisationer ses de ofta som mindre hierarkiska och rigida (se t.ex. Ahrne 1996). Om vi däremot lägger till prefixet *social* (alternativt *ny social*) så blir gränsdragningarna tydligare.

För det första antas sociala rörelser ha en tydlig politisk dimension. De växer fram ur missnöje med rådande samhällsordningar — och förenas både kring identifierade samhällsproblem och föreställningar om hur dessa bör lösas. En ofta refererad definition finner vi hos John McCarthy och Mayer Zald, som definierar sociala rörelser som; ”set of opinions and beliefs in a population which represents preferences for changing some elements of the social structure and/or reward distribution in society” (1977: 1217). I denna definition finner vi även ett annat vanligt förekommande antagande, nämligen att sociala rörelser förväntas bygga kollektiva handlingar. Det är inte tillräckligt att enskilda individer, var och en på sitt håll, agerar, protesterar eller söker förändring i en viss fråga. Denna strävan måste återfinnas inom någon form av grupp, organisation eller population. En hel del forskare har följaktligen främst koncentrerat sig på tydligt organiserade rörelser. Exempelvis använder sig McCarthy och Zald av begreppet rörelseorganisationer, för att fånga formellt organiserade grupper där medlemmarna delar en gemensam uppsättning attityder (exempelvis kring samhällets organisering eller fördelning av resurser). Ur deras perspektiv ses organisationer som avgörande för att kunna mobilisera olika typer av

resurser, oavsett om det gäller kunskap, handling, information eller pengar. Organisationerna ses även som ett av de viktigaste incitamenten för att en individ ska ansluta sig till en social rörelse; på detta sätt kommer individen i åtnjutande av organisationens resurser — vilka även omfattar organisationens makt och påverkansmöjligheter.

Mer kulturellt och kognitivt orienterade teoretiker, som Alberto Melucci (1991), har valt att se sociala rörelser som mer löst sammanhållna enheter. Enligt Melucci är grunden för sociala rörelser solidaritet; ”det vill säga aktörernas ömsesidiga erkännande av att de ingår i en enda social enhet” (1991: 45). Sociala rörelser bygger enligt detta perspektiv även på konflikt. En social rörelse har alltid motståndare, som kan utgöras av allt från enskilda individer till andra sociala rörelser, partier, och stater, som även de gör anspråk på värden, resurser och legitimitet.

En intressant aspekt av rörelsebegreppet, och hur det tillämpas, är att det både kan uppfattas som mycket vitt och allomfattande — och som snävt och avgränsat. Dels har rörelsebegreppet, inte minst inom amerikansk forskning, kommit att omfatta så gott som alla icke-institutionaliserade politiska (protest/aktivist-) handlingar. Dels har den empiriska forskningen kommit att kretsa kring ett fåtal specifika rörelser; kvinnorörelsen, fredsrörelsen, miljörörelsen, ungdomsrörelsen, gayrörelsen — och på senare år även den globala demokrati/rättvis/globaliseringskritiska rörelsen (med organisationer som Attac och Ya Basta, och sammankomster som World Social Forum, i fokus). Trots uppmärksammade brister, som eurocentrism och brist på relevanta kopplingar

till globaliseringsteori (se Thörn 2003), förefaller stora delar av de analytiska ramarna fungera väl för dessa rörelser. De är tydligt politiska, samhällskritiska och till stora delar formellt organiserade (även om formerna för detta varierar). Vad som sällan sägs, men desto oftare tycks tas för givet, är att inte vilka rörelser som helst beskrivs i termer av sociala rörelser. De ovan nämnda rörelserna delar inte bara form och kritiskt förhållningsätt till etablerade samhällsordningar — de delar även grundläggande demokratiska och kollektivistiska värderingar och mål. Men som Håkan Thörn konstaterar; ”Sociala rörelser är inte per definition demokratiska och syftar inte heller med nödvändighet till demokratisering, men de historiska mobiliseringar som resulterat i ett ökat folkligt inflytande över samhälleliga beslutsprocesser har ofta drivits av sociala rörelser” (2002: 156).

New Age

Vad har detta med New Age att göra? New Age — ett på många sätt vagt och svårdefinierat begrepp. Kopplingar kan både göras till specifika idéer och praktiker (som tarot, astrologi, healing och meditation) och breda begrepp (som självutveckling, alternativa terapier och behandlingsmetoder, andlighet och magi). Ofta görs också associationer till pengar och kommersialism.

Inom engelskspråkig litteratur benämns New Age, med snudd på självklarhet, som en rörelse (movement). Det är dock tämligen få forskare, oavsett om de har samhällsvetenskaplig eller humanistisk bakgrund, som tar steget fullt ut att

förstå och benämna New Age i termer av sociala rörelser. Exempelvis har jag själv avstått från detta, med motiveringen att den typ av sammansatta ideologier och kollektiva politiska handlingar som återfinns inom etablerade sociala rörelser — åtminstone vanligtvis — lyser med sin frånvaro inom New Age (Brodin 2001). Det finns dock anledning att tittat närmare på några av New Age-rörelsens kännetecken, och de argument som trots allt har första fram för att även detta kan ses som en social rörelse, för att bättre förstå vad motståndet kan bero på.

Löst sammanhållna nätverk

New Age kännetecknas i hög grad av dess låg grad av organisering. Ofta beskrivs rörelsen i termer av löst sammanhållna nätverk. Detta är dock inte bara en praktisk eller organisatorisk fråga — utan handlar i hög grad om ideologi. Inom New Age råder ett utbrett motstånd mot traditionell organisering och de åtaganden och förpliktelser som följer av sådan. Utövare är sällan medlemmar i en viss grupp eller organisation. Istället ses det som självklart att kombinera och prova på olika typer av aktiviteter och idéer (som mycket väl kan bygga på vitt skilda — och motsägande — antaganden). Den typ av färdiga paket som anger vad man bör tro på och hur man bör leva, som exempelvis återfinns inom traditionella religiösa organisationer, ses ofta som alltför begränsade. Individerna måste istället utgå från vad han eller hon behöver och sedan sätta samman en egen kombination. Detta ideal hänger även nära samman med synen på ledare och auktoriteter inom New Age. Trots att det

finns gott om ledare, som gör allt från att hålla föredrag, skriva böcker och ge konsultationer till att arrangera mässor, festivaler och alternativa boenden, så ses dessa i första hand som förmedlare och inspiratörer — och inte som auktoriteter som har befogenhet att sätta gränser eller skapa regler. Åtminstone principiellt betraktas den enskilda individen vara den som ska avgöra vad som är bra/dåligt för honom eller henne.

Relationen mellan ledare och utövare kan även beskrivas i termer av producenter och konsumenter. Istället för långvariga åtaganden och tillhörigheter, exempelvis i form av medlemskap i en organisation, finner vi att utövarna vanligtvis betalar för olika typer av varor och tjänster i relation till nyttjande. Inom rörelsen ses detta vanligtvis inte som något ideologiskt problem (se vidare i Brodin 2001).

Avsaknaden av traditionella organisationer och ledare får dock konsekvenser om vi ska förstå New Age som en social rörelse. För även om det är fullt rimligt att hävda att det finns en idémässig kärna inom New Age (se t.ex. Heelas 1996) så är rörelsens gränser flytande. Enkelt uttryckt finns det inga givna auktoriteter som kan kontrollera rörelsens gränser, vare sig när det gäller människor, idéer eller de aktiviteter som pågår. Från rörelsens sida ses detta sällan som ett problem — tvärtom är det helt i enlighet med den övergripande ideologin. Ur ett sociologiskt perspektiv kan det dock te sig mer problematiskt. Kan det verkligen vara fråga om en (social) rörelse om det inte, mer exakt, går att säga vad eller vilka som utgör själva rörelsen? Detta problem förstärks av motståndet att tala om New Age som en sammanhållen enhet inom själva

rörelsen. Begreppet ses både som reducerande, då mångfalden riskerar att gå förlorad, och som tyngt av negativa associationer (se t.ex. Bloch 1998; Brodin 2001). Den typ av ömsesidigt erkännande som Melucci (1991) skriver om är med andra ord inte självklart.

Gränslös individualism

Redan i ord som självutveckling indikeras att individen, och dennes jag, är av central betydelse inom New Age. De aktiviteter och idéer som dominerar inom rörelsen är ofta inriktade på individens välmående och utveckling. Individualismen är dock inte helt okomplicerad för den oinvigde. Ett skäl till detta är att den ofta kopplas samman med ett holistiskt perspektiv på verkligheten.

Med inspiration från österländska mystiker ses det som ett mål för individen att bli medveten om alltings helhet och sammanhang. Detta kan, mycket förenklat, beskrivas som en ”allt-är-ett”-filosofi. Såväl olika verklighetsnivåer som det gudomliga, människor, djur, natur och materia betraktas bilda en helhet, där delarna ständigt påverkar varandra. I kontrast till transcendent religioner, som kristendomen, ses inte människan som separerad från det gudomliga. Tvärtom finns det gudomliga alltid närvarande, både i oss själva och i vår omgivning. Den enskilda människan är inte utelämnad till ödet, eller andra utanförstående krafter, utan har stort ansvar för att påverka sitt eget liv och välmående. Eller för att uttrycka det med Shirley MacLaines ord; ”It all starts with self” (1988: 5).

Det är även möjligt att ta individualismen

ett steg längre och att tala om upplösning av jaget. En spridd tankegång inom New Age är att individens jag är av samma väsen som andra människor, djur, natur — och hela universum. ”Allt i universum finns inom dig. Sök allt inom dig själv” (Rumi, citerad i Chopra 1997: 6). På en och samma gång ses vi både som unika och som delar av samma helhet. När vi kommer till insikt om detta upplöses individualiteten för att ge plats för ett gränslöst medvetande. Vägen dit? Vanligtvis meditation.

Ny medvetenhet

Betyder fokuset på individen att det inte finns samhälleliga ambitioner inom New Age? Själva begreppet New Age refererar till en återkommande tankegång om att vi endera är på väg in i, eller redan befinner oss i, en ny tidsålder. Denna förändring tolkas dock på många olika sätt inom rörelsen. Exempelvis talas det både om övergripande samhälleliga förändringar (beträffande sådant som ekologisk anpassning, jämställdhet och fred), förändring på ett individuellt plan (för bättre hälsa, ökad självkänedom, andlig utveckling mm) och en mer bokstavlig övergång från en astrologisk tidsålder till en annan. Ofta sägs den nya tidsåldern symboliseras av sådant som harmoni, fred, intuition, medmänsklighet, kärlek och andlighet. Detta ställs i kontrast till den materialism, kapitalism och rationella tänkande som har dominerat det moderna västerländska industrisamhället.

I den banbrytande boken *The Aquarian Conspiracy* (1980), skriven av den amerikanska journalisten Marilyn Ferguson, finner vi många

av New Age-rörelsens mer samhälleligt inriktade ambitioner. Ferguson såg en ny medvetenhet hos människor, ett uppbrott från gamla tanke-sätt och värderingar. Hon är dock noga med att poängtera att detta inte är fråga om en vanlig rörelse. Nätverket, som hon gett namnet The Aquarian Conspiracy, har ingen politisk doktrin, inget manifest, inga traditionella ledare. Istället ställer aktivisterna olika typer av frågor och utmanar etablissemangen inifrån. ”The great shuddering, irrevocable shift overtaking us is not a new political, religious, or philosophical system. It is a new mind — the ascendance of a start-ling worldview that gathers into its framework breakthrough science and insights from earliest recorded thought” (Ferguson 1980: 23).

Här återfinns också den karaktäristiska synen på individen och samhället. Förändring betraktas börja med individen. Ferguson skriver; ”.../ most did not set out to change society. In that sense, it is an unlikely kind of conspiracy. But they found that their *lives* had become revolutions. Once personal change began in earnest, they found themselves rethinking everything, examining old assumptions, looking anew at their work and relationships, health, political power and ‘experts’, goals and values” (1980: 24). Som så många andra konstaterar hon att de traditionella tillhörigheterna, till organisationer och politiska partier, lyser med sin frånvaro. Istället finner vi små kluster av individer och löst sammanhållna nätverk.

En central komponent hos många New Age-tänkare är kritiken mot den västerländska vetenskapssynen. Intressant nog riktas kritiken både mot etablerad naturvetenskap/positivism

och mot olika typer av social konstruktivism. Exempelvis riktar Fritjof Capra, i den bästsäljande *Fysikens Tao* (1975), kritik mot den dominerande rationella vetenskapssynen som han ser som alltför begränsad. För att kunna förstå verkligheten kan vi inte bara lita på enkel logik, tvärtom behöver vi både intuition och mystik. I likhet med Ferguson talar Capra om nödvändigheten av ett nytt perspektiv på verkligheten. Nyckeln till detta är medvetandet. Åter igen finner vi ett grundläggande holistiskt perspektiv; allt levande betraktas hänga samman. Mänskliga medvetanden ingår i sociala och ekologiska system, som ingår i planetens system, som i sin tur ingår i någon form av universellt system. Liknande tankegångar finner vi även i den omtalade Gaia-hypotesen, främst känd genom James Lovelock, som går ut på att jorden är en levande organism och ett självreglerade system.

Det holistiska perspektivet har, enligt Capra, inte bara relevans för forskning, utan även för vårt sätt att leva. Om vi betraktar allt som en helhet, där delarna påverkar varandra, bör detta få konsekvenser för hur vi behandlar djur och natur, botar sjukdomar (etc).

Det finns dock även en annan — och ofta mer implicit — vetenskapskritik inom New Age. Många tänkare, inte minst företrädare för den mansrörelse som har växt fram inom New Age, riktar kritik mot social konstruktivism. Människan ses istället som essentiell och som innehavare av en sann kärna. Detta synsätt är kanske allra mest tydligt när det gäller synen på kvinnor och män, som ses som i grunden olika. Det kvinnliga kopplas ofta samman med empati, känslor, omsorg — men även sådant som färg,

ljus och livskraft. Det manliga kännetecknas å andra sidan av styrka, handlingskraft, natur, frihet och ursprung. För att kunna leva i harmoni med oss själva och med andra människor ses det som nödvändigt att vi är sanna mot vårt inre jag (dvs. essensen). Den jämställdhetssträvan mellan könen som, åtminstone vanligtvis, ses som självklar i dagens svenska samhälle, kan ur detta perspektiv betraktas som direkt skadlig. Exempelvis skriver den Sverigeaktuelle David Deida om den ökade likheten mellan kvinnor och män; "/.../ detta jämlika tillstånd är endast ett övergående stadium /.../ Bieffekterna av denna strävan efter sexuell likhet är en betydande orsak till mycket av det elände som kan finnas i förhållanden idag. Den här trenden mot jämlikhet har resulterat i ekonomisk och social utjämning, men även sexuell neutralitet. Bankkontona balanseras medan passionen slocknar" (2002: 12-13). Enligt Deida måste vi släppa den politiska korrektheten och ta oss tillbaka till vårt innersta väsen.

New Age som social rörelse?

Som nämndes ovan är det få forskare som tar steget fullt ut att benämna eller förstå New Age i termer av sociala rörelser. Det finns dock undantag. Exempelvis skriver Owe Wikström att New Age kan ses som en social och ideologisk rörelse; "Det handlar inte bara om en samling psykologiska tekniker. Här finns inslag av ekologiskt andligt tänkande i Gaiafilosofin liksom av feminism och en tydlig politisk utopism. Talet om den nya tidsåldern kan även ses som en kulturell motrörelse, en civilisationskritik" (1998: 19).

En mer specifik diskussion kring detta finner

hos Jon P. Bloch (1998), som argumenterar för att alternativ andlighet, och däribland New Age, kan betraktas som en social rörelse. Till sin hjälp tar han bland annat Joseph Gusfields (1994) begrepp *flytande sociala rörelser*, som inte är begränsat till formellt och rigoröst organiserade rörelser — utan även omfattar löst sammanhållna motsvarigheter. Trots avsaknaden av formella organisationer lyckas dessa rörelser manifesteras såväl delade ståndpunkter och mål, samt hur dessa skall uppnås.

Inom den alternativa andligheten använder man sig av ideologi för att skapa nya koder för symbolisk kommunikation, enligt Bloch. Syftet är både att attackera och ifrågasätta rådande samhällsordningar och att försvara sin minoritetsställning, även om man inte använder sig av etablerade politiska arenor. Att det är fråga om en individualistisk rörelse, där det finns ett motstånd mot de etablerade rörelsernas sociala kontroll, betyder inte solidariteten saknas. Bloch skriver; *"/.../ an emphasis on self-autonomy does not preclude a sense of social solidarity, or an active promotion of shared interests"* (1998: 23). Trots att det mycket väl kan råda en ideologisk konflikt mellan autonomi och organisering, så finns det utrymme både för individuella och sociala behov i den enskilda individens identitet.

...eller inte?

Så varför används inte begreppet sociala rörelser i större utsträckning när det gäller New Age? Rörelsen tycks exempelvis vara förenlig med kognitivt inriktade rörelseteorier, som Meluccis och Gusfields. Författaren och journalisten Lena

Katarina Swanberg är dock någonting på spåren när hon konstaterar att New Age är en folklig andlighet; "Inte fin, inte påläst, absolut inte politiskt korrekt. Den betonar intuitionen och känslan i en tid när förnuftet påstås ha lösningarna, den bejakar de traditionella skillnaderna mellan könen i en tid när vi förmodas ha uppnått jämställdhet. Den talar dunkelt i symboler i en tid när vardagsspråket byråkratiseras alternativt förråas. /.../ Till råga på allt är den till stor del kvinnlig av sig, djupt traditionellt kvinnlig med sin betoning på mildhet, örter, färger, gudinnor, födandemysterier, hemliga krafter, magi och beröring med varma händer" (1997: 133). Swanberg drar sig dock inte för att beskriva New Age som en "folkrörelse i sin begynnelse" (1997: 134).

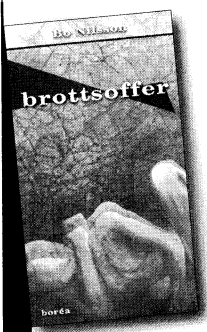
Trots att det så gott som aldrig sägs rätt ut tycks både den organisatoriska formen (eller brist på sådan) och det ideologiska innehållet leda till diskvalificering av New Age som social rörelse. Det är för vagt, flummigt, kommersiellt, essentialistiskt och individualistiskt. I den mån rörelsen syftar till samhällelig förändring tycks den dessutom komma från "fel" håll, inte från kollektivet utan från individen.

Där är andra sociala rörelser på ett tämligen självklart sätt kan dra nytta av etablerade auktoriteter, inte minst forskare inom respektive område, så står New Age snarast i opposition till dessa. Få forskare är helt enkelt villiga att ge New Age-rörelsen den legitimitet som prefixet social skulle kunna ge.

★ Referenser

- Ahrne, G. (1996) "Civil Society and Civil Organizations", *Organization* 3 (1): 109-120.
- Bloch, J. P. (1998) *New Spirituality, Self, and Belonging — How New Agers and Neo-Pagans Talk about Themselves*. London: Praeger.
- Brodin, J.-A. (2001) *Religion till salu? — en sociologisk studie av New Age i Sverige*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Capra, F. (1975) *Fysikens Tao*. Göteborg: Korpen.
- Chopra, D. (1997) *Vägen till kärlek — frigör dina inre krafter*. Stockholm: Nordstedts.
- Deida, D. (2002) *Den suveräna mannens väg — handledning för att på andlig väg möta utmaningen med kvinnor, arbete och sex*. Orsa: Energica förlag.
- Ferguson, M. (1980) *The Aquarian Conspiracy — Personal and Social Transformations in Our Time*. New York: Tarcher Putnam.
- Gusfield, J. (1994) "The Reflexivity of Social Movements: Collective Behavior and Mass Society Theory Revisited" s 58-78 i Larana, E., Johnston, H., Gusfield, J. (red) *New Social Movements: From Ideology to Identity*. Philadelphia: Temple University Press.
- Heelas, P. (1996) *The New Age Movement — the Celebration of Self and the Sacralization of Modernity*. Oxford: Blackwell Publishers.
- MacLaine, S. (1988) *It's All in the Playing*. London: Bantam.
- McCarthy, J. D. & Zald, M. N. (1977) "Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory", *American Journal of Sociology* 82 (6): 1212-1239.
- Melucci, A. (1991) *Nomader i nätet — sociala rörelser och individuella behov i dagens samhälle*. Göteborg: Daidalos.
- Swanberg, L. K. (1997) *Förunderligt och märkligt — en resa genom New Age i Sverige*. Stockholm: Bonnier Alba.
- Thörn, H. (2002) *Globaliseringens dimensioner — nationalstat, välfärdssamhälle och sociala rörelser*. Stockholm: Atlas.
- Thörn, H. (2003) "Nya sociala rörelser, globalisering och det sociologiska eurocentrismen", *Sociologisk forskning* (2): 3-9.
- Wikström, O. (1998) "New Age, ockultism och pluralism — ideologiska och socialpsykologiska perspektiv" s 11-47 i Wikström, O. (red) *Att se det dolda — om New Age och ockultism inför millennieskiftet*. Stockholm: Natur och Kultur.

ny bok från Borea:

Brottsoffer

 av Bo Nilsson

VAD INNEBÄR DET att vara ett brottsoffer? Vilka föreställningar har vi om människor som blivit utsatta för kriminalitet?

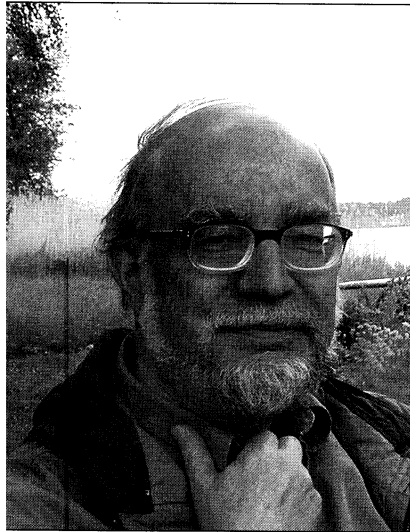
Brottsoffer förknippas ofta med smärta och lidande och en kamp för att ta sig tillbaka till ett tidigare liv. Dessa föreställningar ingår i en omfattande offerideologi som också hävdar att allt fler blir eller riskerar att bli drabbade av kriminalitet. Denna ideologi underbyggs av olika intressenter inom den så kallade offerindustrin och får till följd en ökad rädsla och riskmedvetenhet.

Boken "Brottsoffer" diskuterar kritiskt den dominerande bilden av brottsoffer och den offermentalitet som sätter sin prägel på samtiden. Genom intervjuer med enskilda drabbade visas att det även finns alternativa skildringar av offerskap, upplevelser som marginaliserats i debatten.

www.borea.nu

Föråldrade folkrörelser, aktiva medborgare och hetsande massmedier

av Klas Åmark

Klas Åmark är professor i historia vid Stockholms universitet och forskar kring frågor om den svenska arbetarrörelsen, arbetsmarknaden och dess parter, där perspektiv på makt och maktresurser är centrala. Leder tillsammans med professor Walter Korpi forskningsprogrammet "Välfärdsstat i brytningstid" som fokuserar på socialförsäkringssystemens uppbyggnad och innehåll i ett brett historiskt och komparativt perspektiv. Åmark har bland annat publicerat boken "Vem styr marknaden?" (Tiden).

VARFÖR ORGANISERAR SIG människor? Varför sluter de sig samman i föreningar? Det är lätt för välorganiserade svenskar att glömma vad föreningen egentligen handlade om från början. Ett konkret exempel från Europas moderna fackliga historia som jag blivit fascinerad av är detta:

Man planerade strejk på en mycket stor arbetsplats. Ett fåtal fackliga aktivister diskuterade kraven, gjorde flygblad, utsåg några unga grabbar som delade ut flygbladen. De lyckades också få med sig arbetarna ut i strejk, mycket tack var det allmänt upprörda läget i landet vid den här tiden. Strejken bröt ut, arbetarna samlade sig på fabriksgården i stora skaror och direktören kom ut för att tala dem till rätta och få dem att gå tillbaka till jobbet. Vem skulle tala för arbetarna och ta de stora risker som var förknippade med att vara strejkledare?

Aktivisterna hade utsett sin man. Han hade fått sparken fyra år tidigare och var en känd aktivist — även av polisen som övervakade honom rätt noga. Den här morgonen klättrade han över muren till arbetsplatsen, trängde sig fram bland skarorna av arbetare och klättrade upp på en stor grävmaskin. När direktören

frågade arbetarna vad de var ute, efter ropade han över mängden: ”Herr direktör! Minns ni mig? Jag fick sparken för fyra år sedan, men nu är jag tillbaka!”

Hur känns det att stå där på grävmaskinen, och vänta på det ögonblick då man ska gripa ordet och kasta sig ut i det okända? Hur känns det när man vet att man själv och ens familj kan bli förföljd, att våldet hänger i luften, att flera arbetare dödades tio år tidigare när det också var en stor strejk? Så här sade mannen själv efteråt: ”Det är ett ögonblick då man känner sig uppfylld av en fruktansvärd ensamhet just då man bestämmer sig för att gå in i stormen.”

Den här mannen vågade. Och när han tog mod till sig och ropade ut över mängden, tog han också steget från okändhet och in i världshistoriens strålkastarljus. 500 dagar senare arresterades han. Tio år senare valdes Lech Walesa till Polens president. I det ögonblick han ropade över mängden, öppnade sig den första tydliga sprickan i den mur som skilde Öst från Väst. Just där, i det ögonblicket, började den kommunistiska monoliten att rämna. En man vågade. I den situation han befann sig, krävdes det att någon vågade ställa sig upp mot makten och stå där alldeles ensam, även om det var för ett kort ögonblick. I de oorganiserades värld krävs det ofta ett stort mod av dem som ställer sig i spetsen.

Föräldrade folkrörelser?

I vår folkrörelsehistoria möter vi ofta dessa elementära och fundamentala organisationsproblem. Ett exempel är drängupproret i

Södermanland 1812, då drängarna och andra unga män vägrade låta sig skrivas in i armén. Protesten blev nedslagen, de ansvariga fängslades och dömdes till långa straff på fästning. Inför den hårdhänta överheten var de politiskt oskolade drängarna maktlösa, och de fick betala ett mycket högt pris för sin protest. Den här typen av erfarenheter är inte längre aktuella, men de finns där i bakgrunden i politiskt aktiva människors medvetande. Organisationen blir en slags ”förenings- och säkerhetsakt” som det kunde heta för i tiden, en överenskommelse mellan de sammansvurna om att den som talar för de andra, ska skyddas av dem om talesmannen utsätts för hot eller repressalier. I fackliga sammanhang handlar det om att fackklubbers medlemmar lovar att gå ut i strejk, om deras talesman avskedats eller hotas av arbetsgivaren. Om du talar, skyddar vi dig.

Vi vet ju, att cirka 90 procent av alla vuxna svenskar är med i en förening — en anmärkningsvärt hög siffra. Vi är alla med, många i tre, fyra föreningar. Den fackliga organisationsgraden i Sverige är också högre än i alla andra länder. I Sverige är 85-90 procent av löntagarna med i facket, ute i Europa rör det sig om kanske 10-40 procent. Vi vet vad föreningar är för något, vi har begripit att någon skall tala för oss. Vi är med i facket, Hyresgästföreningen, Konsum, idrottsföreningar, politiska partier, nykterhetsrörelsen, frikyrkor, kulturföreningar osv.

Hellre än att tala själva, föredrar vi att någon annan talar för oss. Cirka 50 procent har någon gång sagt något på ett möte — och detta i världens tryggaste demokrati och med en av de bäst organiserade befolkningarna i världshistorien, som dessutom har en bred och

långvarig skolutbildning. Ofta är det praktiskt nödvändigt att välja representanter som talar och förhandlar för de andra. Några behöver ta hand om ärendena, sköta föreningens verksamhet osv. Några behöver förhandla för de många, man kan inte diskutera sig fram till en gemensam överenskommelse om tusen arbetare samlade till massmöte på fabriksgården ska göra upp med företagets ledning.

Folkrorelserna utformar därför en representativ demokrati. Svenskarna är med i föreningar, men låter sig representeras av andra. Det fungerar ofta väl, men inte alltid. De förtroendevalda blir missnöjda när de märker att medlemmarna inte uppskattar deras politik. Det märks särskilt tydligt i facket. Fackförbunden använde länge medlemsomröstningar om avtal, strejker och andra viktiga frågor. Den aktiva demokratin var viktig, och starkare förankrad i yrkesarbetarnas yrkesförbund än i de stora industriförbunden. På 1930-talet övergav LO detta system, rätten att fatta beslut flyttades över från medlemmarna till förbundsstyrelser och förhandlingsdelegationer. Ett avgörande skäl för detta var att medlemmarna så ofta röstade emot förbundsstyrelsernas rekommendationer. Detta bidrog till att strejkerna drog ut på tiden och både arbetsgivare och förlikningsmän krävde att förhandlarna skulle få fullmakt att själva skriva på avtalen. Problemen skulle lösas av de aktiva i facket, de förtroendevalda som var mest insatta i problemen och i förbundens politik.

I de många debatterna i LO om industriförbundsfrågan möter vi ledarnas syn på medlemmarna. Mellan Metall och Gjutareförbundet var det till exempel en lång strid i organisationsfrågan.

Metallarna ansåg att gjutarna skulle gå upp i Metall, gjutarna stretade emot från 1910 till 1963. De tjurskalliga gjutarna blev mer än en gång utskälda av metallarna för att de inte följde LO-kongressernas beslut.

– Hur kan ni gå ut med LO-kongressens beslut till era medlemmar för att höra vad de tycker? Begriper ni inte att det är med de fackliga aktivisterna ni ska diskutera frågan, begriper ni inte att ni i ledningen ska leda era medlemmar enligt LO-kongressens riktlinjer? Till och med i protokollens torra fraser hör man i efterhand de upprörda metallarnas röster. Gjutarna blånekade, de ledde inte sina medlemmar någonstans — inte förrän deras förbundsordförande Sven Ekström gått i pension blev sammanslagningen möjlig.

I strider som dessa formades den representativa demokratin, som en erfarenhet de aktiva lär sig om hur man ska organisera sig så att beslut kan fattas och följas. Insikten är väsentlig: inför en stark motståndare krävs det sammanhållning, gemenskap. Ur detta kommer de förtroendevaldas krav på medlemmarna att de ska lita på sina ledare och följa dem. Det har fungerat rätt väl under en lång tid. Men numera är den representativa demokratin föråldrad, förstenad. Det inre livet i organisationerna blir segt och trögt, det är svårt för nya medlemmar att få gehör för kritiska synpunkter och för förslag om förändringar.

De som försöker, möter motstånd, det blir ofta tvärstopp för förslag om förändringar. Ledningarna ser till att de man kan lita på väljs in i styrelser och blir utsedda till ombudsmän. Allt fler medlemmar blir betänksamma, de tycker inte de får göra vad de vill, de vill inte ta ansvar

för en politik som de inte kan påverka. De här reaktionerna möter vi inte bara i folkrörelserna, utan också i de politiska partierna. Därför sjunker också deras medlemsantal. Väljarna blir allt mer otrogna mot sina partier. Nu för tiden ser vi att många politiskt förtroendevalda, särskilt då de unga, hoppar av sina uppdrag redan under den första mandatperioden, därför att de inte tycker att de kan påverka partiets politik.

Folkrörelsernas roll som skolor i demokrati har också förändrats en hel del under de senare decennierna. Nykterhetsrörelsen och frikyrkorna hörde till de stora och viktiga folkrörelserna, samtidigt som de spelade en tung roll som demokratiska uppfostrare under 1800-talets sista decennier och 1900-talets första. Sedan dess har de stagnerat, medlemsantalet minskar i många organisationer samtidigt som de kvarvarande medlemmarnas ålder ökar. Medlemskapet tycks allt mer bli en fråga om att hålla fast vid ett gammalt ideal, och dessa organisationers demokratiskt fostrande roll tycks numera överspelad.

Idrottsrörelsen framträdde som folkrörelse något senare, efter första världskriget. Den hör fortfarande till de stora och aktiva folkrörelserna. Ur demokratisk synvinkel bör man skilja mellan det breda föreningslivet med vardaglig idrott för många och för unga å ena sidan och en allt mer elitistisk idrott i kommersialiserade former å den andra. I de breda föreningarna fungerar säkert den representativa demokratin. Men i tävlingsidrotten ser det ofta annorlunda ut. Här möter man ofta ett auktoritärt ledarskap, utövat inom ramen för stora klubbar som agerar på marknadens extrema villkor. De stora fotbollsklubbarnas hejklackar

tycks dessutom mer vara skolor i våldsutövande och fascism än i demokrati. Tävlingsidrottens och elitidrottens dominans i idrottslivet tenderar att urholka idrottsrörelsens demokratiskt skolande funktion.

Inom boendeorganisationerna sker också viktiga förändringar, särskilt i de större städerna. När antalet bostadsrättslägenheter ökar, sker en omflyttning av organiseringen från den traditionella, socialdemokratin närstående hyresgästföreningen med en nog så utpräglad representativ demokrati, skött av anställda funktionärer, till mindre och mer direktdemokratiska föreningar utan särskild partipolitisk anknytning. Här tycks alltså den demokratiskt skolande uppgiften snarast förstärkas.

Den rörelse som har flest medlemmar är fackföreningsrörelsen. För många svenska är detta numera också den enda förening de är medlemmar i. Just inom fackföreningsrörelsen har utvecklingen historiskt från aktiv deltagardemokrati till starkt utvecklad representativ demokrati, uppbyggen av anställda eller arveroderade funktionärer varit särskilt tydlig. I dag vill LO-ledningen dessutom stärka banden till socialdemokratin, samtidigt som många vanliga medlemmar röstar på andra partier, vilket förstärker klyftan mellan ledning och medlemmar.

Med den representativa demokratis utveckling inom folkrörelserna försvagas banden mellan ledning och medlemmar. Färre aktiva sköter mer av rörelsernas verksamhet, medlemmarna lämnar organisationerna, och framför allt är det svårt för många organisationer att nyrekrytera unga medlemmar som ska ersätta dem

som avgår med ålderns rätt. Med EU-medlemskapet torde denna tendens snarast förstärkas. Internationellt samarbete blir med nödvändighet en affär för få representanter.

EU:s byråkratiserade elitism spiller över på svensk representativ folkrörelsedemokrati.

Aktiva medborgare

På 1950-talet gick de unga grabbarna och tjejerna direkt från folkskolan till arbetsplatserna. Där möttes de av erfarna fackliga aktivister, som organiserade dem, lärde dem att vara med i folkrörelserna och gav dem deras undervisning i samhällskunskap och i solidaritet med arbetarrörelsen. I dag går ungdomarna kvar i gymnasieskolan tills de är 18-19 år, de som undervisar dem i samhällskunskap är lärare ur medelklassen. Det är en bidragande orsak till att arbetarna inte längre har samma trohet mot arbetarrörelsen som tidigare.

Ur illojaliteten kan i bästa fall komma självständighet. Och i de samhällsvetenskapliga studierna möter vi också de aktiva medborgarna. Det är allt fler som är politiskt aktiva, de demonstrerar, skriver debattinlägg, går på möten, engagerar sig, gärna i mindre organisationer, som miljörelser eller kvinnoorganisationer. Fast ibland undrar man om inte samhällsvetarna övertolkar sina resultat, bilden blir kanske överdrivet ljus. Det vi helst gör när vi är politiskt aktiva, är att skriva på upprop och ge pengar till insamlingar, dvs sådant som inte kräver att vi ställer oss upp inför en publik och talar.

När samhällsvetarna ser dessa resultat, menar de att utvecklingen går framåt, att deras teorier

om kunniga och välinformerade och aktiva medborgare stämmer. Är det inte detta vi ytterst är ute efter? Men det finns också problem. Vilka är t ex särskilt aktiva?

Här hittar vi främst de högre tjänstemännen, de som har utbildning, kunskaper, vana att formulera sig och är aktivare i föreningarna, inte minst i idrottsföreningarna. Den som leder mötet på jobbet kan väl lika gärna leda idrottsföreningen, den som sköter ekonomi i arbetet kan gott bli kassör i föreningen.

Det här med aktiva medborgare är därför också en klassfråga. Det är fler som är aktiva och talar, men när de talar, talar de för sig själva och inte för andra. Så det är fler som stöts bort i den aktiva medborgardemokratin. Där ligger problemet. Flyktingar, invandrare, ungdomar som hoppat av från skolan — de törs inte eller kan inte göra sig hörda.

I dag drivs frågan om aktiva medborgare av somliga samhällsdebattörer. Det är viktigt att de enskilda medborgarna är aktiva och tar ansvar för sig själva, menar de. Inslaget av personval är ett led i denna politik. Här finns också misstron mot de stora intresseorganisationerna. De kallas allt oftare för särintressen. LO är t ex ett särintresse. Dagens Nyheters ledarredaktion med en handfull medarbetare representerar allmänintresset, landets största löntagarorganisation med över 2 millioner medlemmar är ett särintresse.

Maktundersökningar har visat att även rätt små intresseorganisationer kan utöva stor makt, om de koncentrerar sig på sina egna frågor, på ett enda område. Bondeorganisationerna har t ex ett stort inflytande på jordbrukspolitiken, vilket kostar samhället en hel del pengar. Bönderna är

en liten organisation med stor makt i jordbruksfrågorna, medan LO, TCO och SAF är stora organisationer med rätt lite makt över sådana frågor. Detta är ett skäl till misstron mot sårorganisationerna. LO framstår inte längre för alla som en legitim representant för breda löntagargrupper, den är ett särintresse som även en klok socialdemokratisk statsminister måste hålla kort i frågor som socialförsäkringssystemet, ersättningsnivåer och karensdagar.

Vi möter här en ny syn på politiken, på vad politiker ska syssla med, på t.ex. DN:s ledarsidor. De politiska ledarnas uppgift är att lösa de problem som omvärlden ställer Sverige inför. Omvärlden dikterar villkoren, anger vad som måste göras, sedan ska de stora ledarna lösa dessa problem på det enda rätta sättet. Bara för tjugo år sedan tänkte man normalt i andra banor. Då skulle de politiska ledarna representera sina medlemmar och väljare, oss.

Centern talade för bönder, SAP för arbetarna osv. Vanliga människor hade legitima intressen och rätt att begära att deras ledare arbetade för dessa intressen. Så utformades t ex den moderna välfärdspolitiken, i en strid och ett samarbete mellan olika breda samhällsintressen och de partier som representerade dem. Då byggdes ett av världens mest omfattande trygghetssystem upp med ett generellt socialförsäkringssystem, som garanterade löntagarnas levnadsstandard då de var sjuka, arbetslösa eller gick i pension.

Politiker och massmedia

Dagens politiker tenderar att inte längre se oss väljare som sina uppdragsgivare. De är i stället

våra lärare — en Kjell Olof Feldt, en Carl Bildt, en Göran Persson satsar framför allt på att lära oss att förstå vad som krävs av staten och regeringspolitiken, med tal, debattartiklar, böcker om vår ekonomi osv.

Vi ska fatta vad de måste göra — det begriper vi inte av oss själva. Politikerna leder oss mot de enda rätta vägar som omvärldens krav ställer Sverige inför. Förut valde vi våra ledare för att de skulle föra vår talan. Så är det inte längre. De ledare vi valt har fått vårt förtroende, sedan ska de tala om för oss vad som behöver göras. Politik är inte att vilja längre, politik är att göra det man är tvungen att göra.

De förtroendevalda ledarna behöver medier för att nå sina väljare och medlemmar — massmedier. De talar till medborgarna via dagstidningar, TV och radio. Då börjar folkrörelsedemokratin bli de aktiva medborgarnas samtal med ledarna. Sverige börjar bli allt mer likt länder som Portugal, Spanien och Grekland med socialistiska partier med en intellektuell medelklass i ledningen. Eftersom de inte har några starka medlemsorganisationer, begränsas deras kommunikation med väljarna till budskap som förs ut via massmedia, särskilt under valkampanjerna. Med hjälp av rösterna i valet går de tillbaka till riksdagen/ parlamentet och driver där den politik de hela tiden velat driva och den är inte alltid den politik de gått till val på.

Att massmedia är instrumentet för politikerna då de talar till oss är ett problem. De flesta av oss läser en morgontidning, utanför Stockholm har få de stora Stockholmstidningarna, man köper kvällstidningarna bland och ser på TV-nyheterna. TV har blivit ett av de viktigaste instrumenten

för det politiska samtalet.

Mina professionella kollegor vet att journalister inte respekterar deras kunskaper. TV- och radiojournalistiken fungerar inte för att ge seriös information från kunniga människor till ansvarskännande medborgare.

Journalisterna behandlar oss som om vi vore mindre vetande. De är särskilt förtjusta i spontana svar — det genomtänkta har inte någon viktig plats i etermediajournalistiken, dessa medier tillåter inte ett seriöst samtal mellan ledare och väljare. Det ska till extrema omständigheter för att Göran Persson som statsminister ska få möjligheten att tala direkt till TV-tittarna i en halvtimme, trots att det vore rimligt och önskvärt att statsministern ibland kan tala direkt till medborgarna utan journalister som mellanhänder.

Journalisterna har stora svårigheter att förmedla seriös kunskap. Så har det inte alltid varit. Under andra världskriget t ex tryckte de stora dagstidningarna de politiska ledarnas manus, när de hållit tal. Nu får vi se statsministern säga en mening eller två i talarstolen, sedan frågar jour-

nalisten efteråt: vad var det du sade?

Vi skulle få veta betydligt mer om större delar av de viktiga talen trycktes och sändes utan att okunniga journalister ställde sig mellan oss och dem som talar. Många journalister klarar inte av att förmedla det demokratiska samtalet. Kunniga människor och aktiva medborgare låter bli att uttala sig offentligt därför att de inte står ut med massmediernas förvanskningar av vad de säger — eller därför att de omedelbart refuseras därför att deras åsikter inte passar in. När de nyliberala vindarna blåser starkt, när allt skall anpassas till marknadens krav, då tvingas många kunniga människor till tystnad. I stället för att skapa nya kanaler mellan politiker och väljare, anpassar sig ledarna till massmedia, utformar sin retorik och sina budskap på medias villkor.

Vår folkrörelsedemokrati är inte längre en föregångsbild för andra länder, den är inte deras framtid. Vår välfärdsstat, som i så hög grad skapats av Folkrörelse-Sverige är inte heller deras förebild och framtid. Det är tvärtom så att de europeiska ländernas demokrati, elitstyre och korruption är vår framtid.

★ Referenser

Kjellberg, A. (2001) *Fackliga organisationer och medlemmar i dagens Sverige*. Lund: Arkiv.

Lundkvist, S. (1977) *Folkrörelserna i det svenska samhället*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.

Micheletti, M. *Det civila samhället och staten. Medborgarsammanslutningarnas roll i svensk politik*. Stockholm: Publica.

Petersson, O.; A. Westholm, G. Blomberg (1989) *Medborgarnas makt*. Stockholm: Carlsons.

Vogel, J. & Arnå, E. (2002) *Föreningslivet i Sverige: välfärd, socialt kapital, demokratiskola*. Levnadsförhållanden, Rapport nr 98. Stockholm: Statistiska Centralbyrån.

Åmark, K. (1993) *Vem styr marknaden? Facket, makten och marknaden 1850-1990*. Stockholm: Tiden.

nytt från Boreá

Isabell Schierenbeck:

Bakom välfärdsstatens dörrar

286 sidor
isbn 91-89140-28-1

Pris: 199,-

DEN SVENSKA integrationspolitiken kan på många sätt betraktas som ett misslyckande. Motsatsen hittar vi i Israel. Där har den invandrade befolkningen efter kort tid i landet arbete i nästan samma utsträckning som den övriga befolkningen. Finns förklaringen till detta inom de organisationer som ansvarar för invandrarnas första tid i det nya landet?

”Frontlinjebyråkrater” har ofta långvarig kontakt med sina klienter och ett stort individuellt handlingsutrymme. Hur hanterar dessa arbetsförmedlare, socialsekreterare och invandrarsekreterare sitt handlingsutrymme i mötet med invandrarklienter?

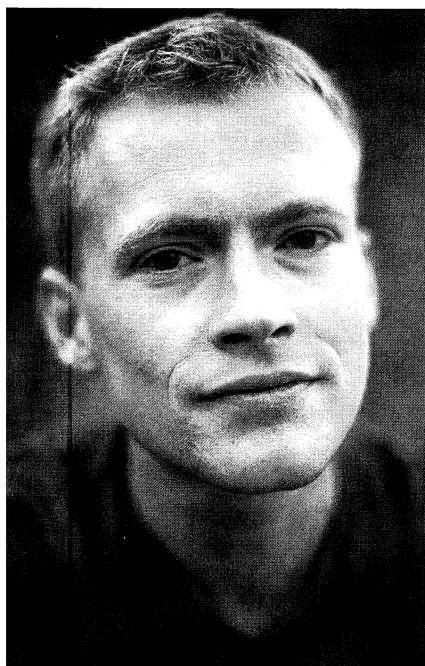
Jämförelsen visar att både i Israel och

i Sverige betraktas invandrare utifrån stereotypa föreställningar. Den svenska myndighetsutövningen utmärks av en flexibel tillämpning av regelverket och en orientering mot den enskilda klientens behov och önskemål. Den israeliska myndighetsutövningen tar istället utgångspunkt i en mer strikt tillämpning av regelverket och ett tydligare uppdragstänkande. Stereotypa uppfattningar får därför möjlighet att slå igenom i det svenska fallet men inte i det israeliska.

Vad som sker bakom välfärdsstatens dörrar får på så sätt stora konsekvenser för människors levnadsvillkor och livsprojekt.

Bokbeställning:

www.borea.nu

Globaliseringsrörelsen — en ny social rörelse eller en klassisk konfliktdimension i nytt sammanhang?

av Magnus Wennerhag

Magnus Wennerhag är doktorand vid sociologiska institutionen vid Lunds universitet. Han forskar inom områden som sociala rörelser, politisk identitet och globalisering. Är redaktionssekreterare för tidskriften *Fronesis* och en av översättarna till den svenska utgåvan av Michael Hardts och Antonio Negris *Empire*.

DET ÄR SÅ FULLT AV FOLK på den fyrfiliga Vasagatan att det nästan inte går att bana sig fram. Hela Norra Bantorget täcks av ett böljande människohav. Här syns barnvagnar och rullatorer. Reclaim the Streets-aktivisterna har en bil som pumpar musik ur stora högtalare. Ett par tanter i päls ger intryck av att vara förstagångsdemonstranter. I likhet med väldigt många andra av de församlade. Innan man själv kan börja gå har demonstrationståget redan fyllt Kungsgatan, från fasad till fasad. Tre kilometer framåt, ända fram till Berwaldhallen, inte långt från den amerikanska ambassaden.

Den största demonstrationen i mänsklighetens historia ägde rum den 15 februari 2003. Aldrig tidigare har så många människor demonstrerat under en och samma dag för en och samma sak. De som samlades på Norra Bantorget i Stockholm uppgick till åtminstone femtio tusen. I Göteborg demonstrerade mellan tjugo och trettio tusen. I världsstäder som London och Rom var antalet deltagare fler än en miljon. I Berlin och Aten var de mer

än en halv miljon. I New York hade arrangörerna räknat med hundra tusen deltagare. En miljon slöt upp. Totalt uppskattas antalet demonstranter till tretton miljoner, i sexhundra städer, i över sextio länder.

Vad får tretton miljoner människor att samtidigt översvämma gator världen över, i en gemensam politisk manifestation? Vad får dem som aldrig varit aktiva i en politisk organisation, eller inte känner sig som en del av en politiskt artikulerad identitet, att ta till denna protestform — i ett läge när etablerade politiska partier lider av kroniskt fallande medlemsiffror?

En del av förklaringen går att söka i de globala nätverk som ”rörelsen för global rättvisa” under senare år etablerat. Allt sedan demonstrationerna mot WTO i Seattle 1999 har denna rörelse uppmärksamats för dess förmåga att sammanföra redan aktiva från disparata rörelsemiljöer, i protester mot den ekonomiska globaliseringsens effekter och de globala organ som anses driva fram denna utveckling. Dessa nätverk var en viktig mobiliseringsresurs, men frågan är om de räcker som förklaring. Traditionellt brukar protestformer som dessa ses som uttryck för en tydligt artikulerad rörelse. Men här har vi att göra med en fredsmanifestation där den massiva uppslutningen inte går att reducera till rörelseaktivism. Till skillnad från de stora toppmötesdemonstrationerna, där de deltagande i stor utsträckning varit ditresta rörelseaktivister. Demonstrationerna den 15 februari förefaller att ställa en rad etablerade sätt att förstå socialt handlande, mer specifikt politiskt sådant, inför en utmaning.

Det är främst inom fältet ”sociala rörelser” som

vi finner de mer fruktbara försöken att skapa en förståelse av det kollektiva politiska handlandet, dess orsaker och effekter. Detta begrepp, som fördes in i sociologin av den runt förra sekelskiftet verksamme Werner Sombart (Sombart, 1911; Thörn, 1997), är fortfarande en tydlig referenspunkt då fenomen som protestdemonstrationer, gräsrotsaktivism, utomparlamentarisk påverkan av stat och företag eller politiskt artikulerad produktion av alternativa levnadsformer, skall beskrivas.

I takt med det sociala fältets transformeringar under moderniteten har begreppets innebörd samtidigt förändrats. Sombarts teori handlade om den sociala rörelsen, i singularis, bestämd form, en rörelse som var en viss social klass, det sociala uttrycket för en grundläggande konflikt mellan arbete och kapital. Teorin beskrev inte bara en klass utsatt för ett förtryck, utan även dess sätt att organisera sig själv, dess rörelse mot befrielse. Och på ett liknande sätt som arbetarrörelsens formering och 1800-talets kapitalistiska produktionsordning blev den paradigmatiske utgångspunkten för Sombart, kom begreppets innebörd senare att färgas av andra rörelseformeringar och samhällsförändringar. Som hos Alain Touraine, som i sextioalets pluralistiska och spretande rörelseaktivism såg ett epokgörande skifte föranlett av förändringar i samhälleliga produktions- och maktförhållanden, på rörelseplanet översatt till den gamla rörelsens (arbetarrörelsens) nedgång och uppkomsten av ”nya sociala rörelser”. En rörelse föranledd av övergången till en postindustrialistisk ordning, där den primära kampen inte längre stod mellan kapital och arbete utan mellan eliter och nya

sociala rörelser. En kamp som handlade om makten över kunskapen och teknologin, om identiteter och symboler. Och det är inom varianter av detta identitetsbetonande paradigm som den mesta forskning om sociala rörelser har skett, under senare år.

Men den nya rörelse som vi har sett blomma upp under senare år — vad man nu väljer att kalla den: anti-globalisterna, globaliseringsrörelsen eller rörelsen för global rättvisa — eller den enorma fredsmanifestationen låter sig inte så lätt fångas i dessa kategorier. I *Sociologisk forskning* nr 2-2003 pekar Håkan Thörn på ett mycket förtjänstfullt sätt ut en rad av de tillkortakommanden som den rådande teoribildningen dras med: dess sökande efter förklaringar av aktivismen i ett postindustriellt tillstånd bortom industrisamhällets motsättningar, dess eurocentriska blick och implicita antaganden om att alla samhällen måste genomgå samma utvecklingsfaser utifrån ett evolutionärt schema, dess metodologiska fokus på nationalstaten.

Att den amerikanska fackföreningens rörelsen AFL-CIO var en nyckelaktör vid demonstrationerna i Seattle, eller att brasilianska CUT spelat en viktig roll vid organiseringen av World Social Forum i Porto Alegre de senaste tre åren, dessutom i intimt samarbete med såväl ”gamla” som ”nya” rörelser, låter sig inte förklaras utifrån antaganden om att konflikter mellan arbete och kapital tillhör det förflutna. Eller utifrån att det skulle finnas en grundläggande skillnad mellan ”nya” och ”gamla” rörelser.

Den under senare år uppseglade globaliseringsdiskursen kan, menar Thörn i sin slutkläm, vara en mer produktiv terräng för teoriutveckling

då den — även om det rör sig om en väldigt heterogen diskurs — i vissa avseenden gör upp med de tillkortakommanden som tidigare rörelseteorier dragits med i sin begreppsarsenal.

Kanske kan vi finna några bidrag till den teoriutveckling som Thörn efterlyser i en bok som under senare år tilldragit sig en hel del uppmärksamhet. En bok som dessutom tar sitt avstamp i globaliseringsdiskursen: Michael Hardts och Antonio Negris *Imperiet* (2003). Det är om dessa teoretikers nya perspektiv på det kollektiva politiska handlandet, och dess relation till globaliseringsprocessen, som denna artikel huvudsakligen handlar.

I en tid då de stora berättelserna förklarats vara stendöda, men suget efter dem verkar vara större än på länge, har Hardts och Negris bok vid sidan av Castells *Informationsåldern* (1999-2000) seglat upp som en självklar men samtidigt omstridd referenspunkt när det gäller förståelsen av globaliseringsprocessen. Inte bara för forskare och samhällsteoretiker i jakt på nya modeller och perspektiv som bättre kan förklara de omvälvningar vi tycks bevittna, utan även för de rörelseaktivister som finns inom rörelsen för global rättvisa. I *Imperiet* förhandlas en mängd sentida samhällsteori — om globalisering, postmodernisering, informationalism osv. — på en teoretisk grund där samhällsteoretiska och filosofiska teman från Marx, Foucault, Deleuze och Spinoza utgör grundstenar.

Det centrala temat är det politiska motståndets, statens och suveränitetens former under en globaliserad kapitalism. Många gånger framställs globaliseringen som en statens kapitulering inför det globala kapitalet, som en avreglering av

marknadssfären på global nivå. Hardt och Negri ser i dessa processer dock snarare en förändring i *hur* produktionen och samhällslivet i övrigt regleras. Det bakomliggande postulatet är att kapitalismen förutsätter en suveränitetsstruktur för att kunna fungera.

Även om nationalstaten stegvis får sin forna suveränitet allt mer uppluckrad (eller snarare främst de occidentala nationalstater som i reell mening hade en sådan), ser vi hur en ny form av reglering växer fram på global nivå, genom samverkande och ibland konkurrerande nätverk av makt. Istället för en centraliserad suveränitet utövad inom nationalstatens avgränsade rum ser vi hur en gränslös och decentrerad form av suveränitet tar form. Till stor del handlar det dock fortfarande om nationalstatsbaserade globala organ — som IMF och Världsbanken som reglerar nationalstaters utgiftsnivåer och penningpolitiska regimer, eller WTO som reglerar handelsflöden och etableringsrättigheter för företag.

I relation till dessa organ är förvisso nationalstaten i rent formell bemärkelse suverän, men kan samtidigt utsättas för en rad såväl informella som formella sanktionsmekanismer som i praktiken sätter suveräniteten ur spel. Men det rör sig också om helt transnationella aktörer, som har en globalt reglerande kraft: globala skiljedomsinstitut som löser tvister utanför nationalstatens juridiska rum, ISO-standardinstitut som styr produktionens utformning, eller informella mötesplatser som World Economic Forum, där företagsledare och ledare för mäktiga stater och internationella organ knyter kontakter.

Allt sammantaget är detta att likna vid en

global stat i vardande, baserad på andra former av suveränitetsutövning än den traditionella nationalstatens. Och det är denna formering som Hardt och Negri kallar för imperiet.

Men förändringarna i suveränitetens former fogas i *Imperiet* in i en större berättelse, som handlar om det politiska motståndet och dess roll för samhällsutvecklingen. För författarna är motståndets kategori primär, det som är den pådrivande faktorn bakom inte bara enskilda samhällsförändringar utan bakom moderniseringsprocessen i sig. Såväl människors vardagliga, oartikulerade motstånd mot underordning, som mer artikulerade protestformer som rörelseaktivism, begreppsliiggörs som en ”konstituerande makt” som på ett icke-determinerat sätt tvingar suveränitetens tillfälliga former att ständigt omkonfigureras.

Epokgörande skiften inom produktion och samhällsorganisation kopplas till perioder av intensivt motstånd och protester, perioder av en rik produktion av nya subjektiviteter och alternativa levnadssätt. Sextio- och sjuttioitalens ”nya rörelser” blir inte för Hardt och Negri, som hos Touraine, ett uttryck för att ett nytt postindustriellt samhälle skulle ha inträtt. Tvärtom ses de som den kraft som — tillsammans med de postkoloniala kamperna världen över — tvingade fram en förändring inom produktionen, i riktning mot det vi idag karaktäriserar som ”globalisering”. Och på ett liknande sätt menar de att den keynesianska, nationalstatsbaserade produktionsordningen och den därtill hörande samhällsorganisationen — för oss ”den svenska modellen”, i USA ”New Deal” — var ett resultat av, eller kanske snarare en respons på, arbetarrörelsens kamper.

För att kunna göra denna manöver, och fånga det rastlösa motståndets subjekt som tvingar makten att ständigt söka nya tekniker för att underordna sig människor, går de bortom traditionella politiska identitetskategorier som "arbetarklassen", "folket" eller "nya sociala rörelser". Istället återupplivar de 1600-talsfilosofen Spinoza, och hans begrepp *multitudo*, vilket i den svenska översättningen av *Imperiet* översatts med "mängden". Med detta begrepp vill de fånga ett subjekt som är såväl pluralistiskt som universellt. Tanken är att alla fixeringar av motståndets subjekt tenderar att bli obsoleta, och till slut att snarare fjättra än frigöra, eftersom de många människornas vilja att producera sina egna levnadsformer och gemenskaper är i ständig rörelse.

Med begreppet "mängden" återknyter på så sätt Hardt och Negri till de, kanske främst marxistiska teorier, som såg den politiska subjektiviteten och framväxten av rörelser som ett uttryck för människans vilja till ett fritt och skapande arbete. Men om Marx, eller för den delen Sombart, främst kopplade denna vilja till arbetarklassen så generaliseras i *Imperiet* denna vilja till hela mänskligheten, och till viljan att fritt producera och reproducera det sociala livet i dess helhet, att fullt ut förverkliga demokratin. Och det som karakteriserar tillståndet i dagens värld är, menar de, just det faktum att så gott som hela mänskligheten — på en mängd olika sätt — är underordnad dominansformer som har sin grund i kapitalismens och suveränitetens samtida konfiguration, det vill säga imperiet.

Hardts och Negris teori är ingen sociala rörelser-teori i strikt bemärkelse. Deras pro-

jekt rör sig helt och hållet på makronivå, och skulle på sociologiska bäst karakteriseras som ren "social theory". Och deras anspråk är, föga blygsamt, inget mindre än att skapa en sammanhållen begreppsapparat som såväl kan förklara suveränitetens och kapitalismens former under moderniteten, som erbjuder ett normativt redskap för överskridandet av dessa former. Icke desto mindre erbjuder deras bok nya teoretiska perspektiv som skulle kunna, om inte direkt berika, så åtminstone ställa vår gängse förståelse av fenomen som sociala rörelser och kollektivt politiskt handlande inför produktiva utmaningar.

En sådan är hur vi skall förstå det faktum att den framväxande rörelsen för global rättvisa är så pass heterogen till sin karaktär, men ändå agerar som *en* rörelse. Att den består av allt från fackföringsrörelser till miljöaktivister, från autonoma grupper till parlamentariskt verkande partier, från feminister till kyrkliga solidaritetsorganisationer — alla med en rörelseidentitet eller en politisk subjektivitet skapad i olikartade sociala sammanhang. Somliga artikulerade kring förtryckskategorier, andra kring etiska målsättningar eller allmänna överlevnadsfrågor.

Trots detta tycks det finnas en identifikation med varandras målsättningar, och en stark upplevelse av att vara del av *en* rörelse. Något som exempelvis den italienska rörelsesociologen Donatella della Porta antyder (della Porta, 2003), i sin undersökning av rörelsen för global rättvisa gjord i samband med European Social Forum i Florens 2002.

I den intervjuundersökning med fler än 2300 aktivister som deltog vid forumet som hon var

med om att göra, framkom att så många som 77,2 procent identifierade sig ”mycket” eller ”ganska mycket” med rörelsen i dess helhet.

Hur heterogenitet låter sig samsas med enhet, och skapandet av en rörelse, är förvisso en fråga som har sysselsatt samhällsteoretiker och rörelseforskare under längre tid. Det är i relation till denna fråga som man bör se Touraines ambition att, med sextioalets heterogena rörelser för ögonen, röra sig bortom tidigare försök att förstå rörelsemobiliseringar som en process som med nödvändighet utgår från en enhetligt artikulerad identitet. Trots detta försök att handskas med heterogeniteten, hamnar dock ändå Touraine i en syn på de ”nya sociala rörelserna” som ett första steg i etablerandet av ett framtida, enhetligt kollektivt subjekt. Istället för en enhetlig arbetarklass, med sin grund i konflikten kapital-arbete, hävdas ett enhetligt subjekt av nya rörelser, med sin grund i en konflikt om kunskap, symboler och identiteter.

En strävan att handskas med samma problematik kring heterogenitet och enhet finner vi även hos Chantal Mouffe och Ernesto Laclau (Mouffe & Laclau, 1985; Mouffe, 2000), som istället vänder sig mot alla försök att finna en grund till motstånd och rörelserns uppkomst i ett specifikt förtryck, eller i relation till en specifik konfliktdimension.

Deras lösning blir att härleda rörelsernas upplevda samhörighet till att de alla är uttryck för ”nya demokratiska kamper”, som ett resultat av en under moderniteten ständigt expanderande diskurs om demokrati och rättigheter. Heterogena rörelser finner enhet i en kamp för att sprida demokratins logik till allt fler samhälleliga

områden, utan att göra det utifrån en identitet grundad i ett och samma förtryck.

Men de protester som rörelsen för global rättvisa ger uttryck för tenderar, vilket Thörn påpekar i tidigare nämnd artikel, att allt mer röra frågor som aktualiserats av den ekonomiska globaliseringen. Det vill säga frågor som i stor utsträckning handlar om konfliktdimensionen arbete-kapital. Det är dessutom i relation till denna fråga som den heterogena rörelsen artikulerar sin enhet, samtidigt som den hela tiden ger uttryck för sin heterogenitet och ofta omnämner sig som en ”rörelse av rörelser”.

Kampernas form och innehåll är till synes mångskiftande. Det kan röra sig om indiska bönders kamp mot transnationella företags försök att med hjälp av genmanipulerade grödor skapa ett behov av att köpa utsäde kommersiellt, med stöd av ett framväxande globalt regelverk för intellektuella rättigheter. Eller Reclaim the streets-aktivister i västvärlden som använder gatufester för att kritisera kommersialiseringen av det urbana rummet och hävda rätten till att organisera aktiviteter som inte förutsätter konsumtion av varor eller tjänster.

Men det rör sig även om traditionell facklig kamp, riktad mot de effekter som en fri rörlighet av varor, kapital och arbetskraft skapar; miljöaktivisters kamp mot att landvinningar på miljöområdet betraktas som handelshinder i de framväxande globala handelsregimerna; latinamerikanska rörelsernas protester mot privatisering av vattenresurser; kyrkliga organisationers kamp för skuldavskrivning; internetaktivisterna Adbusters subversiva förvrängningar av reklamindustrins budskap. Men det som sker

inom rörelsen är att alla dessa kamper betraktas som uttryck för ett motstånd mot en och samma process, den ekonomiska globaliseringen. Mot att det sociala livet allt mer underordnas en maktstruktur som bärs upp av ett antal samverkande aktörer: mäktiga nationalstater, transnationella företag och övernationella, transnationella eller internationella organ.

På så sätt hanteras frågan om heterogenitet och enhet i relation till frågan om den ekonomiska globaliseringen. Rörelsens val av motpart fungerar också som en illustration på detta. De mobiliseringar som hittills genomförts har ofta varit riktade mot toppmöten för de organ som anses representera den maktstruktur som driver fram den ekonomiska globaliseringen. Det har rört sig om demonstrationer mot WTO och IMF, och om gemensamma alternativmöten som World Social Forum, som skapades som ett gräsrotternas svar på eliternas World Economic Forum.

Med Hardt och Negri skulle vi kunna se detta som ett uttryck för att "mängden" underordnats imperiet och en kapitalistisk värdetförmeringsprocess inom allt fler sociala sfärer. Ett resultat av att den nya formen av kapitalistisk suveränitet inte inskränker sig till lönearbetet, utan genom en allt mer intrikat reglering av det sociala livet — understödd av imperiets nätverksliknande reglering — strävar efter att utvinna värde genom kontroll av sådant som tidigare ansågs vara allmänningar, såsom stadsrummet, vattnet — och ytterst det mänskliga livet självt.

En underordning som på samma sätt som hos Marx skapar systemets egna dödgrävare, då "mängdens" vilja till att fritt skapa och omskapa

sin värld i längden inte går att parasitera på. Hardt och Negri är förvisso ute i andra syften än att blott förklara den globala rättviserörelsens uppkomst genom denna analys. Men deras sammankoppling av nya former av heterogena men ändå enhetliga kamper, med suveränitetens och kapitalismens former under det vi kallar globaliseringen pekar ändå på något relevant. Och det är att det förefaller svårt att inte ge en central plats åt konflikten arbete-kapital eller kapitalismens funktionssätt i stort, när dagens sociala rörelser skall förstås.

Mot denna konstruktion av "mängden" som en politiskt omdanande kraft, inom ett begreppsligt ramverk inom vilket såväl globaliseringsprocessen som motståndet mot den skall kunna förstås, har framförts en del kritik. En mer filosofisk sådan står Ernesto Laclau (Laclau 2003) för, som menar att bilden av det nya motståndet som ett direkt och oförmedlat uttryck för "mängdens" vilja till frihet från underordning inte är en tillräcklig förklaring.

En rörelse låter sig inte formeras utan att dess identitet, dess ursprung och mission artikuleras genom en aktiv politisk handling, menar Laclau. Denna kritik förefaller riktig och relevant, då motståndet mot globaliseringen inte alltid tar sig former som rörelsen för global rättvisa, utan ibland artikuleras av mer högerorienterade politiska strömningar förknippade med namn som Le Pen, Buchanan och Haider. Med dessa åsiktsriktningar är identifikationen inom det rörelsesammanhang som ovan beskrivits noll och intet.

Som tidigare påpekades bör Hardts och Negris teori alltså inte främst förstås som en

teori om sociala rörelser. Dock har de i texter som skrivits efter *Imperiet* (som förfärdigades innan Seattle demonstrationerna) mer uttryckligt närmat sig dessa frågor.

I en artikel om World Social Forum diskuterar exempelvis Michael Hardt (Hardt, 2002) mer uttryckligt rörelsen för global rättvisa, där han försöker att förstå hur rörelsen klarar att upprätthålla sin heterogenitet och samtidigt agera som ett enhetligt subjekt. Genom den nätverksorganisering som kommit att karaktärisera denna ”rörelse av rörelser” ser han nya demokratiska former växa fram, som kan kombinera såväl enhet som heterogenitet, genom att ett politiskt handlande kan organiseras utan att de olika noderna i nätverket underordnas en gemensam identitet.

Denna syn på nätverksorganiseringen som ett uttryck för en förändring av motståndets och demokratins förutsättningar är i övrigt en bärande tanke i Hardts och Negris bok, som fångar intressanta aspekter av demokratins och de sociala rörelsernas förändrade förutsättningar i en globaliserad värld. Om det tidigare var så att det var genom det civila samhällets organisering — genom sociala rörelser som arbetarrörelsen, framväxten av nationella offentligheter mm — som ”mängden” såväl kunde påverka den suveräna makten som disciplineras utifrån dess behov, menar de att globaliseringsprocessen innebär att detta civila samhälle mister denna betydelse, och att en global demokrati inte kan fungera utifrån de representationens principer som karaktäriserade framväxten av den nationalstatligt baserade demokratin. Det nätverksbaserade imperiet kan inte demokratiseras genom att göra en karbon-

kopia av nationalstatens funktionssätt.

Oavsett hur det förhåller sig med genomförbarheten av olika globala demokratimodeller fångar ändå deras karakteristik av det civila samhällets försvagning viktiga aspekter av de sociala rörelsernas och demokratins förutsättningar idag.

Den minskade betydelsen av det nationella politiska rummet innebär helt tydligt en förändring av sociala rörelsernas möjligheter att påverka staten och andra aktörer. Den korporativa statens förhandlingsmekanismer och förmåga att inkorporera massrörelser i beslutsfattande, implementerings- och legitimeringsprocesser — som i Sverige fick sitt emblematiska uttryck i Saltsjöbadsandan — tycks sakta men säkert ha urholkats och i och med globaliseringen förlorat mycket av sin roll. Ett avtagande engagemang i fackföreningar och andra forna folk rörelser samt en fallande medlemsstatistik för partier vittnar om detta brutna samband.

Även förmågan att inkorporera de mer bångstyriga rörelseprotesterna tycks minska. Om en händelse som Båstadskravallerna 1968 kunde hanteras genom att de protesterande, genom en mer öppen debatt i media och genom konferenser anordnade av regeringen, tilläts ta plats i den nationella politiska offentligheten, ser vi hur Göteborgskravallerna 2001 kringgärdades av politiska, mediala och juridiska processer som på ett tydligare sätt utdefinierade protesterna.

På ett liknande sätt har vi sett hur ”kriget mot terrorismen” har inneburit att sociala rörelser möts av hårdare tag från statens sida, där mer våldsamma protester inte som tidigare delvis förhandlas i ett politiskt rum utan snarare ses

som säkerhetspolitiska frågor och bemöts juridiskt och polisiärt. Framväxten av nya former av regleringar som begränsar de sociala rörelsernas protestrepertoar, framdrivna på global nivå, utan att det utvecklats former för demokratiskt inflytande och ansvarsutkrävande, är den kontext som de nya protesterna kommer till uttryck inom.

Åter till fredsdemonstrationen den 15 februari. I ljuset av denna avtecknar sig det kollektiva politiska handlandets förutsättningar och möjligheter i skarp kontrast till den bild jag precis målade upp. Trots ett hårdnande klimat för sociala rörelser fyllde denna manifestation gator världen över med tretton miljoner människor. Och gav effekter på världspolitiken. Inte genom att uppsåtet att stoppa ett krig i antågande lyckades, men väl genom att regeringschefer föreföll anpassa sig till den inhemska opinionen i sitt utrikespolitiska agerande.

Med Hardts och Negris terminologi skulle vi kunna se det som att "mängden" än en gång, genom ett motstånd som inte behövde bäras fram av organisationsdisciplin eller som krävde identifikation med en fredsrörelses identitet, gav

uttryck för den "konstituerande makt" den trots allt besitter gentemot globala maktstrukturer.

Mer modest skulle man istället kunna konstatera att en globalt verkande protest som denna, som möjliggjordes av en mängd samverkande faktorer — en annan syn på politiskt engagemang, medias ökade betydelse för såväl parlamentets politik som rörelser, de globala nätverk som sammanbinder rörelsen för global rättvisa osv. — i många avseenden skiljer sig från tidigare politiska manifestationer. Och att det krävs såväl fördjupat tankearbete som empirisk forskning för att förstå vad denna förändring är ett uttryck för.

I vissa avseenden kan vi i Hardts och Negris teoretiska projekt kanske finna öppningar för en behövlig teoriutveckling, för en förståelse av de förändrade förutsättningar som sociala rörelser har i en värld som kännetecknas av en globaliseringsprocess. I andra avseenden troligen inte. Konstruktionen av nya samhällsteoretiska begrepp är alltid en delvis spekulativ verksamhet, men samtidigt en nödvändighet då de gamla begreppen snarare läser än öppnar upp tanken.

★ Referenser

Castells, M. (1999-2000) *Informationsåldern*, band 1-3. Göteborg: Daidalos.

della Porta, D. (2003) *I new global*. Bologna: il Mulino.

Hardt, M. (2002) "Today's Bandung?", *New Left Review* 14: 112-118.

Hardt, M. & Negri, A (2003). *Imperiet*. Göteborg: Glänta produktion; Stockholm: Vertigo i samarbete med tidskriften Fronsesis.

Laclau, E. (2003) "Kan immanensen förklara den sociala kampen?", *Ord&Bild* 3: 28-37.

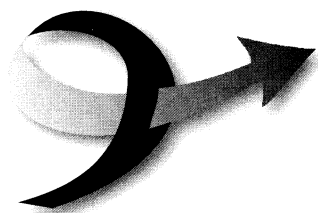
Laclau, E. & Mouffe, C. (1985). *Hegemony and Socialist Strategy*. London: Verso.

Mouffe, C. (2000) "Hegemoni och nya politiska subjekt: med sikte på ett nytt demokratibegrepp", *Fronsesis* 3-4: 27-43.

Sombart, W. (1911) *Socialism och social rörelse*. Stockholm: Björck & Börjesson.

Thörn, H. (1997) *Modernitet, sociologi och sociala rörelser*. Göteborg: Department of Sociology, University of Gothenburg.

Thörn, H. (2003) "Nya sociala rörelser, globalisering och den sociologiska eurocentrismen", *Sociologisk forskning* 2: 3-9.

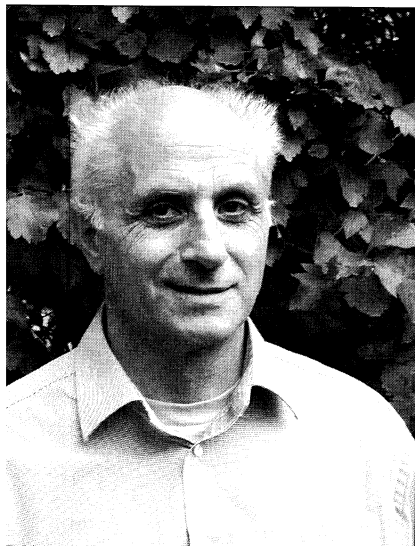
Replik

För att skapa en levande debatt tar vi emot repliker på alla debattartiklar. Avsikten är att repliker skall kunna publiceras i nästkommande nummer. Ditt debattinlägg bör därför vara redaktionen tillhanda senast trettio dagar efter det att du erhållit det aktuella numret. Kommande teman för debattdelen är:

- krig och konflikt,
- arbete i omvandling,
- metod,
- makt.

Kontakta gärna redaktionen om du vill skriva debattartiklar som rör ovanstående områden eller föreslå andra teman för debattsidorna.

Jim Kemeny är professor i sociologi vid Institutet för bostads- och urbanforskning, Uppsala universitet. Utgivna böcker inkluderar *The Myth of Home Ownership*, *Housing and Social Theory* samt *From Public Housing to the Social Market* (alla utgivna av Routledge). Angränsande forskningsområden inkluderar maktteori, social konstruktionism och kunskaps sociologi.

Korporatism och bostadsregimer

av Jim Kemeny

UTBILDNING, VÅRD, SOCIALFÖRSÄKRING och boende utgör välfärdstatens fyra grundpelare. Torgersen (1987) beskriver bostadssektorn som välfärdstatens vacklande pelare — "the wobbly pillar under the welfare state" — därför att bostaden i långt större utsträckning än utbildning, vård och socialförsäkring är en marknadsvara och styrs av marknadskrafter. Bostadens tve-tydiga ställning mellan stat och marknad gör att välfärdsforskare tenderar att fokusera på en eller flera av de andra pelarna medan bostadspelaren får mindre uppmärksamhet (Torgersen, 1987 s. 117; Wilensky, 1975 ss. 7-9).

På grund av bostadens grenslande mellan stat och marknad är det sannolikt att partsintressen är mer framträdande inom bostads- marknaden än inom andra välfärdssektorer. Bostadsmarknaden speglar därför maktbalansen mellan olika intressegrupper särskilt tydligt, i synnerhet i jämförelse med andra viktiga välfärdssektorer där marknaden fortfarande spelar en mycket mer begränsad roll.

Bostadens och boendets marknadsberoende gör alltså sektorn synnerligen intressant för maktstudier inom välfärdsforskning. I

denna artikel behandlas bostadssektorns plats i välfärdsystemet med betoning på maktdimensionen. Den inleds med en kartläggning

Partsintressen är mer framträdande inom bostadsmarknaden än inom andra välfärdssektorer.

av skillnaderna mellan integrerade hyresmarknader och dualistiska hyressystem. Sedan följer en granskning av Esping-Andersens tes presenterad i *Three worlds of welfare capitalism* (1990) med fokus på hans regimbegrepp och hans tillämpning av

korporatistisk teori. Granskningen pekar på ett tydligt samband mellan länder med en integrerad hyresmarknad och länder som av ledande korporatismen teoretiker betraktas som prakt-exempel på samhällen med en korporatistisk maktstruktur.

Dualistiska hyressystem kontra integrerade hyresmarknader

När man rangordnar länder enligt andelen bostäder med äganderätt blir det uppenbart att procenten äganderätt *inte* återspeglar ländernas relativa välstånd, inte ens om man utesluter låg-urbaniserade länder där ibland över 90 procent av befolkningen på landsbygden äger sina bostäder (Kemeny, 1981 tabell 1.1; Stephens, Burns och MacKay, 2003, tabell 1). En närmare granskning av rika länder med låg andel äganderätt avslöjar utmärkande strukturella egenskaper hos hyressektorns uppbyggnad. Bostads försörjning enligt självkostnadsprincipen hålls utanför den öppna hyresmarknaden i engelsktalande länder

och även i några skandinaviska länder — Norge, Finland och Island — samt i ett antal andra länder. Detta åstadkommer man genom att ringa in den i en förstatligad och icke-marknadsmässig fattig hyressektor. I Tyskland, Sverige, Danmark, Nederländerna, Schweiz och Österrike är det precis tvärtom. I dessa länder har man i stället odlat självkostnadsföretagens ekonomiska styrka och försökt sammanfoga dem med den öppna hyresmarknaden.

Kemeny (1995) har givit dessa två modeller benämningen *det dualistiska hyressystemet* respektive *den integrerade hyresmarknaden*.

Det dualistiska hyressystemet är på grund av sin förekomst i alla engelsktalande länder det internationellt mest kända. Systemet kan betecknas som dualistiskt därför att man utifrån det som ursprungligen var en besittningsform (hyresrätt) skapar två olika hyresrättsbaserade besittningsformer — en privat vinstinriktad hyresrätt och en offentligägd självkostnadshyresrätt. Dessa två hyresrättsformer ges sedan helt skilda förutsättningar.

Med en *integrerad hyresmarknad* syftar man på en gradvis anpassning till hyresmarknaden av bostads försörjning enligt självkostnadsprincipen genom att skydda de nyetablerade självkostnadsbolagen och sedan inledda en lång men alltmer påtaglig nedtrappning och avveckling av subventioner och regleringar. Syftet är att förädla effektiva självkostnadsbostadsbolag för att dämpa marknadens hyresnivå, att vara normgivande för bostadsstandarden och att förebygga att bostadsbrist uppstår när privatkapital flyr hyresmarknaden för mer vinstgivande investeringar, till exempel i börsbubblor och export av vapen

under ett stort krig.¹

Det som skiljer dessa två sätt att organisera hyresrätt är den roll som självkostnadssektorn tilldelas. På den integrerade hyresmarknaden är den tillgänglig för den stora allmänheten, det som vi i Sverige kallar för *allmännyttan*. I ett dualistiskt system däremot är självkostnadssektorn begränsad till de fattiga. Bengtsson och Kemeny (1997) ger denna form av offentligägda hyresrätter benämningen *särnyttan* för att kontrastera den mot *allmännyttan*, som är till för alla och inte bara för de fattiga.

Skillnaden mellan de två systemen summeras i tabell 1. Tabellen ska tolkas på följande sätt:

I det dualistiska hyressystemet finns två skilda besittningsformer med benämningen *hyresrätt*. Först utvecklas de och sedan hålls de i sär genom bostadspolitiska åtgärder. Ägaren till särnyttan — kommunen (till exempel i

Storbritannien), delstaten (Australien) eller staten (Nya Zeeland) — ser till att särnyttan inte konkurrerar med vinstdrivande hyresrätt. Ju strängare denna princip genomförs desto mindre blir särnyttasektorn och desto fattigare blir dess hyresgäster.

Det finns stora variationer mellan länderna i förhållandet privat hyresrätt-särnyttan. England och Irland har förhållandevis stora särnyttasektorer och bara en mycket liten privat hyresmarknad. I USA, Kanada, Australien och Nya Zeeland är det tvärtom.

I de två följande avsnitten diskuteras modellerna var för sig.

I det dualistiska hyressystemet, med vinstdrivande hyresrätt och oreglerad hyressättning, har hyresgästerna svagt eller obefintligt besittningsskydd. Bostadsförsörjning på självkostnadsbas

Tabell 1: Bostäders besittningsform i några länder (%)

1. Några länder med dualistiskt hyressystem

	Äganderätt	Privat Hyresrätt	Särnyttan	Allmännyttan
England	70	10	20	0
Irland	78	9	14	0
USA	70	25	5	0

2. Några länder med integrerad hyresmarknad

	Äganderätt	Privat Hyresrätt	Särnyttan	Allmännyttan
Tyskland	37	38	0	25
Danmark	52	25	0	18
Sverige	40	20	0	23

* För Sverige tillkommer 17 procent bostadsrätt, för Danmark 5 procent privata skandelsboliger. (Källa: Bengtsson och Kemeny, 1997 s.19)

hålls borta från hyresmarknaden genom att den förstärkas och styrs av ett byråkratiskt regelverk som begränsar allmän tillgänglighet till självkostnadsbeståndet.

Man upprättar helt enkelt en planekonomisk offentlig bostadssektor för att hyresmarknaden ska skyddas från den konkurrens som icke-vinstdrivande verksamhet kan tänkas bjuda. Den offentliga bostadssektorn har alla de förtecken som kännetecknar planekonomin i kommunistiska länder — kapitalsvält, eftersatt underhåll, hyressättning centralt bestämd av staten år för år utifrån statsbudgetens förutsättningar, behandling av hyresgäster som klienter i stället för som kunder, samt en byråkratisk och förmyndaraktig lägenhetsutdelning med sträng inkomstprövning.

Det är något av en paradox att den vinstdrivna hyresmarknaden, lovprisad av nyliberala ekonomer, hålls under armarna och bevaras tack vara att självkostnadshyresrätten förstärkas och utestängs från hyresmarknaden.

Integrerade hyresmarknader är mindre kända än det dualistiska hyressystemet och därför krävs här en mer ingående kartläggning. De har sitt ursprung i mellankrigstidens Tyskland, där man var angelägen om att undvika den ohälsamma vinstmarknaden som skapade kaos under Weimarrepubliken å ena sidan, och å andra sidan den kommunistiska och fascistiska/nazistiska kommandoekonomin. Man ville åstadkomma en mellanform med både marknadens och rättstatens fördelar utan att belastas av deras nackdelar.

Principen är raka motsatsen till det dualistiska

hyressystemet. Icke-vinstdrivande hyresrätt byggs upp och anpassas successivt till hyresmarknaden medan subventioner och reglering avtrappas tills självkostnadsbolag kan delta på den öppna hyresmarknaden som likvärdiga aktörer.

För att åstadkomma detta utvecklade en grupp tyska ekonomer och jurister en ekonomisk filosofi i ett informellt forskningsnätverk som fick benämningen *ordoliberalerna*. Gruppen hade sina egna seminarier och sin egen publikationsserie (ett årsbok) och den ekonomiska modell som de utarbetade var ett praktiskt försök att undvika extremerna — både ”kommandoekonomin” och ”lätgåmarknaden”. De kallade denna lösning *die soziale Marktwirtschaft* (socialmarknaden) och döpte den till *der dritte Weg* (den tredje vägen).

Efter andra världskriget hamnade fler ordoliberaler i nyckelpositioner i det återuppbyggda federala Tyskland. Ludvig Erhardt, som först var ekonomiminister och sedan efterträdde Adenauer som förbundskansler, värvade flera ordoliberaler till Bonnadministrationen. Bland dessa var hans främste ekonomirådgivare den framstående ordoliberalen, Müller-Armack, som tidigare myntat begreppet *socialmarknaden*. Detta innebar att den sociala marknadspolitiken tillämpades i uppbyggnaden av flera delar av den raserade tyska ekonomin. Den tredje vägen låg till grund för det tyska undret men överlevde bara i några sektorer av ekonomin där storskalighet och internationell konkurrens var mindre fördelaktiga och då främst på bostadsmarknaden (se Kemeny, 1995b samt Kemeny, 1997 för vidare diskussion och referenser).

Den tredje vägens politik — i synnerhet när det gällde bostadsmarknaden — togs upp av

en del andra länder. Man ska komma i håg att under första hälften av 1900-talet var Tyskland som stormakt en viktig kulturell och idemässig inspirationskälla, i synnerhet för sina små västerländska grannländer.

De länder som förutom Tyskland har en integrerad hyresmarknad är Sverige, Danmark, Nederländerna, Schweiz och Österrike. Dessa länder kan alla betecknas som små västerländska länder, grannar till Tyskland. Det förfaller mig osannolikt att dessa länder skulle ha "adopererat" den integrerade hyresmarknaden av en tillfällighet. Spridningen av den tredje vägens bostadspolitik kan i just detta avseende förklaras med hjälp av diffusionsteori, även om man har inte kunnat spåra några direkta hänvisningar till den Tyska tredje vägen bland ledande svenska välfärdstatsbyggare under den tid då svensk bostadspolitik utformades. I stället lade Sverige beslag på det tyska begreppet och gjorde det till sitt. Detta är kanske inte så konstigt; efter andra världskrigets slut var det inte särskilt tilltalande att hänvisa till Tyskland som modell, särskilt inte i socialdemokratiska kretsar.²

Samtidigt utvecklade varje land sin egen version av den integrerade hyresmarknaden. Andelen självkostnadsaktörer varierar kraftigt, från under 20 procent i Schweiz till 80 procent i Nederländerna. I de tyskspråkiga länderna och i synnerhet i Tyskland och Schweiz satsade man på en mångfald av självkostnadsförsörjare — kooperativ hyresrätt, kommuner, privatägda stiftelser, bolag med begränsad vinst (*limited-profit companies*) med mera.³

I Nederländerna och Danmark litade man i stället på en enhetlig lösning genom att hyres-

bostadsförsörjning med självkostnad ordnades av privatägda bostadsstiftelser. I Danmark har dessa stiftelser dessutom ett starkt inslag av hyresgästinflytande. I Sverige valde man också en enhetlig lösning, men i stället för privatägda bostadsstiftelser med direkt hyresgästinflytande satsade man på kommunägda bostadsbolag.⁴ Medborgarinflytandet uttryckas genom utövandet av rösträtt i främst kommunala val.

Det finns således två korsande sätt att klassificera integrerade hyresmarknader.

1. Mångfald *versus* enhetlighet. Enligt ordoliberala principer ska det helst finnas många olika typer av aktörer på en socialmarknad som det gör i länder med en mångfald av olika självkostnadsförsörjare (Tyskland, Schweiz och i mindre mån Österrike). Men det finns också länder med en i stort sett enhetlig självkostnadssektor när det gäller ägare/försörjare (Sverige, Nederländerna och Danmark)

2. Självkostnadssektorer som *dominerar*, *leder* eller bara *påverkar* hyresmarknaden.

(a) *Självkostnadssektorn dominerar*. I länder där självkostnadsverksamheten är omfattande spelar den en *dominerande* roll på hyresmarknaden. I en sådan hyresmarknad är självkostnadshyror lika med marknadshyror. Det enda exemplet på detta är Nederländerna där självkostnadssektorn utgör 80 procent av hyresmarknaden.

(b) *Självkostnadssektorn leder*. I länder där självkostnadsverksamheten är ungefär i jämvikt med den vinstdrivande verksamheten gör att är självkostnadsverksamheten tillräckligt stark för att kunna spela en *ledande* roll på hyresmarknaden (Sverige och Danmark kan räknas till denna

kategori). I en sådan hyresmarknad brukar vinstdrivande hyror följa efter självkostnadshyror, även om det lätt uppstår skillnader på grund av en kvarstående ojämn spridning av beståndet.⁵

(c) Självkostnadssektorn påverkar. Länder där självkostnadsverksamheten utgör en liten andel av beståndet gör att de bara kan ha en *påverkande* roll på hyresmarknaden (Tyskland och Schweiz räknas i denna kategori, med som mest en fjärdedel av hyresbeståndet). I en sådan hyresmarknad kan självkostnadsverksamhet bara ha en dämpande effekt på vinstdrivna marknadshyror.

Självkostnadssektorn kan också ha en konkurrens­mässig inverkan på hyresmarknaden i andra avseenden än hyressättningen. Några exempel är förstärkning av besittningsskyddet, att vara normgivande för hyresgästernas autonomi och att upprätthålla en god bostadsstandard. Men för att kunna agera på ett effektivt marknads­mässigt sätt gentemot vinstdrivande hyresbolag krävs att självkostnadsaktörerna är ekonomiskt starka. De ska helst ha uppnått en hög nivå av soliditet och de ska äga ett bestånd som täcker hela hyresmarknaden när det gäller lägenhets­storlek, bostadstyp, stadsdel, hyresgästernas sociala bakgrund (till exempel, klass, hushålls­typ och ålder).

Därför är uppbyggnaden av självkostnads­sektorn av avgörande betydelse för att på sikt kunna uppnå maximal effektivitet. Detta är ingenting som händer av sig själv. Det krävs långsiktiga satsningar och sektorn måste för­ädlas tills det blir tillräckligt många bostäder av olika ålder med någorlunda jämn spridning

av beståndet över olika stadsdelar, med olika lägesfördelar och i olika storlekkategorier, samt inriktning på alla sociala grupper för att kunna bjuda på effektiv marknadsmässig konkurrens gentemot vinstdrivande bostadsföretag.⁶

Oförenliga begrepp?

Den tvådelad hyresmarknadstypologin visade sig vara svår att förena med Esping-Andersens (1990) tes om tre välfärdsregimer. I det följande behandlas regimbegreppet och relationen till maktteorierna, och i synnerhet korporatismen.

Esping-Andersen ger den lilla skaran av nordiska länder en särställning i sin tre världs regimtes. Han lyfter fram de nordiska länderna som länder med den allra högsta grad av avkommodifiering och med ett övergripande välfärdssystem förknippat med det som han kallar för en socialdemokratisk välfärdsstatsregim. Enligt Esping-Andersen utgör dessa fyra länder en egen typ av välfärdsregim.

I den tvådelade bostadstypologin hamnar Sverige och Danmark bland länder med en integrerad hyresmarknad, medan Finland och Norge hör till de länder som har ett dualistiskt hyressystem. De nordiska länderna utgör därför ingen sammanhållen typ när det gäller hyres­rätt, såsom Esping-Andersen gör gällande för välfärdstaten i dess helhet.

Den tvådelade hyrestypologin leder till antagandet att den så kallade ”nordiska välfärds­modellen” inte passar in på bostadssektorn. Huruvida den nordiska välfärdsmodellen existerar eller ej är en fråga som här berörs bara indirekt (för en analys av det nordiska bostadssystemet,

se Bengtsson, 2002). En närmare granskning av de två typologierna visar att problemet ligger i hur tre världssesonen behandlar maktteorier och konsekvenserna av detta för hur länderna fördelas mellan regimerna. Här begränsas diskussionen till en granskning av maktdimensionen i Esping-Andersens typologi samt en tillämpning av korporatistisk teori på bostadsdimensionen i välfärdssystemet. Utgångspunkten måste vara regimtesen.

Välfärdsregimteori och maktteorier

I Esping-Andersen (1990) ges aldrig någon entydig definition av det som han kallar för välfärdsstatsregim (*welfare-state regime*). Esping-Andersen för i stället en diskussion om hur klassintressen bidrar till uppkomsten av skillnader mellan olika ”välfärdsstatsmodeller” (*welfare-state models*).

Esping-Andersen argumenterar för att internationella variationer mellan välfärdstater inte är linjära, utan att de hopar sig i kluster enligt tre ”regim-typer” (Esping-Andersen, 1990 s. 26). Det närmaste han kommer ett förklaringsförsök av skillnaderna mellan olika kluster av välfärdsstatsregimer (*regime clusters*)⁷ är att lyfta fram tre faktorer av särskild vikt: klassmobilisering (i synnerhet arbetarklassen), klass-politiska koalitionsstrukturer samt det historiska arvet av regiminstitutionaliseringen:

Based on the preceding arguments, three factors in particular should be of importance: the nature of class mobilization (especially of the working class); class-political coalition structures; and the historical legacy of regime institutionalization. (Esping-Andersen, 1990 s. 29)

Retrospektivt ger Esping-Andersen i kapitel 4 en delvis annan definition av begreppet *welfare-state regime* där klassmaktsdimensionen står tillbaka för andra aspekter, främst det som i statsvetenskap ofta kallas för *policy regimes* — regelverket och dess tolkning — samt konsumenternas intressen:

As we discussed (*sic*) in chapters 1 and 2, the concept of welfare-state regimes denotes the institutional arrangements, rules and understandings that guide and shape concurrent social-policy decisions, expenditure developments, problem definitions, and even the response and demand structure of citizens and welfare consumers. (Esping-Andersen, 1990 s. 80)

Esping-Andersen (1990) bygger sin teori på en nygramsciansk maktanalys som utgår ifrån koalitionsbildning, där vänster- och högerintressen kämpar om en hegemonisk ställning. Liberala regimer domineras av en stark högerpolitik där arbetarklassen splittras och isoleras politiskt. Socialdemokratiska regimer domineras av en stark vänsterpolitik där borgerliga intressen splittras och isoleras politiskt.

Korporatistiska regimer är resultatet av ett dödläge mellan blocken som tvingar fram olika sorters kompromisslösningar. Dessa kompromisslösningar följer vad som utifrån en nygramsciansk analys kan kallas för sekundära sociala divisioner. Vad dessa är kan variera mellan olika länder, menar Esping-Andersen. De kan t.ex. utgöra regionala identiteter i en federalstat, såsom i Tyskland, religiösa klyvningar såsom de s.k. ”pelarna” (*pillars*) i Nederländerna, eller etniska grupper, som i Belgien.

Motpolen till den socialdemokratiska välfärds-

Korporatistiska regimer är resultatet av ett dödläge mellan blocken som tvingar fram olika sorters kompromisslösningar.

regimen är den liberala regimen. Den skapar det residuella välfärdssystemet och är, liksom den socialdemokratiska regimtypen, begränsad till

ett fåtal engelsktalande länder (Storbritannien, Irland, Kanada, USA, Australien och Nya Zeeland).

Den tredje typen av välfärdsregim, den korporatistiska, skapar ett konservativt välfärds-system och omfattar i stort sett alla andra länder, något som

innebär att de allra flesta länder alltså hamnar i denna stora och restliknande mellangrupp.

Kemeny (1995a) har emellertid hävdats att det finns ett problem med denna klassifiering. Den bygger implicit på "*labour movement theory*" i motsats till korporatistisk teori. Problemet är att Esping-Andersen (1990) inte relaterar sin egen analys till någon av dessa teorier. Detta trots att han ger en av sina tre välfärdsregimstyper benämningen "korporatistisk".

Detta är särskilt bekymmersamt eftersom Sverige och de andra nordiska länderna enligt de flesta av korporatismens analytiker framstår som praktexempel på länder med ett korporatistiskt maktsystem. Lijphart och Krepaz (1991) utförde en meta-analys av huruvida 12 av de ledande korporatismanalytikerna klassificerade 18 industrialiserade länder som korporatistiska eller icke-korporatistiska. Lijphart och Krepaz konstaterade stor enighet bland dessa forskare när det gällde att tillskriva de fyra nordiska länderna

en korporatistisk maktstruktur. Norge, Sverige, Danmark och Finland rangordnades på 2a, 3e, 5e, respektive 8e plats bland 18 industrialiserade länder. Paradoxalt nog, rangordnades de tre större europeiska länder nämnda av Esping-Andersen som praktexempel på korporatistiska regimer lågt: Tyskland, Frankrike och Italien hamnande på 7e, 12e respektive 13e plats (Lijphart och Crepaz, 1991 fig 1). Detta tyder på förekomsten av en oförklarad hiatus mellan korporatistisk maktteori och Esping-Andersens korporatistiska regimtyp.

Eftersom det enligt Esping-Andersen är regimtypen som bestämmer typen av välfärds-system, finns det därför goda grunder att ifrågasätta hans tredelade klassificering där en av typerna är korporatistisk medan tre av de mest framstående korporatistiska länderna analyseras som icke-korporatistiska välfärdsregimer och tillsammans med Finland bildar en egen typ av välfärdsregim — den socialdemokratiska regimen — som inte har något med korporatism att göra (Kemeny, 1995a).

I stället för Esping-Andersens lösning kan det vara befogat att dela på den korporatistiska gruppen. Järntriangeln mellan stat, kapital och arbete behöver inte resultera i ett fast och oupplösligt dödläge. Ett fast dödläge mellan arbete och kapital i korporatismen måste betraktas som en möjlig utgång av flera. Maktbalansen mellan blocken kan också bygga på en kompromiss där en av parterna har ett övertag som ger fördel till den starkare parten utan att kompromissen för den skull behöver upphöra.

Ett annat sätt att uttrycka variationerna i korporatistiska maktsystem är att beskriva dels ett

korporatistiskt system som *arbetarstyrd korporatism* där arbetarna har relativt stark ställning dels ett korporatistiskt system som *kapitalstyrd korporatism* där kapitalet har övertag. Kompromissen mellan blocken kvarstår.⁸ Skillnaden ligger i den riktning åt vilken maktbalansen lutar, samt i hur kraftig lutningen är.

Principskillnaderna mellan Esping-Andersens tredelade typologi och en höger-vänsterskala av välfärdsregimtyper, där korporatistiska länder har sina givna plats, kan framställas på följande sätt: Eftersom de fyra nordiska länderna enligt Lijphart och Krepaz (1991) betraktas som starkt korporatistiska av korporatismforskare, betyder det att för att kunna förena Esping-Andersens socialdemokratiska regimtyp med korporatistisk maktteori måste den likställas med arbetarstyrd korporatism. För att uttrycka det på ett annat sätt: antingen är den socialdemokratiska regimtypen bara en teoretisk kategori och existerar

inte i något verkligt samhälle eftersom de nordiska länderna har starka korporatistiska drag, eller så är den socialdemokratiska regimtypen en form av arbetarstyrd korporatism där arbetarklassens inflytande är så pass starkt att skillnaden mellan arbetarstyrd korporatism och den vänster-hegemoniska koalitionen minimeras. Motsvarande gäller inte för liberala regimer, och i synnerhet inte för engelsktalande länder, där den korporatistiska maktstrukturen lyser med sin frånvaro.

Samtidigt måste man kom ihåg att för Esping-Andersen utmärktes länder med en korporatistisk välfärdsregim av att de sociala skiljelinjerna i många fall är icke-klassbaserade, såsom etniska grupper, religion eller språk. Det betyder inte att kapital och arbete inte fortfarande utgör det samhällseliga fundamentet, bara att de främst framstår genom andra sociala skiljelinjer än klassmotsättningar.

Tabell 2: Esping-Andersens tre typer av välfärdsregimer jämförda med en vänster-höger skala av välfärdsregimtyper

Regimtyp	En höger-vänster skala av regimtyper
Liberal	Högerhegemonisk koalition
Korporatistisk	Kapitalstyrd korporatism eller svag högerhegemonisk koalition
	Maktbalansens korporatism eller dödläge/icke-hegemoni
Socialdemokratisk	Vänsterhegemonisk koalition*)

*) Det är viktigt att notera att den socialdemokratiska välfärdsregimen faller bort eftersom de länder som utgör typen är korporatistiska och därför räknas som arbetarstyrd korporatism. Vänsterhegemoniska koalitioner är snarare en teoretisk kategori som inkluderas för helhetens skull, och mest liknar de forna öststaterna.

Sektorsregimer

Esping-Andersen ägnar en del av *The Three Worlds of Welfare Capitalism* åt det som han kallar för *pensionsregimer* och *arbetsmarknadsregimer* (Esping-Andersen, 1990 kap.4, respektive kap.6). Han begreppsliggjorde inte själv någonting som man skulle kunna kalla för en *väl-färdssektorsregim*. Men det kan vara värt att fundera kring vad man skulle kunna mena med *pensionsregim*, *arbetsmarknadsregim*, och andra regimer som utgör delmängder av en välfärdsregim.

Min egen tolkning är att även om man klassificerar ett lands välfärdsregim som högerhegemonisk, korporatistisk osv., kan det ofta uppstå stora skillnader mellan välfärdssektorer i maktbalansen mellan olika intressen. Det kan vara så att medan arbetarintressen är starka i en sektor — till exempel hyresgäster i bostadssektorn eller facken i arbetsmarknadssektorn — kan de vara svaga i en annan sektor, till exempel pensionärsföreningar i pensionssektorn. Hur pass arbetarstyrda olika sektorer är kan då variera oavsett hur hela välfärdssystemet ser ut. Det i sin tur kan påverka utformningen av både själva sektorn och välfärdsregimen som ett enhetligt system.

En sektorsregim är i denna mening en välfärdsdimension där vissa sektorsaktörer har en förskansad roll. För att tillämpa Esping-Andersens definition av en välfärdsstatsregim som återgavs i det första stycket av denna artikel på en sektorsregim skulle en sektorsregim vara resultatet av "klassmobilisering (i synnerhet av arbetarklassen), klass-politiska koalitionsstrukturer samt det historiska arvet av regiminstitutionaliseringen" (min översättning).

En bostadsregim kan, till exempel, representeras av vinstdrivande hyresbolag, privata och fackliga byggbolag, allmännyttiga bostadsbolag, hyresgästorganisationer, villaägare, bostadskooperativrörelser, kooperativa hyresrättsorganisationer, hemlösa föreningar, m.fl. — alla med varierande inflytande på bostadspolitikens utformning (för en diskussion om korporatismen i Sveriges bostadssektor se Bengtsson, 2002).

Vilka konstellationer som är av intresse och hur deras respektive styrkeförhållanden ser ut avgör de rådande maktförhållandena i en sektorsregim, som i sin tur lämnar efterverkningar på bostadspolitiska beslut och i längden på bostadssektorns utformning. Det kan naturligtvis variera mycket både från ett land till ett annat och över tid som en följd av förskjutning i maktbalansen mellan olika sektorsintressen.

Nästa avsnitt utgår från den tvådelade typologin utvecklad i Kemeny (1995) som bygger på två skilda sätt att utforma hyresmarknaden. I resten av artikeln behandlas bostadssektorn som en sektorsregim.

Korporatism och bostadsregimer

Hur förhåller sig då korporatismen till den tvådelade bostadstypologin — det dualistiska hyressystemet och den integrerade hyresmarknaden? Lijphart och Krepaz (1991) har redan citerats som praktexempel på korporatism i en allmän hänvisning till de nordiska länderna. Här tar vi en närmare titt på deras rangordning av 18 länder. Om man jämför den tvådelade bostadstypologin med Lijphart och Krepaz' (1991) meta-analys av korporatism framträder

ett påfallande samband.

I tabell 3 rangordnas länder efter graden av samstämmighet bland 12 ledande forskare i fråga om respektive lands status som korporatistiskt eller icke korporatistiskt. Ju högre plustalet är

Tabell 3: Rangordning av 18 länder som korporatistiska eller icke-korporatistiska

	Land	Grad av enighet bland experter	Typ av hyres- system
1	Österrike	+1,600	integ
2	Norge	+1,531	dual
3	Sverige	+1,396	integ
4	Nederländerna	+1,006	integ
5	Danmark	+0,518	integ
6	Schweiz	+0,505	integ
7	Tyskland	+0,480	integ
8	Finland	+0,427	dual
9	Belgien	+0,258	dual
10	Japan	+0,053	dual
11	Irland	-0,528	dual
12	Frankrike	-0,725	integ
13	Italien	-0,851	dual
14	Storbritannien	-0,862	dual
15	Australian	-1,025	dual
16	Nya Zeeland	-1,106	dual
17	Kanada	-1,335	dual
18	USA	-1,341	dual

integ = integrerad hyresmarknad

dual = dualistiskt hyressystem

Källor: Kolumn 1 & 2: Lijphart och Krepaz (1991, tabell 1), kolumn 3: Kemeny (1995b).

desto enigare är forskarna om att ett land präglas av korporatism. Ju högre minustal desto enigare är forskarna om att landet *inte* är korporatistiskt. Ju närmare noll man kommer desto större är oenigheten — och därmed osäkerheten om landets korporatistiska prägel.

Vid sidan om denna rangordning har angivits vilken typ av hyressystem varje land har, för att avgöra om det kan finnas ett samband med korporatism eller ej. Resultatet visar att korporatistiska länder har en klar tendens att också ha en integrerad hyresmarknad.⁹

Tabellen visar att de sex länder som har en integrerad hyresmarknad — Österrike, Sverige, Nederländerna, Danmark, Schweiz och Tyskland — hamnar högst upp i tabellen och belägger sex av de sju första placeringarna. Intressant nog är det enda undantaget Norge, som har ett dualistiskt hyressystem men som rangordnas tvåa som korporatistiskt. Samtidigt hamnar de fem engelsktalande länder som alla har ett dualistiskt hyressystem längst ner i tabellen.

Kontrasten mellan korporatistiska länder med en integrerad hyresmarknad och icke-korporatistiska länder inom den liberala regimtypen med ett dualistiskt hyressystem kan knappast vara tydligare.

Makt och kompromisser

Tabellen antyder att det kan finnas en koppling mellan länder med en integrerad hyresmarknad och länder med ett statskick kännetecknat av korporatistiska maktrelationer. Naturligtvis måste denna relation undersökas mer ingående. Därför kommer den här att betraktas som

utgångspunkt för en vidare diskussion. Hur skulle man kunna tänka sig att förklara tendensen till en koppling mellan korporatism och integrerade hyresmarknader i förhållande till den lika starka kopplingen mellan icke-korporatistiska länder och det dualistiska hyssystemet?

En möjlig förklaring som är värd att undersöka skulle vara att eftersom den integrerade hyresmarknaden likställer två eller fler olika hyresrättsliga ägarformer, krävs det att det finns påtryckningsgrupper som vill att andra ägarformer — och inte bara vinstdrivande hyresrätt — ska kunna etablera sig på hyresmarknaden. Drivkraften bakom detta skulle vara politiskt stöd från olika partier som antingen ingår i en hegemonisk koalition eller vars stöd behövs av en minoritetsregering. Varför skulle ett flerpartisystem gynna diversiteten mer än ett tvåpartisystem?

De fem engelsktalande länder som hamnar på de fem bottenplaceringarna i tabell 3 har alla tvåpartisystem. Det medför periodiska maktskiften som skapar en polarisering. Det som ett parti är för motarbetas av det andra. Partierna fungerar som motbilder av varandra. Här finns det litet eller inget behov av, eller utrymme för, kompromisslösningar. Ett extremt exempel är den brittiska stålindustrin som förstärktes av Labour under 40-talet, privatiserades av de konservativa under 50-talet, återförstatligades av Labour under 60-talet och återprivatiserades av de konservativa under 70-talet.

I ett sådant polariserat politiskt system finns mindre intresse för de hyresmarknadsmässiga kompromisslösningar som den integrerade hyresmarknaden förutsätter. Med bara två partier

blir det dessutom mindre politiskt stöd för olika ägarformer inom hyresrätt och därmed mindre utrymme för den variation av hyresmarknadsaktörer som kan uppstå vid flerpartikoalitionsbildning eller minoritetsregeringar där många intressen måste beaktas.

Storbritannien är ett slående exempel på detta. Labour hade för länge sett den brittiska särnyttan (*council housing*) som "sin" besittningsform. Meningen var att, utan att upprätta en integrerad hyresmarknad, delvis försöka konkurrera ut privat hyresrätt genom att helt enkelt bygga ut särnyttan till en dominerande ställning. I vissa nordliga kommuner kom man nära detta mål.

Samtidigt har forskningen visat att Labourpartiet var mycket mistänksamt mot andra självkostnadskonkurrenter till council housing, som privatägda välgörenhetsstiftelser (de kväkarägda Rowntrees och Cadburys bostadssiftelser i York respektive Birmingham, till exempel). De var rädda att konkurrensen skulle försvaga etableringen av council housing (Malpass, 2000, 2001, Garside, 2001).

De konservativa stödde utbyggnaden av council housing efter andra världskriget, men deras huvudintresse var att gynna äganderätt och privat hyresrätt. De konservativas utförsäljning av council housing till rea-priser under Thatcher blev dödsstöten för ett marknadsmässigt självkostnadsalternativ till privat hyresrätt.

Korporatistiska maktsystem, å andra sidan, framkallar behovet av att åstadkomma kompromisser. Korporatistiska kompromisslösningar tvingar fram en politisk lösning som beaktar flera olika intressen. En partipolitisk sammansätt-

ning där koalitioner och minoritetsregeringar är normen kan vara en del av förklaringen till uppkomsten av en integrerad hyresmarknad, därför att kännetecknet för en sådan är att vinstdrivande hyresrätt utsätts för konkurrens från självkostnadsbaserade bostadsförsörjare. Dessa kan uppträda i många olika former, som kommunägda företag, ideella föreningar, stiftelser och hyreskooperativ — och även privatägda självkostnadsföretag. I vissa länder finns det bara en huvudalternativ ägandetyper till vinstdrivande bostadsföretag, men som vi har sett i andra länder kan det finnas ett myller av olika självkostnadsaktörer.

En hypotes är därför att varje lands konstellation av ägandeformer på den integrerade hyresmarknaden speglar de intressen som är — eller vid ett avgörande skede av hyresmarknadsbildningen har varit — representerade eller förespråkade av olika koalitionsmedlemmar eller av en bred samling av partsintressen.¹⁰

I denna bemärkelse kan den integrerade hyresmarknaden som en typ av marknadsbildning uppfattas som ett uttryck för viljan att skapa jämlika villkor för olika hyresrättsliga ägarformer. Ett sådant policyutslag kan ses som ett led i en koalitionsbildning där skapandet av en bred

uppställning är en förutsättning eftersom den integrerade hyresmarknaden skapar utrymme för deltagandet på lika villkor på marknaden för flera typer av bostadsaktörer, däribland självkostnadsaktörer.

Längre än så kan man inte komma utan en närmare undersökning av kopplingen mellan politiska partier och hyresrättsliga ägarformer i olika länder. Men det kanske duger som utgångspunkt för preliminära hypoteser när det gäller utformningen av det som i det följande komma att kallas *bostadsregimer*.

I tabell 1 redovisades relationen mellan Esping-Andersens tre välfärdsregimstyper och en höger-vänster skala av välfärdsregimstyper. Genom att tillämpa samma principer på bostadsregimer kommer vi fram till tabell 4. Då hamnar den högra kolumnen av tabell 1 i den vänstra kolumnen av tabell 4, med undantag för den vänsterhegemoniska koalitionen (se fotnot 9).

I den högra kolumnen finns fyra bostadsregimstyper, varav tre är variationer av den integrerade hyresmarknaden. Men även inom dessa fyra kategorier finns gradskillnader både mellan länder och inom ett land mellan olika tidsperioder. Här följer en översiktlig diskussion om några av de mest påtagliga skillnaderna.

Tabell 4: Maktsystem och bostadsregimer

En höger-vänster skala av maktsystem	Bostadsregim
Högerhegemonisk koalition	Dualistiskt hyressystem
Kapitalstyrd korporatism	Självkostnadspåverkad integrerad hyresmarknad
Maktbalansens korporatism	Självkostnadsstyrd integrerad hyresmarknad
Arbetsstyrd korporatism	Självkostnadsdominerad integrerad hyresmarknad

1. HÖGERHEGEMONISKA KOALITIONER OCH DET DUALISTISKA HYRESSYSTEMET. En högerhegemonisk koalition utgör grunden för skapandet och upprätthållandet av ett dualistiskt hyressystem där självkostnadsverksamheten begränsas och förstatligas. Den införlivas i en offentligstyrd planekonomi och utformas som en fattigbostadssektor (särnyttan).

Men även det dualistiska hyressystemet kan se ut på olika sätt, bland annat beroende på hur långvarig och hur starkt befäst högerhegemonin är. Av tabell 2 framgår det att skillnaderna mellan länderna är stora. Bara mellan de tre länderna med dualistiska hyressystem i tabell 2 varierar särnyttan som en andel av hela bostadsbeståndet från 5 till 20 procent. I Kanada, Australien och Nya Zeeland är särnyttans andel cirka 5 procent. Å andra sidan var särnyttan i England så stor som 33 procent fram till slutet av 70-talet och ännu större var den i Skottland.

Motsatsen gäller den vinstdrivande hyresrätten som varierar mellan 10 och 25 procent av bostadsbeståndet. I länder där det finns en stor särnyttesektor utgör vinstdrivande hyresrätt en liten andel av beståndet, medan i länder där särnyttesektorns andel är liten vinstdrivande hyresrätt utgör en hög andel av beståndet. I England uppgick till exempel när särnyttan var som störst vinstdriven hyresrätt till bara 4-5 procent av bostadsbeståndet. Inte i något land hittar man en stor särnyttig planekonomi vid sidan av en stor vinstdrivande hyresmarknad.

Orsaken till detta är att ju strängare inkomstprövningen är i fattigbostadssektorn desto högre andel av särnyttans hyresgäster utgörs av fattiga eller till och med utblottade i länder där det finns

en stark högerhegemoni. Detta i sin tur betyder att även mindre fattiga hushåll tvingas ut på den vinstdrivande hyresmarknaden där hyresavtal ofta bara gäller för en månad och som mest två år och där hyresvärden har nästan oinskränkt vräkningsrätt. Valet för de allra flesta hushåll i ett sådant hyressystem står mellan å ena sidan vinstdriven hyresrätt med höga hyror och svagt besittningsskydd och å andra sidan äganderätt. Då är det inte konstigt att de allra flesta hushåll väljer äganderätt, och att det i dessa länder finns ett stort slumbestånd.

Hypotes 1: Ju starkare befäst högerhegemonin är desto mindre blir självkostnadssektorn, och ju mer planekonomisk blir styrningen av särnyttan, samtidigt som den vinstdrivande hyresmarknaden utgör en större andel av hyresbeståndet.

2. KORPORATISMEN OCH DEN INTEGRERADE HYRESMARKNADEN

(a) Kapitalstyrd korporatism och *den självkostnadspåverkade* hyresmarknaden: I länder där korporatismen är kapitalstyrd kan man förvänta sig att den integrerade hyresmarknaden utformas på ett sådant sätt att självkostnadsinslaget blir begränsat och utgör en minoritet av beståndet. Detta i sin tur gör att självkostnadsbostadsförsörjarna får en begränsad inverkan på hyresmarknaden.

I några länder med en integrerad hyresmarknad utgör självkostnadsverksamheten bara en liten andel av marknaden. Detta gäller främst Tyskland och Schweiz. Båda ländernas integrerade hyresmarknad präglas av en mångfald av hyresrättsliga ägarformer.

När det gäller Tyskland är det inte ens lätt att urskilja vilka som är självkostnadsbaserade och

vilka som är vinstdrivande. Det finns dessutom några mellanformer — så kallade *limited-profit rental companies* där vinsten regleras.

I Schweiz har hyresmarknaden också en mångfald av hyresvärdstyper, dock försvåras landets sekretessbelagda egendomslagar en kartläggning; men med högsta sannolikhet utgör båda ländernas självkostnadsinslag på hyresmarknaden mindre än 20-25 procent av hyresbeståndet. På en sådan marknad har självkostnadsförsörjarna en dämpande effekt på hyresnivåerna, och de påverkar snarare än styr eller dominerar hyresmarknaden i alla avseenden (som till exempel att vara normgivande för bostadsstandard, besittningsskydd, och andra boendeförhållanden).

Hypotes 2: Ju tydligare kapitalstyrd är korporatismen desto mindre blir självkostnadssektorns marknadsandel och desto svagare blir självkostnadssektorns inverkan på hyresmarknaden.

(b) Maktbalansens korporatism och den *självkostnadsstyrda* hyresmarknaden: I länder där maktbalansen mellan korporatistiska partsintressen är i jämvikt kan man förvänta sig att den integrerade hyresmarknaden utformas på ett sådant sätt att självkostnadsförsörjarna utgör en tillräckligt stor andel av marknaden för att kunna inta en marknadsledande ställning. I både Danmark och Sverige är självkostnadssektorn ungefär lika stor som den vinstdrivande sektorn. Men medan självkostnadsförsörjningen i Sverige sköts av kommunägda aktiebolag, är självkostnadssektorn i Danmark privatägd av stiftelser och dessutom med ett starkt inslag av hyresgästbestämmande. Österrike är ett annat exempel på en självkostnadsstyrd integrerad hyresmarknad,

där självkostnadssektorn är mindre monolitisk än i både Sverige och Danmark.¹¹

Hypotes 3: Då den korporatistiska maktbalansen är jämn mellan blocken blir självkostnadssektorn jämnstor med den vinstdrivande sektorn. Desto mer sannolikt är det att självkostnadssektorn intar en marknadsledande roll på den öppna hyresmarknaden.

(c) Arbetarstyrd korporatism och den *självkostnadsdominerade* hyresmarknaden: Bara i Nederländerna har självkostnadsbaserade bostadsförsörjare en dominant ställning på hyresmarknaden, med en ägarandel av cirka 80 procent av beståndet. Självkostnadsverksamheten drivs i form av privata stiftelser ofta med rötter i religiösa rörelser. Denna dominans gör att hyresmarknadens villkor i stort sett bestäms av självkostnadssektorns förutsättningar. En intressant reform under 90-talet var att statliga subventioner togs bort helt och hållet och i gengäld avskrevs de resterande offentliga pantsskulder på beståndet. Resultatet av detta blev att självkostnadsstiftelser numera drivs med låga kapitalkostnader (hög soliditet) och med en högre grad av självständighet gentemot staten.

Ett problem med denna indelning är dock att den självkostnadsdominerade hyresmarknaden representeras bara av ett land, Nederländerna, som dessutom knappast kan beskrivas som ett exempel på arbetarstyrd korporatism. Det gör det svårt att skilja ut självkostnadsdominerade hyresmarknader som en typ för sig, och i synnerhet inte som en marknadstyp som finns i samband med arbetarstyrd korporatism. Denna kategori måste därför betraktas som hypotestisk, och

Nederländerna placeras bland länder präglade av maktbalansens korporatism och med självkostnadsstyrd hyresmarknad.

Slutsatser

I denna artikel har hävdats att det som Esping-Andersen kallar för den socialdemokratiska välfärdsregimstypen i själva verket är en variant av korporatism. Om man bortser från välfärdsregimen som helhet visar det sig att bostadssektorns utformning i ett antal länder tyder på en stark koppling mellan korporatistiska maktstrukturer och integrerade hyresmarknader. Motsatsen är kopplingen mellan icke-korporatistiska maktstrukturer och en stark högerpolitik och dualistiska hyresystem.

Det finns några allmänna iakttagelser som kan härledas från denna diskussion. Ibland hävdas det att skapandet av en fri hyresmarknad åstadkommer man med avreglering och genom att staten drar sig tillbaka från marknaden. Först och främst kan man konstatera att den så kallade "fria" vinstdrivna hyresmarknaden ingalunda är ett resultat av *laissez-faire* liberalism under en passiv nattväktarstat. Tvärtom är den fria hyresmarknaden ett resultat av en konsekvent politisk strategi som kräver kraftigt statligt ingripande av nästintill öststatsmått. Den fria vinstdrivna hyresmarknaden upprätthålls genom skapandet av en offentligägda kommandoekonomisk bostadssektor där självkostnadsverksamheten tyglas och hindras från att delta på den öppna hyresmarknaden. Den fria hyresmarknaden är således inte alls fri. Den kan i stället beskrivas som en vinstdriven hyresmarknad skapad genom

att självkostnadsverksamhet utestängs från marknaden och staten därmed skyddar marknaden från självkostnads konkurrens.

Den integrerade hyresmarknaden är — precis som den vinstdrivna — en strategisk policy-skapelse, en social konstruktion. Det gäller att ge näring och stöd till den lilla och outvecklade självkostnadssektorn genom både subventioner och marknadsreglering. Allt eftersom självkostnadssektorn blir både ekonomiskt starkare (främst hyreskonkurrensmässigt) och mer heltäckande i utbudet kan man inleda en gradvis nedtrappning av skyddet. Nedtrappningen måste införas i takt med självkostnadssektorns ökade konkurrenskraft. "Tajming" är nyckeln i denna process. Avreglering och avsubventionering ska varken vara förhastad eller fördröjd. Syftet ska vara att uppnå maximal avveckling av subventioner och reglering samtidigt som självkostnadssektorn har nått jämställdhet med den vinstdrivande hyressektorn. Sedan får de konkurrera på lika villkor. Dock är en sådan smidig lösning mycket svår att åstadkomma.

Utvecklingen av den integrerade hyresmarknaden beror på maktförhållandena inom bostadsregimen. Man kan anta att ju starkare höger- och kapitalintressena är, desto mindre och svagare blir självkostnadsinslaget på hyresmarknaden. Maktbalansen kan dock ändras. En hittills stark självkostnadssektor kan även försvagas kraftigt, till exempel genom att staten tvingar fram utförsäljning av självkostnadsbeståndet till realisationspriser. En sådan politisk helomvändning är tecken på en förändrad maktbalans inom en bostadsregim.

Det som är mest slående när det gäller svensk

bostadspolitik är avsaknaden av en strategisk diskussion om självkostnadsprincipens roll på hyresmarknaden. Alltsedan 40-talet har det rätt — och råder fortfarande — en kompakt tystnad om allmännyttans långsiktigt strategiska policyroll på hyresmarknaden. Det tyder på en bräcklig maktbalans i bostadsregimen, något som motverkar tydlighet i den politiska diskursen.

De engelsktalande ländernas forskningsdominans har gjort att bostadsforskningen koncentrerats på det dualistiska hyressystemet, även om själva begreppet *det dualistiska hyressystemet* är mindre välkänt. Men det engelska tänkesättet överförs ofta till andra länder. *Allmännyttan*, till exempel, översätts vanligtvis med *public housing*, utan att det klargörs att de ingår i skilda marknadskonstruktioner och därmed har helt olika roller. På det sättet skapar man en glidning mellan forskarnas beskrivning av olika hyressystem som gör att den integrerade hyresmarknaden osynliggörs.

Delvis på grund av denna kulturella glidning, vet vi relativt litet om den integrerade hyresmarknaden, dess dynamik och hur den skiljer sig mellan olika länder. Även inom svensk bostadsforskning är man relativt ovetande om ursprunget till de ideer som den svenska hyresmarknaden vilar på. Att den tredje vägens politik inte är ett egenartat svenskt påhitt utan måste förstås i sin internationella kontext kommer säkert som en överraskning för många. Att Sverige har en integrerad hyresmarknad som genomgår en gradvis avreglering, påbörjad redan på 60-talet, är också ett faktum som många inte känner till.

Bostadsforskningen är i stort behov av ett maktinriktat perspektiv. Vilka marknadsintressen

är inflytelserika i bostadspolitiken och hur fungerar samspelet mellan olika intressegrupper?

Särskilt intressant i detta sammanhang är att i dagens Sverige gör upp marknadsintressen om en ny hyressättningspolitik. Hyresgästföreningen, SABO (Sveriges Allmännyttiga Bostadsföretags Organisation) och Fastighetsägarna har nyligen kommit överens om att delvis överge bruksvärdesprincipen i hyressättningen, genom att frisläppa hyressättningen för nybyggda bostäder.¹²

Dessa tre intressegrupper utgör en järntriangel inom hyresmarknadspolitiken som ett utslag av korporatismen inom bostadsregimen. Men hur ser maktstrukturen ut i resten av bostadssektorn, och vilka påtryckningsmöjligheter har andra marknadsintressen, som byggföretag, arkitekter, planerare, villaägarförbundet, HSB, Riksbyggen, bostadsforskningsenheter, m.m.?

Bostadsforskning gynnas inte bara av teorier som utvecklas i sociologi, statsvetenskap och andra närliggande discipliner. Bostadsforskningen skulle också kunna utgöra ett testfält för teoriernas tillämpning. Maktteorier, och i synnerhet korporatismen, är just en sådan teori som skulle kunna testas inom bostadssociologi.

Bostadssektorn är en välfärdspelare, i gränslandet mellan stat och marknad, och besitter just de egenskaper som gör den till ett utmärkt provfält för maktstudier. Den integrerade hyresmarknaden, med sin tydliga koppling till korporatistiska maktstrukturer, utgör i sin tur ett utmärkt fält för analys av korporatistisk teoribildning.

Abstract

Housing has been described as “the wobbly pillar under the welfare state”. Unlike the other three pillars - education, health and social security - housing is largely a market commodity modified by subsidies and regulation. This makes it a potentially fruitful welfare sector to examine the interplay between market interests and policy-making. This article considers the relationship between rental housing and the welfare state in terms of regime theory. Rental housing systems are divided into two two types: dualist (profit-rental market and residual public poor housing sector) and unitary (not-for-profit integrated into the market). Taking Esping-Andersen’s Three Worlds of Welfare thesis as a starting

point, no Nordic social democratic regime type can be identified for housing, but in relation to classic corporatist theory, unitary rental markets are clearly associated with corporatist societies. The discussion concludes with a consideration of sector regimes in general and housing regimes in particular. It is concluded that theories of power should be more widely applied to housing, and that housing can provide an invaluable empirical laboratory for refining our understanding of both sector regimes and welfare regimes.

☆

Nyckelord: Housing, korporatism, welfare, regime, dualist rental market, unitary rental market.

★ Noter

Jag vill tacka Evert Vedung, Bo Bengtsson och Hannu Ruonavaara för deras kommentarer, samt Christina Thunwall för språkgranskningen.

¹ Det var kapitalflykten från fastigheten till krigsmaterielindustrier under andra världskriget som utlöste upprättandet av den svenska integrerade hyresmarknaden.

² Gunnar Myrdal var bostadsminister under de år då den moderna bostadspolitiken utformades i Sverige. Eftersom han var mycket välkänd världen över är hans omfattande brevväxling med forskare och politiker i många länder en potentiell guldgruva för att kunna fastställa en koppling mellan svensk bostadspolitik och tyska ordoliberala idéströmningar. Hans brevsamling utgör över 100 000 poster och finns bevarad på Arbetarrörelsens arkiv i Stockholm. Förhoppningsvis blir denna samling föremål för granskning av tyskspråkiga bostadsforskare.

³ Ordoliberalernas strävan att skapa mångfaldiga socialmarknadslösningar återspeglas i de tysktalande länderna där ett gemensamt språk banade vägen för större inflytande av ordoliberala tänkande, och ett antal framstående ordo-

liberaler fick professortjänster vid universitet i Schweiz och Österrike. Kulturella faktorer spelade också in i utformandet av ländernas integrerade hyresmarknader. Det är kanske inte en tillfällighet att den svenska lösningen utifrån mer centraliserade statstraditioner byggde på en stark offentlig sektor, med statligt stöd till, landets kommunalägda bolag, medan lösningen i Danmark var mer privatpräglad.

⁴ Kooperativ hyresrätt finns också i Sverige men verksamheten är fortfarande mycket begränsad.

⁵ Länderna befinner sig i en övergångsperiod kännetecknad främst av en långsam uppluckring av hyressreglering. I Sverige har avregleringen pågått alltsedan 60-talet. För en närmare analys se Kemeny (1998a).

⁶ Den bästa svenska skildringen av denna politik är fortfarande Boberg et al (1974).

⁷ Esping-Andersen använder begreppet welfare-state regimes (välfärdsstatsregimer) men är inte konsekvent i sin användning. Det finns en svärm av begrepp där ordet regim ingår. Ibland refereras till regimer, regimtyper och

regimklungor. Längre fram nämns market-biased regimes (s.103), socialist regimes (s.136ff), distribution regimes (kap.5), pension regimes (s.120ff) och labor-market regimes (kap.6). Vi kommer i fortsättningen i stället för att referera till välfärdsstatsregim att använda begreppet välfärdsregim, ett begrepp som Esping-Andersen inte använder själv men som har blivit allmänt inom välfärdsforskningen när man refererar till *The three Worlds of Welfare Capitalism*.

⁸ Begreppet arbetarstyrd korporatism (labour-led corporatism) användades ursprungligen i en analys av svensk hyrespolitik (se Kemeny, 1992b).

⁹ Man kan fråga sig om länderna har ändrat styrelseskick eller hyresmarknadssystem sedan 90-talet. Maktutredningen (SOU 1999:242) finner att "korporativismen förtvinar gradvis men lever fortfarande". Varken styrelseskick eller

hyresmarknadssystem bruka ändras så pass snabbt att en decennium gör så stora skillnader.

¹⁰ Denna hypotes är en variant av Lipset och Rokkans tes att partisystemen återspeglar de politiska klyftorna vid tidpunkten för demokratins genombrott (Lipset och Rokkan, 1967 ss.30, 50-55. Se Bengtsson, 1995 för en tillämpning av denna "path-dependency"-tes inom svensk bostadspolitik.

¹¹ Dels kanske på grund av ett starkare ordoliberal inflytande som i Schweiz. Dessutom är hyresmarknaden i Österrike oproportionerligt koncentrerad till Wien, där en historiskt starkt befäst vänsterstyrning av kommunen har satt sitt prägel.

¹² <https://www.hyresgasforeningen.se/eprise/main/hgf/index.html>. Press release, 16 januari 2003

★ Referenser

Bengtsson, B. (1995) *Organisationerna och bostadspolitiken i Sverige – ett avvikande fall?* Forskningsrapport Institut för bostadsforskning, Uppsala universitet

Bengtsson, B. (2002) "Path-dependency in housing: the puzzle of the Nordic Housing Regimes" uppsats presenterad vid NSBB Nordiskt seminarium om urban- och boendeforskning, Helsingfors, 17-19 november

Bengtsson, B.; Kemeny, J. (1997) "Från en generell marknadspolitik till en bostadspolitik för "dom andra"" i B. Turner och E. Vedung (reds) *Bostadspolitik för tjugohundratalet: återtag och nya värden* Gävle: Meyer: 17-34

Boberg, K., Lorentzon, M., Lundgren, R., Löwendahl, B., Modh, B., Nilsson, K., Wikner, C.-E. (1974) *Bostad och kapital: en studie av svensk bostadspolitik* Stockholm: Verdandi-debatt, Prisma

Esping-Andersen, G. (1990) *The three worlds of welfare capitalism* Cambridge: Polity Press

Garside, Patricia (2001) "Reassessing voluntary action in English housing provision post 1900" *Journal of Social Policy* 30 (4):613-636

Kemeny, J. (1981) *The myth of home ownership: public versus private choices in housing tenure* London: Routledge

Kemeny, J. (1992a) *Housing and social theory* London: Routledge

Kemeny, J. (1992b) "Swedish rent-setting policy: labour-led corporatism in a strategic policy area" *International Journal of Urban and Regional Research* 16 (4): 555-570

Kemeny, J. (1995a) "Theories of power in the "The Three Worlds of Welfare Capitalism" *Journal of European Social Policy* 5 (2): 87-96

Kemeny, J. (1995b) *From Public Housing to the Social Market: rental policy strategies in comparative perspective* Routledge, London

Kemeny, J. (1997) "European Social Rental Markets" *Institute for Housing Research Working Paper* 3, Uppsala University

Kemeny, J. (1998a) "Sveriges hyresmarknad – från reglering till den sociala hyresmarknad" *Nordisk Administrativ Tidsskrift* Häfte 79 (2): 125-132

Kemeny, J. (1999) "En social hyresmarknad? Hotet mot den tredje vägens bostadspolitik" *Häftan för Kritiska Studier* 32 (4): 41-50

Lijphart, A., Crepez, M. (1991) "Corporatism and consensus democracy in eighteen countries: conceptual and empirical linkages" *British Journal of Political Science* 21 (2): 235-246

Lipset, S.M., Rokkan, S. (1967) "Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction" ss.1-64 i S.M. Lipset och S. Rokkan (reds) *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives* New York: the Free Press

Malpass, P. (2000) "The discontinuous history of housing associations in England" *Housing Studies* 15 (2): 195-212

Malpass, P. (2001) "The uneven development of "social rented housing": explaining the historically marginal posi-

tion of housing associations in Britain" *Housing Studies* 16 (2): 225-242

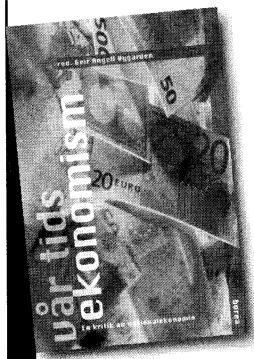
SOU (1999) *Avkorporativisering och lobbyism – konturerna till en ny politisk model* Demokratiutredningens forskarvolym VIII. SOU 1999:121

Stephens, M., Burns, N., MacKay, L. (2003) "The limits of housing reform: British social rented housing in a European context" *Urban Studies* 40 (4): 769-789

Torgersen, U. (1987) "Housing: the wobbly pillar under the welfare state" i B. Turner, J. Kemeny och L. Lundqvist (reds) *Between State and Market: housing in the post-industrial era* Stockholm: Almqvist and Wiksell International: 116-126

Wilensky, H. L.(1975) *The Welfare State and Equality: structural and ideological roots of public expenditure* Berkeley: University of California Press

bokaktuellt från Boréa:

Vår tids ekonomism

red. Geir A Øygarden

INFÖR FOLKOMRÖSTNINGEN om svenskt EMU-medlemskap har vi dagligen försetts med politiska argument för eller mot euron. Många av argumenten har sagts vila på nationalekonomisk grund, men ändå ofta lett fram till helt skilda ståndpunkter. Hur exakt är egentligen den moderna nationalekonomin?

I boken "Vår tids ekonomism" analyseras hur några av nationalekonomins grundantaganden förmedlas och — inte minst — hur de *inte* förmedlas. Vad händer när man tömmer komplexa ekonomiska modeller på sociala sammanhang? Vilka föreställningar om människors sociala liv är det som ligger till grund för nationalekonomisk teori? Hur används nationalekonomin i det politiska spelet?

Författare: Ola Agevall, Göran Collste, Roland Granqvist, Gert Helgesson, Lars Ingelstam, Kerstin Jacobsson, Hans Lind, Lars Udehn, Geir Angell Øygarden.

Elisabeth Lindberg är forskare vid Uppsala universitet och lektor i sociologi vid Högskolan i Kalmar. Hon disputerade 1998 med avhandlingen "Att välja döden. En socialpsykologisk studie av livs(o)vilja". I hennes nuvarande projekt "På gränsen till självmord" undersöks kvinnors självmordsbeteenden utifrån ett könsteoretiskt perspektiv, med fokus på betydelsen av kulturella normsystem kring kön, våld och självmord.

Att explicitgöra det implicit sagda — i självmordsnära kvinnors tal om offerskap, kön och sexualiserat våld

av Elisabeth Lindberg

" (...) det fanns ett sånt här program, Norra Magasinet (...) det handlade om, om ... sexuella övergrepp på barn, och sen att de här papporna inte fick något straff och så där, och de berättade där att, den där tjejen att ... hon har sån här skam, en som varit utsatt för det då, och sen den här pappan, eller styvpappan eller vad det var i det här fallet, han fick bara två månaders fängelse (...) jag kände en sån förtvivlan över att, att det, ja sen vänder jag det på nåt sätt mot mig själv att, det, vi är inte värda mer vi som har varit utsatta, eller det är så samhället ser på det, kanske, och då känner jag att "Nej men då är man inte värd att leva" liksom ..."

(Siv)

" (...) det var nog att komma undan från känslorna från minnena, för man känner en himla massa skuld och en himla massa skam ... det var nog de två grejerna som gjorde att jag ville ta livet av mig, jag orkade inte med det ... att det var mitt fel helt enkelt att det hade hänt."

(Marika)

DET HAR VISAT SIG att det finns ett starkt statistiskt samband mellan kvinnors erfarenheter av våld och självmordstankar och försök till självmord. I studien *Slagen dam* (2001) har Eva Lundgren m.fl. visat att 64% av de kvinnor som gjort ett självmordsförsök har erfarenheter av våld. Det är också

mer än dubbelt så vanligt att de kvinnor som upplevt våld någon gång *funderat på* att ta sitt liv jämfört med kvinnor som inte rapporterat om sådana erfarenheter. Av de kvinnor som *försökt* ta sitt liv har 60% utsatts för sexuellt våld, 48% har varit utsatta för fysiskt våld och 42% har utsatts för hot (Lundgren m.fl. 2001: 58).¹

I denna text vill jag lyfta fram en dimension av hur relationer mellan kvinnors självmordstankar och –försök och erfarenheter av sexualiserat våld² kan ta sig uttryck i empiriska verkligheter.

Citaten ovan är utdrag ur mina intervjuer med Siv och Marika, två av de kvinnor jag talat med i projektet ”På gränsen till självmord. En könsteoretisk studie av kvinnors självmordsbeteenden”.³ Syftet med projektet är att öka den starkt begränsade kunskap vi idag har om kvinnors självmordsbeteenden. I denna artikel fokuseras ett delområde i studien, vilket kan sammanfattas med följande fråga: *Vad kan det innebära att tänka på sig själv i termer av offerskap när man har erfarenheter av sexualiserat våld?*

Artikeln problematiserar vad det kan innebära att identifiera sig *med* alternativt ta avstånd *från* tanken på sig själv som ett offer, och hur detta kan visas vara direkt relaterat till tankar på självmord.

Perspektivet som anläggs innebär att självmordsbeteenden förstås som processer vilka utspelar sig på olika arenor i sociala och kulturella kontexter. Jag vill synliggöra hur dessa (*pre*)suicidala processer integreras med könsskapande processer i kvinnors sätt att tänka och agera i förhållande till vilja och ovilja att leva.⁴ Perspektivet innebär därmed att jag ser informantrösterna som lokaliserade i och sprungna

ur den könade kontext kvinnorna lever och har levt i.

Min utgångspunkt, i projektet som helhet och i denna artikel, är att lyssna till hur självmordsnära⁵ kvinnor själva talar om sina självmordsförsök; vad är det de berättar om, vad är det de säger?⁶ Det är genom en sådan tillnärmelse av problematiken jag kunnat urskilja att en viktig aspekt av relationen mellan självmordsbeteenden och erfarenheter av sexualiserat våld kan förstås genom förhållningssätt till offerskap. I denna artikel kommer jag att analysera hur denna relation kan gestalta sig.

Vad är ett (idealt) offer?

Några av kvinnorna jag talat med i projektet har under intervjun explicit talat kring sig själva i relation till en tänkt offerbild.⁷ Ett exempel på detta är Agneta, som varit utsatt för incest och senare även levt i en misshandelsrelation.

Agneta understryker i samband med vår intervju att jag *måste* tolka henne som ett offer, eftersom hon inte kunnat undvika att få de erfarenheter hon nu har. Hon är inte ansvarig för det som hänt henne, och som fortsätter att hända henne, hon måste därför förstås som ett offer, menar hon. I intervjun uttrycker hon detta bland annat på följande sätt:

Agneta: Mm. Jag har ju aldrig blivit skyddad, så det är jag själv som får göra det, på olika sätt, så (...) jag känner mig helt ensam och utelämnad och också att jag känner mig straffad, att jag har liksom varit med om nåt som inte jag har kunnat påverka själv, ingen skyddade mig då, och nu ska jag bli straffad för det också, alltså

dels ekonomiskt och att jag liksom inte får nån hjälp, och det är mitt eget fel, att det blivit så, ja det är litet grann den attityden ... och det (hör ej) känns som ett svek, och just det här att jag tycker att, eftersom jag misshandlades också, det är ju ... eftersom det handlar om saker som, folk säger sig vara emot och så där, men när det kommer till kritan så är det ju inte så, utan då blir man ju ändå behandlad som att, ja liksom, ja men det här att man lägger skulden på kvinnan, eller barnet, då finns det ju inget stöd. Om det var så att alla tog ställning för offrens, alla som har varit utsatta för övergrepp eller kvinnomisshandel, då skulle det ju vara mycket lättare att ta sig ur, då hade ju jag kunnat säga till mina kompisar, då hade jag ju vågat göra det, då hade mina föräldrar tagit avstånd, och när det gäller incest eller övergrepp på barn så, så skulle det också vara så, då skulle alla ta avstånd från oavsett vem det var, men nu är det ju inte så, är det nån man känner då tycker man som "Nej men *han* som är så trevlig", så det är ju, man känner inte ens att det är läge, man vill ju inte ens berätta för att, jag vet ju ungefär hur folk tänker när det väl kommer till kritan (...) jag får ingen bekräftelse nästan, läser man när nån till exempel dör eller nåt då blir som överklighetskänsla, nån har dött, nån nära anhörig, och då får man, ja stöd av sin omgivning, att få det bekräftat, att ja "Det är jättehemskt, hon har dött" och till slut kanske man fattar att ja men det här har verkligen hänt, om det har skett genom, ja plötslig död så där, men ... men kvinnomisshandel och speciellt kanske incest det är ju tvärt om, då får man liksom veta att det verkligen *inte* har skett nånting, man får *ingen* bekräftelse på att det är så, eller att det inte är nåt fel, utan tvärt om, allt som man möts, i media och överallt, mainstream-uppfattningen är ju tvärt om, när det väl kommer till kritan, så då blir man ju väldigt ensam (...).

En aspekt av vad Agneta här berättar om handlar om *varför* och *hur* hon ser sig själv som ett offer.

Min tolkning av vad hon säger är att hon ser sig som ett offer eftersom hon varit med om övergrepp som barn och även som vuxen, något hon formulerar som att "jag har liksom varit med om nåt som inte jag har kunnat påverka själv".

Att vara ett offer är för Agneta att utsättas för något (negativt) man inte själv kan styra över. Hon resonerar i termer av *möjlighet* kontra *icke möjlighet* att kunna undvika att få de erfarenheter hon har, *möjlighet* kontra *icke möjlighet* att påverka situationen. Hon säger vidare att övergreppen är något hon upplever att hon inte kan prata om eftersom hennes erfarenheter har visat att människor inte kan ta till sig och tro på det hon säger. Detta gäller såväl vänner och familj som de olika kontakter hon haft med psykiatrik, sjukvården generellt och andra hjälpinstanser. Intressant i hennes förståelse är att hon, som jag tolkar henne, förhåller sig till en föreställning om att när omgivningen ändå tror på en kvinnas berättelse om sexuella övergrepp riskerar kvinnan själv att skuldbeläggas för dessa erfarenheter. Denna förståelse kommer jag att återkomma till senare i texten. Vad jag här vill lyfta fram är den ensamhetskänsla, och osäkerhet på de egna erfarenheterna Agneta talar om i samband med att vara ett offer för sexualiserat våld.

Vad är det för bild av Offret Agneta förhåller sig till här? För att försöka få ett grepp om det vill jag använda mig av Niels Christies diskus-

---

...man vet inte riktigt hur man ska tänka kring detta men "känner på sig" att det finns något där, ett eget ansvar...

---

sion av *det idealiska offret*.

Christie beskriver det idealiska offret som ”en person eller kategori av individer som — när de drabbas av brott — lättast får fullständig och legitim status som offer” (Christie 2001: 47). Christie diskuterar på en strukturell nivå vad som karaktäriserar den som lättast får ett offentligt erkännande som offer för brott. Han menar att det idealiska offret, åtminstone i en svensk kontext, bör uppfylla vissa kriterier eller villkor: Offret är svagt, upptaget med ett respektabelt projekt och befinner sig på en plats offret inte kan klandras för att vara på.

Gärningsmannen å andra sidan är stor och ond, är okänd och har ingen personlig relation till offret, som ägnar rimlig energi åt att försvara sig. Det idealiska offret är vidare en individ eller en grupp som är tillräckligt mäktig för att kunna göra sitt fall uppmärksammat och framgångsrikt kräva status som ett idealiskt offer, alternativt att man inte möter motstånd från motkrafter som är så starka att man inte hörs.

Det idealiska offret måste alltså vara tillräckligt starkt för att bli hörd eller våga tala men samtidigt tillräckligt svagt för att inte bli ett hot mot andra viktiga intressen, eftersom för mycket styrka visad mot starka intressen förtar grunden för ”den slags allmänna och offentliga sympati som förknippas med statusen av att vara ett offer” (Christie 2001: 51).

Christie menar att idealiska offer behöver, och skapar, idealiska gärningsmän — ju mer idealiskt ett offer är desto mer idealisk blir gärningsmannen, och vice versa. Offer som ”flyter ihop” med gärningsmän blir dåliga offer och vice versa. Den idealiske gärningsmannen

är en varelse på avstånd. Ju mer främmande desto bättre, och ju mindre mänsklig också desto bättre. Genom att ha en förenklad bild av den idealiske gärningsmannen kan vi andra fortsätta som vanligt, säger Christie. Detsamma menar jag gäller offren.

Christie kan här sägas måla upp en (svensk) kulturell föreställning om vad som karaktäriserar ett idealiskt offer.⁸ Denna kulturella tankestruktur kan användas för att skapa förståelse för vad Agneta — och även de andra informanterna i projektet — berättar om i sin diskussion om sig själv i relation till den bild hon (de) har av vad som karaktäriserar ett ”riktigt” offer.

Med detta menar jag att informanterna på olika sätt skapar egna föreställningar om offerskap, genom att bland annat förhålla sig till ett större ”kulturellt manuskript”⁹ för vad som kännetecknar ”det riktiga offerskapet”. Denna kulturella bild av Offret kan sägas handla om en schablonisering eller stereotypifiering av ”det riktiga offret”, eller ”det värdiga offret”, alltså personen det är synd om *på riktigt* kontra den som får skylla sig själv. Att kvinnornas berättelser kan förstås på detta sätt och *hur* det kan ta sig uttryck samt *vad det kan innebära* är vad denna artikel fortsättningsvis ska behandla.

Vem är ett (idealt) offer?

Om vi tänker oss att informanterna skulle ställas inför frågan ”Är du ett värdigt offer?”¹⁰ tror jag att de flesta av dem skulle vara benägna att svara ”Nej”. Ett nej som sedan efterföljs av olika förklaringar till varför hon inte kan förstås som ett riktigt offer — ett värdigt offer. Frågan har inte

ställts till informanterna.¹¹

Den hypotetiska frågan ska i stället förstås som ett analytiskt grepp jag använder mig av för att synliggöra en viktig och till stora delar dold problematik i kvinnornas självmordsbeteenden. Med den hypotetiska frågan försöker jag hitta ett sätt att analytiskt synliggöra och strukturera de tankar informanterna ger uttryck för.

Det finns, som jag tolkar informanterna, en signifikant *tvetydighet* vad gäller deras förhållningssätt till tanken på sig själv som offer. Å ena sidan kan de se att de *är* offer för övergrepp, å andra sidan har de *svårt att se sig som värdiga* offer. I den här texten kommer jag framför allt att fokusera den senare delen, för att sedan relatera analysen av "det värdiga offret" till just det tvetydiga i informantrösterna.

Anledningen till att jag tror att informanterna inte skulle vara benägna att betrakta sig själva som värdiga offer är att de tänker och resonerar mycket kring huruvida de kan anses vara *befriade från ansvar* från de övergrepp de utsatts för, exempelvis det som i Christies terminologi berör huruvida man ägnat "rimlig energi åt att försvara sig".

Förklaringarna som jag alltså menar skulle efterfölja nej i frågan "Är du ett värdigt offer?", har således att göra med funderingar som kretsar kring den egna *skulden* i att övergreppen skedde. Skuld tanken blir dock i många fall bara implicit formulerad; man vet inte riktigt hur man ska tänka kring detta men "känner på sig" att det finns något där, ett eget ansvar.

Som jag ser det cirklar funderingarna informanterna ger uttryck för kring olika omständigheter som har det gemensamt att de

förmildrar mannens roll i de övergrepp han utsatt flickan/kvinnan för, och som *förskjuter skuldfrågan till flickans/kvinnans roll* i att hon blev utsatt.¹²

Dessa omständigheter, vilka jag alltså menar att informanterna (om än på en implicit nivå) förhandlar med i sina berättelser om sig själva, sina självmordstankar och övergreppen de varit utsatta för handlar om; *den egna medverkan* i de övergrepp som skedde; att man *inte försvarade sig* tillräckligt; att man *provocerade fram våldet*; och att man *faktiskt valde att stanna kvar* i en misshandelsrelation.

Som vi nyss sett anser sig en av informanterna, Agneta, vara ett (värdigt) offer, i den bemärkelsen att hon saknar skuld, men i hennes berättelse finns hela tiden en defensiv underton, en (implicit) förväntan om att hon måste förklara och försvara sitt synsätt. Med de citat från intervjuerna som närmast följer vill jag explicitgöra det implicit sagda i kvinnornas tal om och syn på vad som karakteriserar ett värdigt offer.

* "Att vara med på det": Flera av informanterna med incesterfarenheter har tänkt mycket på *den egna medverkan* i de övergrepp som skedde. Exempel på detta är Marika och Siv. Marika, som har grova incesterfarenheter bakom sig och flera självmordsförsök, fick veta att hon fanns till för att tillfredsställa sin pappas behov, och att det också var vad hon ville. Det var vad pappan sa, och det var även vad den egna kroppen tycktes visa henne. Ett exempel på hur Marika resonerar kring detta är följande citat ur intervjun:

Jaa, dels våldtog han [pappan] ju mig, han fick, han *fick* göra, göra såna saker ... om

jag ville fortsätta att vara hans, prinsessa ...
(mina kursiveringar)

Marika *lät* pappan våldta henne, eftersom hon ville fortsätta vara hans prinsessa. I själva sättet Marika uttrycker sig på ligger en implicit förståelse av att det inte var pappan som tvingade sig på henne, utan att det var *hon* som tillät honom göra det. Marika berättar också om hur hon övertog pappans perspektiv på sina egna handlingar, hur pappan lade ansvaret för övergreppen på henne och sa att det var hennes vilja det som skedde. I följande utdrag ur intervjun kan vi se hur hon fick ta ansvar för situationen, och hur de skuld- och skamkänslor som därmed uppstod hos henne hänger samman med självmordsförsöken.

Jag har här frågat henne hur hon tänkte kring att hon ville begå självmord under en period i hennes liv:

Marika: (...) ja, det var nog att komma undan från känslorna från minnena, för man känner en himla massa skuld och en himla massa skam ... det var nog de två grejerna som gjorde att jag ville ta livet av mig, jag orkade inte med det ... att det var mitt fel helt enkelt att det hade hänt.

Elisabeth: Det var såna tankar som kom upp för dig?

Marika: Ja.

Elisabeth: Hur kom sig det, hur tänkte du liksom kring att det var ditt fel?

Marika: Nej men jag tänkte att jag är en hemsk människa, jag är liksom inte värd ett liv som andra, jag, nej, jag är mindervärdig, jag vart fruktans- väldigt rädd för människor också, ja ...

Elisabeth: Och varför skulle det var ditt fel, liksom hur tänkte du då?

Marika: Jaa ... jag sku- jag såg det som så att jag ställde ju upp på det, jag sa ju inte

nej, vilket jag gjorde i och för sig, försökte göra, men det händ- han brydde sig inte om det ... men i och med att jag var delaktig, jag var ju faktiskt en del av det hela, även om jag inte ville det, och, där kommer ju skulden in, och sen var det också vad han sa ... min pappa då, han ville jag ju tro på (...).

Elisabeth: På vilket sätt då?

Marika: ... Att det var jag som ville ... ha sex med honom, så ...

Elisabeth: Och att han ställde upp?

Marika: Ja.

Elisabeth: Det var vad han sa till dig?

Marika: Mm.

Elisabeth: Och när du tänkte tillbaks på det, kändes det som att han hade rätt då när han sa så eller?

Marika: Mm.

Elisabeth: Så det var för att komma bort från den här skulden och skammen som ...?

Marika: Mm, det var för att slippa det ... så det var ... och skammen sitter ju i att han, han visste ju hur han skulle få mig upphetsad, man reagerar ju med kroppen och då, och där, där ligger en himla massa skam i det att man kände nånting, och det var ju där han kom in och sa att "Visst, du vill ju det här, du tycker ju om det", men ... så det, den skammen var jättejobbig ... i och med att jag hade gått, gått med på det som jag tyckte då så var det mitt fel.

Elisabeth: Och det var så du kände?

Marika: Mm.

Elisabeth: Och det var i relation till *det*, som självmords...?

Marika: Ja, ... tankarna kom.

Självmordsförsöken hon gjorde under den här perioden av sitt liv såg Marika som den enda vägen för henne att komma undan de skuld- och

skamkänslor som minnena av övergreppen gav henne. Marika berättar, som jag tolkar henne, om hur pappan förlade ansvaret för övergreppen på henne; att det var hon som ville ha sex med honom och han som ställde upp. Och Marika tog på sig ansvaret, hon trodde på vad pappan sa, och även hennes kropp verkade visa att hon verkligen ville ha sex.

Marika resonerar också som så att även om hon tvivlade på att det var detta hon ville (försökte säga nej), ”så gick hon ju faktiskt med på det”; *för* att hon ville fortsätta vara hans prinsessa, *för* att han inte skulle förgripa sig på hennes syskon (som han hotade med) och *för* att undvika det våld han också hotade med (och även utförde), om hon inte ”ställde upp”.¹³ Så trots att hon kunde se andra orsaker till att ”hon hade sex med sin pappa”, blir den allt överskuggande bilden den av henne som delaktig.

När Marika i vuxen ålder fick tillbaka minnena från övergreppen, blev de skuld- och skamkänslor¹⁴ som uppstod i relation till ”hennes egen medverkan” i övergreppen det som under en period av hennes liv fick henne att inte orka med tanken på att fortsätta leva. Dessa känslor av skuld och skam för att hon ”varit delaktig” i övergreppen blev alltså ett starkare hot mot hennes överlevnad än minnena av övergreppen i sig.

Min tolkning av att Marika inte skulle anse sig passa in inom ramen för ”det värdiga offret” baserar sig därmed på hennes (miss)tankar om att hon ”ju ändå var med på det”.

”Att inte försvara sig”: Även Siv resonerar kring detta med att känna skuld och skam för de

incestövergrepp hon blev utsatt för som barn. I hennes berättelse tydliggörs också en annan kulturell föreställning Christie diskuterar som hänger ihop med om någon ska kunna anses vara ett (idealiskt/värdigt) offer eller ej — huruvida hon försvarade sig/kämpade emot tillräckligt.

Elisabeth: Kan du liksom känna så skuld på det sättet, du säger att du var delaktig?

Siv: Jo det kan jag göra, fortfarande ibland ... skam eller skuld (sänker rösten jättemycket) ...

Elisabeth: Men det är på nåt sätt liksom, var med på det genom ...

Siv: Ja, att jag inte ville liksom, gjorde mer uppror (hör ej).

Elisabeth: När du tänker tillbaka, när du, som nu när du har bearbetat [erfarenheterna] så, mycket?

Siv: Nej alltså jag kan ju- när jag- en del av- jag känner mig rätt kluren när det gäller det här, en del av mig vet ju att det- jag var bara ett barn när- jag hade inget val, antagligen jag hade inga rimliga eh ... jag hade inte den förmågan att tänka, det som hände var ju- jag kan ju se det så och det har ju min psykolog förklarat för mig en massa gånger eller, försökt få mig att förstå ... de här rent praktiska grejerna hur handlar en tjej som är åtta år och som är helt beroende av sina föräldrar, så jag kan *förstå* det här, att jag inte hade nån rimlig möjlighet, jag fick inget stöd från min mamma och inte från ... nån annan, ja eh, jag kanske kunde fått stöd, det är ju inte sånt man- det är att lägga av sig den skulden hos mig själv att jag tänker att, ja jag kunde kanske frågat mormor för hon var jättesnäll mot mig så, och men ja ... men, men, jag kunde inte det heller liksom, då.

Elisabeth: Man kan inte lägga ett sånt ansvar på ett barn.

Siv: Nej, fast det är litet dubbelt det där.

Elisabeth: Men å andra sidan kan du känna, hur, att du var med eller liksom ...?

Siv: Ja, att det var nåt fel på mig också eftersom jag ändå levde i det så länge, så många år. Sen kan jag ju också se på det att jag, jag var ju- barn vet ju inte så mycket mer om livet än om just det som händer i deras familj och vi levde väldigt isolerat, i vår familj, vi hade sällan besök och, vi hade ingen bil så vi bodde i det här lilla samhället då med [x antal] invånare och, det var, vi var bara där liksom ...

Siv resonerar här fram och tillbaka, hon vet el- ler hon kan *förstå* att hon inte var ansvarig för det som skedde, men hon känner ändå tvivel eftersom hon ju levde med detta i så många år. Det borde ju därför vara något fel också på henne, resonerar hon; hon kunde ju ha gjort mer motstånd, kämpat emot mer, även genom att berätta för mormor när mamman inte förmådde ta in vad som pågick. Hon borde ju, måste ju ha ett ansvar, hon var ju en av de två som "deltog i övergreppen", verkar hon resonera.

Detta resonemang kan förstås botten i en kulturell föreställning om att det "aldrig är ens fel när två bråkar". Föreställningen innebär att man alltid måste se till båda sidorna, en föreställning som utgår från att det handlar om två jämställda, jämnstarka parter i en jämbördig relation. Resonemanget döljer därmed den dubbla maktojämlikheten vid fädernas incestövergrepp mot döttrar; fädernas positionsmakt (förälder/vuxen kontra barn) och deras köns- makt (man kontra flicka/kvinna).

Min tolkning av att Siv inte skulle anse sig passa in inom ramen för "det värdiga offret" baserar sig därmed på hennes (miss)tankar om att hon "ju ändå var med på det" och "inte för- svarade sig mer".

"Att provocera fram våldet": Även de kvinnor som lev- t i misshandelsförhållanden har funderat kring sin egen roll i misshandelsrelationen. De kan ge uttryck för föreställningar om att de provocerade fram våldet, var för krävande eller helt enkelt att de är ansvariga eftersom de ju valde att stanna kvar i relationen. Ett exempel på detta är Barbro. Precis som i intervjun med Marika kan vi se hur mannen tycks lägga ansvaret och skulden på henne för såväl hans ageranden som för hur hela situationen ser ut, samt hur Barbro övertog hans perspektiv på detta:

Barbro: Nej han var ute och skrek på mig att, att det ... bara skylla det på att jag var så tjurig och jag var så- så- ja, jag fick veta så mycket, hur dum jag var och, och det var jag som provocerade att han blev arg och, och mitt fel att vi, att vi hade ett sånt förhållande, som det var.

Elisabeth: Så att när du försökte att protestera och få fram, din...

Barbro: Javisst!

Elisabeth: ... då skrek han?

Barbro: Då skrek han och, och tyckte det att "Det där begriper du inte!, sånt där det är liksom inte-det är" till sist så trodde man ju att jag var så dum som jag var, att- som han sa att jag var, och att det var mitt fel att vi, att vi grälade och att det ...

Elisabeth: Och då tystnade du när han...?

Barbro: Javisst.

Elisabeth: För att han hade rätt?

Barbro: Javisst.

Elisabeth: Så att du, du tänkte liksom så att, att det är nog så som han säger, det var inte att du tystnade bara för att inte vara ett problem utan det var för att han hade rätt?

Barbro: Javisst.

Som jag tolkar Barbros berättelse här så ”lärde hon sig att inte protestera”, och att inte ”provocera” eftersom det skulle ”tvinga” mannen att bli upprörd, hota henne och även slå henne. Barbro fick, och tog på sig, ett ansvar för att skapa lugn och ro i hemmet, genom att tänka sig för innan hon sade eller gjorde något (eller inte sade eller gjorde något) som kanske skulle göra mannen våldsam.¹⁵ ”Han kunde inte rå för att han blev arg, utan det var hennes fel”, tolkar Barbro mannens agerande. Och det var också vad hon själv kom att anse, för hur skulle hon kunna ifrågasätta den bilden ”när hon var så oerhört dum”?

Min tolkning av att Barbro inte skulle anse sig passa in inom ramen för ”det värdiga offret” baserar sig därmed på hennes (miss)tankar om att hon ju ”provocerade fram våldet” och därmed ”var ansvarig” för att mannen slog.

”Att välja att stanna kvar”: Även Mona, som levde i ett misshandelsförhållande i flera år, tänker sig att hon har ett stort ansvar i det våld hon blev utsatt för, eftersom hon valde att stanna kvar i relationen:

Mona: Ja, jag har ju stort ansvar i det här själv.

Elisabeth: Ja, det, det vet jag väl inte riktigt om jag håller med om men ...

Mona: Det känns, det känns så om man tänker på sig själv efteråt, nu va så många år senare, att ...

Elisabeth: Att du inte krävde mer av honom, att, att det är ditt fel, eller? Hur tänker du då?

Mona: Nej, jag tänkte att, jag menar det fanns ju skilsmässor och separationer då också.

Elisabeth: Ja, ja, mm. Att du valde att

stanna kvar, att det är därför?

Mona: Jaa, jaa, det är, men så det gjorde jag.

Mona har ett stort ansvar i det här själv, resonerar hon, eftersom det fanns skilsmässor och separationer då också, men hon valde att stanna kvar ändå. Som hon ser det hade hon alltså ett fritt val; att stanna kvar eller att lämna. Och eftersom hon valde att stanna kvar så bär hon ansvar för den misshandel hon utsattes för. Vad som tenderar att döljas i ett sådant tänkesätt är ”ansvarstillskrivningen”¹⁶ — genom att lägga fokus på sig själv (”jag valde att stanna kvar så jag får skylla mig själv”) *tillskrivs hon ansvar* för misshandeln samtidigt som *mannen (implicit) frånskrivs ansvar* för sina handlingar. Hennes resonemang kan sägas följa en logik där *hon* ”får stå sitt kast” då hon ju (i ett fritt beslut) ”valde att stanna kvar”. *Hon får* ”skylla sig själv”, medan mannen och hans ansvar för den misshandel han utsatte henne för helt faller bort ur skuldfrågebilden.¹⁷

Min tolkning av att Mona inte skulle anse sig passa in inom ramen för ”det värdiga offret” baserar sig därmed på hennes (miss)tankar om det egna ansvaret för misshandeln genom att hon kunde ha lämnat mannen, men ”valde att stanna kvar”.

”Att vara ett värdigt offer trots erfarenheter av sexuella övergrepp — behovet att övertyga”: Man kan också svara ”Ja” på frågan ”Är du ett värdigt offer?”, som Agneta antagligen skulle göra, med hänvisning till att hon ju inte kunde rå för det som hände. Hon tycks dock med detta svar hamna i en position där hon känner sig tvungen att förklara,

försvara och argumentera för sin åsikt.¹⁸

Frågan som då uppstår för mig är: Varför då? Denna fråga kan ges ett svar genom att relatera den till de andra informanternas förståelser av sig själva som ansvariga för övergreppen.*

Vad jag på detta sätt menar blir tydligt i citaten är hur kvinnorna förhåller sig till, eller argumenterar mot bakgrund av, men även själva blir bärare av en (kulturell) föreställning om att *kvinnor har ansvar* för att de blir utsatta för sexualiserat våld.

Detta är något feministisk forskning om kön och våld visat i flera tidigare studier.¹⁹ Min avsikt med ovanstående empirinära analys är inte bara att påvisa detta, utan även att gå ett steg vidare och försöka synliggöra hur sådana tankar om egen skuld för våldsövergrepp kan vara knutna till självmordstankar och -försök.

Om sammanvävd kultur, kontext och identitet

Med citaten ovan har jag velat visa hur tankar om skuld och skam kan formuleras (mer eller mindre implicit) hos de våldsutsatta, självmordsnära kvinnor jag talat med. Informanterna kan numera, på en nivå, se att de inte var ansvariga för det som skedde.²⁰ Trots detta finns (miss)tankar kvar hos dem om den egna skulden i de övergrepp som skett. Det är dessa misstankar jag vill försöka förstå — var kommer de ifrån, vari bottnar de? I detta syfte kommer jag att se närmare på talet om våldserfarenheterna; *vad* de säger och *hur* de säger det, vilka ord och yttranden de använder sig av för att gestalta sina erfarenheter.

Min avsikt härmed är att hitta ett sätt att

åskådliggöra den tankestruktur jag menar att de kan förstås som relaterande till. Detta perspektiv innebär att själva språket, sättet att ge ord åt sina upplevelser, uttrycker något om den kulturella kontext de förhåller sig till. Genom att analysera vad kvinnorna faktiskt säger kan, menar jag alltså, en (ibland väl dold) dimension i kvinnornas förståelser av sig själva, övergreppen och självmordstankarna — och relationer dem emellan — komma till ytan, en dimension jag ser som bottnande i den kultur de lever inom.

I den analys som nu följer betraktar jag således språket som en internaliserad kulturell "betingelse" (av flera möjliga). Jag kommer att tolka det kvinnorna ger uttryck för vad avser misstankar om egen skuld som (delvis implicita) formuleringar av den (köns)kulturella kontext de lever i, eller uttryckt på annat sätt, som individualiserade versioner av diskursiva normativa praktiker. Fokus ligger här på dikotomin offer-förövare.

Offer och aktörer — att förhandla med skuldfrågan

Vad är det man kan utläsa ur kvinnornas (implicita) tal om och syn på offerskap? Vilka föreställningar om offerskap kan man se att de förhåller sig till? Jag kommer att närma mig denna problematik genom att se på det i termer av att kvinnorna på olika sätt förhandlar med *å ena sidan* bilder av sig själva som offer för sexualiserat våld, och *å andra sidan* en internaliserad kulturell föreställning om vem som är ett värdigt offer.²¹

En del i kvinnornas föreställning om att vara

ett värdigt offer verkar handla om att man ska *vara utan skuld*; den som inte kan ses som utan skuld är heller inte att betrakta som ett riktigt offer. Knutet till denna föreställning finns en idé som cirklar kring *relationen mellan offerskap och aktörsskap* som två sinsemellan uteslutande (dikotoma) kategorier; *antingen* är man en aktivt handlande aktör, *eller* så är man ett passivt offer för omständigheter utanför ens kontroll. Detta kan man skönja i Agnetas resonemang när hon säger att "jag har liksom varit med om nåt som inte jag har kunnat påverka själv".

Som jag tidigare nämnt tolkar jag hennes resonemang här i termer av möjlighet kontra icke möjlighet att påverka situationen — en föreställning som kan relateras till Christies diskussion om att ett idealiskt offer bör vara svagt, och hedervärt.²² Det riktiga offret, det värdiga offret, har ingen möjlighet att påverka situationen. Hon/han råkar ut för något som man inte kan rå för, det är, som jag tolkar det häri offrets svaghet och hedervärdhet ligger.

Om misstanke om möjlighet att påverka situationen finns omvandlas det värdiga offret till ovärdigt just i det att man (misstänks) ha passerat gränsen till aktörskategorin. För att vara ett värdigt offer kan man, enligt denna föreställning, inte samtidigt ses som en aktör i situationen. Härmed synliggörs också att offerskap och aktörsskap inte bara är dikotoma kategorier, utan att dessa även förutsätter varandra i det att delaktighet i den ena kategorin utesluter delaktighet i den andra.

Christie lyfter fram att ett offer som flyter ihop med gärningsmannen blir ett dåligt offer, och vice versa. Det dåliga med ett sådant offer

blir i denna förståelse att hon/han har passerat gränsen till aktörsskap. Aktören i situationen är inget "riktigt" (värdigt) offer, då hon/han som aktör kan påverka händelseförloppet. En följd av en sådan förståelse, för kvinnorna jag talat med, är att eftersom deras tillhörighet i kategorin värdiga offer problematiseras av en föreställd delaktighet i övergreppen, hamnar de med automatik i aktörskategorin, i enlighet med logiken "om jag inte passar in inom den ena kategorin måste jag tillhöra den andra".

Marikas uttalande "Jaa, dels våldtog han [pappan] ju mig, han fick, han *fick* göra, göra såna saker (...)", dvs. hennes implicita

förståelse av att det var hon som *lät* pappan förgripa sig på henne skulle kunna indikera en sådan följd; här blir, eller *gör sig* Marika till aktören i övergreppen, medan pappan i stället hamnar i den passivas position. Pappan kan nästan ses som ett offer i denna Marikas förståelse. Eftersom han inte skrivs in i aktörskategorin görs han till ett offer för omständigheter han inte kan rå på eller för, t.ex. sin egen sexualitet,²³ som Marika *tillåter* honom att få utlopp för.

När mannen som begått övergreppen inte ses som den (ende) ansvarige *aktören*, utan närmast tycks betraktas som ett *offer* i scenariot,²⁴ när mannens aktörsskap på detta sätt ifrågasätts, tenderar kvinnan att bli ett ovärdigt offer just eftersom mannen skrivs ut från aktörskategorin — mannens kategoritillhörighet tycks bli den primära, utifrån vilken kvinnans kategoritill-

---

den som inte kan ses som utan skuld är heller inte att betrakta som ett riktigt offer

---

hörighet bestäms. Här tydliggörs tankestrukturen att ett värdigt offer inte samtidigt kan vara aktör i situationen utifrån mannens problematiserade aktörsstatus.

Om vi återvänder till Agneta, som jag menar argumenterar för att hon *är* ett (värdigt) offer, kan man se att hon förhåller sig till samma syn på offer kontra aktör i sin argumentation — hon argumenterar för att *hon* tillhör offerkategorin (dvs. den som blir utsatt för något hon inte kan rå på), medan mannen som begått övergreppen tillhör aktörskategorin. Det intressanta är att hon tycks behöva just argumentera för detta — något som kan tolkas som att hon måste övertyga oss andra om något som går emot rådande förväntningar.

Inte ett värdigt offer? Fortsatta förhandlingar med skuldfrågan

Vad jag vill lyfta fram är hur informanterna kan ses relatera till en *gemensam* föreställning om vad som karaktäriserar det ”riktiga” offret. Jag menar att deras olika sätt att argumentera kan ses som bottnande i samma tankediskurs: De förhåller sig till ”något” som gör det problematiskt för dem att se sig som tillhörig kategorin (värdiga) offer — trots att alla har erfarenheter av sexualiserat våld och därmed *borde* kunna förstås som självklart tillhörande denna kategori (i enlighet med en förståelse att våld och övergrepp är straffbara handlingar som ingen ska behöva utsättas för, där förövaren bär hela ansvaret för sina handlingar och där offret är just ett offer).

Detta ”något” kvinnorna förhåller sig till har jag försökt visa handlar om att de förstår sig själva

som (med) ansvariga i övergreppen — någonting jag menar är relaterat till att mannen/förövaren tenderar att (delvis och implicit) betraktas som icke-aktörer, offer för omständigheter utanför deras kontroll. Här finns därmed ytterligare ett led i tänkandet kring offerskap kontra aktörskap; en förväntad *koppling mellan aktörskap och ansvarighet*. Den som ses som aktör i situationen ses också som ansvarig för det som händer; det ovärdiga offret är någon som anses ha passerat gränsen till aktörskap och som därmed kan göras ansvarig för det som hänt.

En tolkningsmöjlighet jag vill föra fram här är följande: När mannen/förövaren placeras inom kategorin icke-aktör/offer placeras kvinnan/offret i aktörskategorin i enlighet med dikotomiseringen av offer och förövare som två komplementära och sinsemellan uteslutande kategorier. I vad som kan betraktas som ett försök att ”förklara kategoritillhörigheterna” berättar kvinnorna dels om sin ”egen delaktighet” i övergreppen och dels om hur mannen frigörs från ansvar för det han gjort.

Denna berättelse är dock mycket implicit, den ligger så att säga under en annan berättelse — berättelsen om det ideala offerskapet. Det är här man kan spåra ursprunget till den tvetydighet jag menar finns i kvinnornas tal kring detta; de berättar två berättelser på en och samma gång. För samtidigt med det egna skuldpåtagandet finns hos kvinnorna bilden av mannen/pappan som förövaren/aktören.

Som nämnts tolkar jag denna tvetydighet i termer av att kvinnorna kan ses som på olika sätt *förhandlande* med å ena sidan bilden av sig själv som *inte ett riktigt* offer, å andra sidan bilden av

sig själv som just ett offer för sexualiserat våld.

Min tolkning är att den ena berättelsen handlar om offer och förövare på en officiell, eller principiell nivå, dvs. hänvisar till en officiell diskurs kring brottsoffer (där våld och övergrepp är straffbara handlingar och där förövaren bär hela ansvaret för sina handlingar). Den andra berättelsen handlar om offer och förövare på en (könad) empirisk nivå.²⁵ Det är denna underliggande, könade berättelse som problematiserar kvinnornas förståelser av sig själva som (värdiga) offer. För även om den empiriska "underberättelsen" är just parallell och underliggande så blir den konstituerande för hela berättelsen i det att den principiella berättelsen anpassas till den förstnämnda. Detta visas bland annat av att mannens kategoritillhörighet blir den primära utifrån vilken kvinnans kategoritillhörighet bestäms, något som utgör själva grunden för att kunna förstå kvinnornas svårigheter att identifiera sig som (värdiga) offer — deras föreställda delaktighet i övergreppen.

När detta även är relaterat till att aktörskapet innefattar ansvar (och offerskapet därmed karaktäriseras av sin avsaknad av en ansvarsdimension) händer följande: Eftersom mannens förövarstatus problematiseras faller kvinnorna med automatik i aktörskategorin, i enlighet med den underliggande konstituerande berättelsens logik. Och är man en aktör så har man ansvar för det som sker. Kvinnornas rätt att kräva offerstatus undergrävs; berättelsens dikotoma komplementära tänkande om offer kontra aktör gör det i princip omöjligt för kvinnorna att se sig själva som befriade från ansvar för det som hänt. Tankestrukturen de använder sig av ger dem

egentligen inget annat alternativ.

Denna kulturellt bottande tankestruktur ser jag således som signifikant i den problematik kvinnorna talar om och förhåller sig till vad gäller deras självmordstankar. Det är här man kan skönja en grundkälla till deras (miss)tankar om att man "inte är värd att leva", som Marika uttrycker det under intervjun. Misstankarna om att det finns något där — någonting som gör att man inte är värdig — kan sägas karaktärisera samtliga informanternas berättelser, även om detta "något" tar sig olika uttryck.

Ett problem här är just det implicita, det icke medvetandegjorda som ändå finns där så starkt. Att inte se och därmed inte kunna sätta ord på vad detta "något" är medför ytterligare svårigheter för kvinnorna att hantera sina traumatiska erfarenheter. När detta "något" dessutom implicerar egen skuld — som man inte kan förstå men som man "vet" finns — försvåras situationen ytterligare.

Vad jag har försökt visa genom analysen av talet om våldserfarenheter och självmordstankar är att detta "något" de bär med sig handlar om internaliserade kulturella normer för offerskap och kön. Föreställningen om sig själv som delaktig i och därmed ansvarig för övergreppen har jag förstätt i termer av individualiserade versioner av diskursiva normativa praktiker, med fokus på "det ideala offerskapets diskurs". Det är internaliseringen av den tvetydighet som finns i diskursen (de två parallella berättelserna) som skapar starka känslor av skuld och skam — "jag har mig själv att skylla", "jag borde ha gjort nånting för att undvika våldet", "vad är jag för människa som har kunnat leva i denna

incestvärld så många år”, etc.

För diskursens ena berättelse, den som handlar om offer och förövare på en principiell nivå, säger att det finns värdiga offer, och att förövaren då bär hela ansvaret för sina handlingar. Men diskursens underliggande berättelse säger att det finns också ovärdiga offer — offer som ”egentligen” är aktörer och som därför har ansvar för vad som hänt, en kategori vilken kvinnorna skrivs/skriver in sig i till följd av den omvandlingsprocess som träder i kraft genom männens/förövarnas problematiserade aktörstatus.²⁶

De självmordstankar som uppstår här, uppstår i direkt relation till de skuld- och skamkänslor som skapas i och med detta. Som vi sett i t.ex. utdraget ur intervjun med Marika framstod självmord för henne den enda vägen att komma undan dessa känslor av skuld och skam, skuld- och skamkänslor som uppstått genom hennes ”delaktighet” i och därmed egna ansvar för övergreppen.

Ansvaret för övergreppen lokaliseras genom den underliggande konstituerande berättelsen till kvinnan själv — också av henne själv genom att hon är del och bärare av den kultur hon lever inom. Kvinnan görs ovärdig, inte bara som offer utan som människa, någon som genom sin blotta existens riskerar att besmitta sin omgivning med sig själv (dvs. hon tar ansvar också för att inte utsätta andra för den ”ovärdiga person” hon är). Detta formuleras på följande sätt i intervjun med Siv:

Tänk om nån visste egentligen vem jag var”, jag får såna känslor (...) jag tänker ”Så många människor jag har smutsat ner idag” och, så, de tankarna. (...) När det var som värst så var det jättesvårt för mig att till exempel åka buss (...) jag jobbade på

X-sjukhuset då och det är ju en bit att åka dit men jag liksom, jag åkte ju aldrig buss eller så dit även fast det var vinter så för jag, det kändes som att jag smutsade ner, det gick så långt så till slut så vågade jag inte sätta mig på en buss eller tåg för det kändes som att jag ... och då var jag ändå ganska smal så det hade inte med det att göra (...).

Självmordsförsöken kan således också ses som ett påföljande led i kvinnornas ansvarstagande; att inte utsätta andra för ”det egna nedsmutsade jaget”.

Ett exempel på hur dessa kulturellt bottnade misstankar om egen skuld i övergreppen fortfar att *förstärkas* via signaler från samhället, finns i det inledande citatet från intervjun med Siv. Vad hon ser i samhällets lindriga straff för förövare av sexualiserat våld är en kulturell kod för samhällets syn på offren för våldet. Denna kulturella kod säger henne att de som blivit utsatta för incest är inte värda att förövaren ges ett strängare straff, vilket för henne betyder att ”då är man inte värd att leva”.

Misstanken om eget ansvar kan alltså förstärkas av olika signaler från samhället. Därigenom kan kulturella normer, koder och signaler *försvåra* bearbetningen av de trauman kvinnor med erfarenheter av sexualiserat våld utsatts för, något som kan medföra att de riskerar ”fastna i övergreppens våld”²⁷. Om/när detta händer tenderar självmord att successivt utkristalliseras som enda tänkbara lösning på problemen — alla andra utvägar stängs av genom ”vetskapen” om att man är ovärdig; ”liksom inte värd ett liv som andra”.

Värdiga offer i en problematisk struktur

Jag har ovan argumenterat för att på "det värdiga offrets arena" skulle informanterna ha svårt att hävda sin plats, trots att de alla erfarit övergrepp och våld. Men som de ser det bryter de på olika sätt mot en tänkt (ideal)bild av det värdiga offret; genom att "vara med på det", genom att "inte försvara sig mer", genom att "provocera fram våldet", och genom att "välja att stanna kvar i misshandelsrelationen, dvs. en svårighet att se sig som befriade från ansvar. Jag har visat hur detta kan ta sig uttryck, och hur kvinnornas sätt att tänka och resonera kan förstås som bottnande i kulturella föreställningar om (ideala) offer och aktörer (förövare) — genom att analysera själva talet om våldserfarenheterna.

När offer och förövare däremot analyseras som två empiriska (könade) kategorier tenderar (den ideala) relationen dem emellan att problematiseras; förövaren kan komma att ses som ett offer för utmanande eller provocerande beteenden, och offret kan komma att ses som den skyldiga om hon inte "betett sig på rätt sätt". Kvinnan tar på sig/ges ansvar och skuld för vad som hänt, det blir kring henne problemet cirklar; hon gör sig/görs till den avvikande, smutsiga, syndiga, ovärdiga. Känslan av självmord gror och växer i styrka, självmordsbeteenden, kön och våldserfarenheter blir interrelaterade processer. För att förstå det kvinnorna ger uttryck för har jag velat skapa en tolkningsram som kan ge resonans åt informantrösterna.

Den tolkningsram som här diskuterats fokuserar språket och dess koppling till en kulturell kontext — möjligheten att se kulturella mönster

genom individuella berättelser. Vad jag argumenterar för är att sätt att tala, att berätta om egna erfarenheter ger ledtrådar inte bara till individuella praktiker utan också till den kultur berättelsen utspelar sig inom. Det språk och den kontext hon lever i ger möjligheter men sätter även gränser för hur hon kan tolka sina egna erfarenheter — vilka möjliga tolkningsscheman hon har tillgång till.

I de berättelser jag fått ta del av kan jag se ett från informanternas sida aktivt meningsskapande vilket ger form, innehåll och mening i deras liv, men där även konstruktionen av självmordet som lösning på deras livssituation växer fram som en integrerad del av detta meningsskapande.²⁸ Sammantaget innebär detta att själva kontexten kvinnorna lever i kan bli en "medskapare" i deras svårigheter att hantera de egna erfarenheterna.

Analysen som gjorts i denna artikel kan ses som en socialpsykologisk utveckling av Christies strukturella resonemang om det ideala offerskapet, vilken har till syfte att påvisa hur (köns)kulturella normer kan bli del av en självmordsframkallande verklighet. Det ideala offerskapets diskurs stereotypifierar goda offer och onda gärningsmän.

Att åskådliggöra *att* och *hur* denna diskurs blir problematisk på en empirisk nivå, genom en underliggande könad berättelse, ser jag som ett sätt att hjälpa kvinnorna sätta ord på vari deras misstankar om skuld och ansvar bottnar. För så länge man inte kan se vad man förhåller sig till blir det svårt att förstå och därigenom kunna bearbeta sina erfarenheter, vilket är en essentiell del i att kunna bryta sig loss ur den snara som "övergreppens våld" utgör.

Abstract

With this text I want to shed light upon the relationship between women's suicidal thoughts and acts and their experiences of sexualised violence. The main focus is set on how experiences of sexualised violence connects to patterns of victimization, and how this complicated interrelation interweave in the ways women think and act in regard to suicide.

The initiating question is: "What can it mean to think of oneself in terms of victimhood when one has experiences of sexualised violence?". My point of departure is to listen to and highlight how abused women themselves describe and

interpret their suicidal acts. An analysis of how the women expresses their experiences is made, where I try to make explicit underlying (implicit) cultural notions of victims and offenders. I then search for indications on how to comprehend this silently gendered phenomena. Overall, I try to develop a frame of interpretation that can make these women's voices explicable.

★

Nyckelord: Suicidal behaviours, sexualised violence, gender, victimhood.

★ Noter

---

¹ Lundgrens m.fl. studie har tillkommit i syfte att få en indikator på omfattningen av problemet mäns våld mot kvinnor i Sverige, då vi tidigare saknat en sammanhållen statistik på detta område. Studien bygger således på ett nationellt populationsurval och är representativt för kvinnor i Sverige. 5% av samtliga svarande har uppgivit att de försökt ta sitt liv, 23% uppger att de haft självmordstankar.

² Begreppet "sexualiserat våld" brukar användas som ett paraplykoncept vilket omfattar kvinnomisshandel, våldtäkt, incest/sexuella övergrepp mot barn, prostitution och pornografi. Se t.ex. Jeffner 1994 för en diskussion av detta begrepp. De informanter som hittills ingår i projektet har erfarenheter av kvinnomisshandel och/eller incest.

³ Jag har hittills intervjuat 8 kvinnor i åldrarna 25–75 år, samtliga har erfarenheter av någon typ av sexualiserat våld, samtliga har gjort ett eller flera självmordsförsök. Intervjuerna är mellan 1 och 5 timmar långa, där vi samtalar om allt det informanten orkat berätta om sina självmordstankar och försök. Då min utgångspunkt och mitt intresse varit att få ta del av kvinnornas egna förståelser, de aspekter de själva

ser som viktiga i hur de tänkt kring sina självmordsförsök, har varje informant själv bestämt innehållet i intervjun.

I citaten från intervjuerna har jag valt att inte redigera bort halvsagda ord, avbrutna meningar, att visa långa och korta tankepauser etc. Mitt syfte med detta är att synliggöra hur informanterna faktiskt berättar om sina erfarenheter; hur de ibland får väldigt svårt att sätta ord på vad de varit med om, hur de söker efter det "rätta" ordet eller uttrycket för att beskriva en händelse, en tanke eller en känsla. Mitt val att inte redigera bort detta baserar sig därför på såväl metodologiska som analytiska grunder.

Jag använder mig av en kvalitativ metod, så som denna presenteras och diskuteras i Lindberg 1998, men arbetar även med att utveckla metoden med utgångspunkt i det möte mellan empiri och teori som sker i detta projekt, bl.a. i relation till den diskussion som förs i boken *Kön och talsning* (Haavind red. 2000).

Informanter till denna studie har sökts via psykiatriska avdelningar på universitetssjukhus i Sverige, samt via ROKS (Riksorganisationen för kvinnojourer i Sverige). Urvalsprocessen har skett i flera steg vilka syftar till att uppnå hög grad av anonymitet hos informanterna. Det urvalskriterium

jag som forskare ställt upp har enbart varit att kvinnan skall ha gjort minst ett självmordsförsök — ha gått från tanke till handling. Den etiska dimensionen har således gått före övriga vetenskapliga anspråk på informanturval. Detta har skett i enlighet med HSFR:s etiska riktlinjer och i samråd med HSFR:s etiska kommitté — en diskussion kring etiska och vetenskapliga aspekter vid denna typ av studie har föregått beviljandet av projektmedel från HSFR. En omfattande diskussion av såväl urvalsförfarande som övriga metodologiska och etiska frågor kommer att föras i den rapport projektet som helhet kommer att utmytna i.

⁴ Begreppen/termerna "(pre)suicidal process", "vilja och ovilja att leva" är hämtade från Lindberg 1998.

⁵ För en diskussion och definition av begreppet "självmordsnära" se t.ex. Beskow 2000. Kort kan sägas att begreppet syftar på personer som av olika anledningar bedöms vara i riskzonen för självmord. Flera av informanterna i denna studie har numera kommit över sina svåraste självmordstankar, när jag därför talar om "självmordsnära kvinnor" syftar det på den tid kvinnornas berättelser cirklar kring, d.v.s. de långa perioder av sitt liv som kvinnorna levit med återkommande självmordstankar och gjort upprepade självmordsförsök.

⁶ När jag påbörjade intervjuarbetet hade jag förväntat mig en annan typ av berättelser än de som kvinnorna visade sig berätta. Dessa förväntningar baserade sig i mångt och mycket på de resultat jag fått i min avhandling *Att välja döden* (1998). Kvinnornas berättelser om sina självmordsförsök och — tankar visade sig handla om såväl aspekter och områden som var helt nya för mig, som aspekter och områden jag kunde känna igen från avhandlingsarbetet men som tog sig andra uttryck. De "nya" inslagen kan förstås mot bakgrund av att de kvinnor jag talat med i detta projekt har våldserfarenheter knutna till sina självmordstankar, en empiri jag inte hade tillgång till i avhandlingen. I det följande skall jag redogöra för några av de aspekter och områden kvinnorna valt att tala om.

⁷ Med "offerbild" menas här en bild av vad ett offer är och vem som skall förstås som ett offer; vilka karaktäristika som gäller för att någon skall kunna ses som ett offer.

⁸ Den diskussion Christie för om vad som begärs för ett offentligt erkännande av någon som ett "riktigt" offer kan, menar jag, ses som en officiell diskurs kring brottsoffer, vilken individer förhåller sig till (på olika sätt) när man tänker på någon annan eller sig själv i termer av offerskap. "Det offentliga erkännandet" kan ses som en officiell diskurs

som anger vissa av samhället uppställda kriterier för "det riktiga offerskapet".

⁹ Kulturellt manuskript är ett begrepp jag utvecklar inom ramen för projektet i relation till bl.a. Goffmans dramaturgiska perspektiv (1974).

¹⁰ I fortsättningen kommer jag att tala framför allt om "värdiga offer" (undantagsvis, och då synonymt, om "riktiga offer"). "Värdiga offer" är tänkt som ett informantnära begrepp. Begreppet används för att kunna tala om individuella versioner och variationer av det Christie kallar "idealiska offer", för att kunna anknyta mer direkt till kvinnornas egna berättelser och synsätt. Användning av parentestecken och citationstecken kring "värdiga offer" och "riktiga offer" handlar om att tydliggöra en skillnad mellan "det offentliga erkännandets diskurs" (se not 8), d.v.s. vad som på en normativ nivå ses som ett "riktigt" offer, och den syn på och diskussion kring offer och offerskapsbilder som jag vill framföra i denna text.

¹¹ Jag har över huvud taget inte frågat om deras syn på sig själva som offer, det är ett område de själva kommit in på.

¹² Att kvinnor tenderar skuldbelägga sig själva för att ha blivit utsatt för sexualiserat våld är ingen nyhet, könsteoretisk forskning har påvisat detta i ett flertal studier, se t.ex. Lundgren 1992; 1993, Jeffner 1997, Mellberg 2002 i vilken även ges en grundlig genomgång kring forskning på området, samt rapporten *Kön och våld i Norden* (red. Eriksson, M., Nenola, A. och Muhonen Nilsen, M), som ger en samlad översikt över nordisk forskning om kön och våldsproblem.

¹³ De två senare delarna i detta framkommer på andra ställen under intervjun.

¹⁴ När jag här talar om skuld och skam utgår jag från Marikas egna syn på detta. Jag kommer inte i detta sammanhang att teoretiskt diskutera dessa begrepp och distinktioner dem emellan, utan utgår från Marikas och andra informanternas förståelser av och sätt att tala om detta. Det är Marikas (och de andra informanternas) egna upplevelser som är det för sammanhanget intressanta. Med detta menar jag dock inte att en analys av dessa begrepp och vad de kan innebära för självmordsnära kvinnor inte är relevant, tvärt om lyfter jag fram just dessa begrepp empiriskt såväl som teoretiskt inom ett annat temoområde i studien. (För några olika perspektiv på skam och skuld, se t.ex. Micheva 2000, Giddens 1991, Retzinger 1991.)

¹⁵ Ytterligare ett problem var att hon inte visste vad som skulle utlösa hans vrede; det fanns inget mönster i detta som hon kunde se utan det verkade mer handla om mannens humörsvängningar och hur han *valde* att definiera och agera i situationen; det handlade för henne om att anpassa sig till mannens nyckfullhet.

¹⁶ Jag har valt att här enbart ta upp en infallsvinkel på den omfattande problematik som misshandelsrelationer bär med sig. Två andra aspekter jag dock vill nämna är dels att även i Monas resonemang kan man spåra den kulturella föreställningen om konflikten som bestående av två jämställda, jämnstarka parter i en jämbördig relation, samt dels frågan om hur lätt det är att lämna en misshandlande man med alla de psykologisk, sociala och ekonomiska konsekvenser det innebär?

¹⁷ Om man följer samma (patriarkala?) logik skulle man kunna ställa sig frågan: "Men varför lämnade inte mannen henne när hon var så hemsk att han blev tvingad att slå och trycka ner henne?"

¹⁸ Se citat ovan. Jag menar att hennes vilja att definiera sig som ett värdigt offer också handlar om ett försök att hantera sina erfarenheter i enlighet med ett positivt identitetsprojekt.

¹⁹ Se t.ex. Hearn 1996; 1998, Eliasson 2000, Thomson 2002, Mellberg 2002 för flera olika orienteringar av sådana studier.

²⁰ Bland annat genom mångårig terapi.

²¹ En föreställning jag alltså menar kan finna sin resonansbotten i vad Christie kallar ett idealt offer.

²² I Kvinnovaldskommissionens slutbetänkande *Kvinnofrid* (del B, 1995) analyseras polismäns och åklagares resonemang kring dels kvinnomisshandel som fenomen och dels kvinnomisshandel som ärende. Man konstaterar att en kvinna som misshandlats av sin man eller sambo tenderar att bli ett tvetydigt offer just p.g.a. att hon står i nära relation till förövaren. Vidare får kvinnan en "högre offerstatus"

om hon varit passiv (t.ex. inte slagit tillbaka) och inte varit påverkad av alkohol. Vad jag vill lyfta fram är hur även polismän kan ses förhålla sig till en diskurs som cirklar kring ideala offer och förövare, och hur de i sin praktik agerar utifrån dessa tänkta "idealbilder". De tänkta "idealbilderna" har tydligt könade inslag (kvinnan blir ett "bättre" offer om hon t.ex. är liten, försvarslös och passiv, mannen blir en "bättre" förövare om han är stor och ond). Att synliggöra offerskapets och förövarpositionens könade kännetecken och hur de tar sig uttryck är en mycket viktig uppgift, inte minst när det gäller forskning kring kvinnor och barn som offer för sexualiserat våld.

²³ Fadern kan även ses som ett offer för *Marikas* sexualitet; då han påstår att det är *hon* som vill ha sex skrivs hon in i aktörskategorin — den aktiva, pådrivande parten i den sexuella relationen — medan han hamnar i den passiva kategorin och blir den som "ställer upp" och ger henne det hon vill ha.

²⁴ Ett offer för krafter utanför hans kontroll; t.ex. hustrun eller dottern som provocerar honom, eller utmanar honom, etc., sexuellt eller på annat sätt.

²⁵ På grund av brist på utrymme kommer jag inte att gå närmare in på denna här, förståelsen utvecklas dock i rapporten med utgångspunkt i bl.a. Bourdieu 1999, Lundgren 1993; 2002, Berg 1999, Tseelon 1998, Conell 1993.

²⁶ Även Agnetas defensiva position, att hon måste argumentera för att hon är ett värdigt offer, kan härigenom göras förståelig: Hennes åsikt går emot normativa kulturella föreställningar om "vem som har rätt till vad" och "vem som är skyldig till vad".

²⁷ Dvs. de riskerar att aldrig kunna omtolka och därmed få redskap att se de övergrepp de utsatts, se dem ur det perspektiv de rimligen borde ses ur: det värdiga offrets perspektiv. Allt vad dessa övergrepp inneburit riskerar istället att cementeras i kvinnornas förståelser av sig själva och vad som hänt.

²⁸ För en mer omfattande diskussion av detta perspektiv, se Lindberg (1998, 2000a, 2000b).

★ Referenser

- Berg, L. (1999) *Lagom är bäst*. Stockholm: Bilda förlag.
- Beskow, J. (2000) *Själv mord och självmordsprevention. Om livsavgörande ögonblick*. Lund: Studentlitteratur.
- Bourdieu, P. (1999) *Den manliga dominansen*. Göteborg: Daidalos
- Christie, N. (2000) "Det idealiska offret", i Åkerström, M. & Sahlin, I. (red.): *Det motspänstiga offret*. Lund: Studentlitteratur.
- Connell, R.W. (1993) *Gender & Power*. Cambridge: Polity Press.
- Eliasson, M. (2000) *Mäns våld mot kvinnor*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Giddens, A (1991) *Modernity and self-identity : self and society in the late modern age*. Stanford: Stanford University Press.
- Goffman, E. (1974) *Jaget och maskerna*. Stockholm: Prisma.
- Haavind, H. red. (1998) *Kön och tolkning. Metodiska möjligheter i kvalitativ forskning*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Hearn, J. (1996) "Men's Violence to Known Women: Historical, Everyday and Theoretical Constructions by Men", s 22-38 i Fawcett, B. & Featherstone, B. & Hearn, J. & Toft, C. (red) *Violence and Gender Relations*. London: SAGE.
- Hearn, J. (1998) *The Violences of Men*. London: SAGE.
- Jeffner, S. (1994) *Kvinnojourkunskap*. Stockholm: Folkhälsoinstitutet.
- Jeffner, S (1997) "Liksom våldtäkt, typ": om betydelsen av kön och heterosexualitet för ungdomars förståelse av våldtäkt. Uppsala: Uppsala universitet.
- Kön och våld i Norden. Rapport från en konferens i Koge, Danmark, 23-24 november 2001*. Red.: Eriksson, M., Nenola, A. och Muhonen Nilsen, A. (2002). Tema Nord 2002:545
- Lindberg, E. (1998) *Att välja döden. En socialpsykologisk studie av livs(o)vilja*. Stockholm: Carlssons.
- Lindberg, E. (2000 a) "Livs(o)viljans mysterium", *häftan för kritiska studier* 1 (5): 53–64.
- Lindberg, E. (2000 b) "Fly från sig själv", *Locus* 4 (3): 24–44.
- Lindberg, E. (2002) "Who's the real victim?", *Kön och våld i Norden. Rapport från en konferens i Koge, Danmark, 23-24 november 2001*. Red.: Eriksson, M., Nenola, A. och Muhonen Nilsen, A. (2002). Tema Nord 2002:545
- Lea, S. & Auburn, T. (2001) "The Social Construction of Rape in the Talk of a Convicted Rapist", *Feminism & Psychology* 11 (1):11–33.
- Lundgren, E. (1992) *Gud och alla andra karlar: en bok om kvinnomisshandlare*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Lundgren, E. (1993) *Det får da være grenser for kjønn*. Oslo: Universitetsforlaget
- Lundgren, E. & Heimer, G. & Westerstrand, J. & Kalliokoski, A. (2001) *Slagen dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige — en omfångsundersökning*. Stockholm: Fritzes.
- Lundgren, E. (2001) *Ekte kvinne? Identitet på kryss og tvers*. Oslo: Pax Forlag.
- Mellberg, N. (2002) *När det överkliga blir verklighet*. Umeå: Boréa.
- Micheva, V. (2000) *Shame and Guilt*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Retzinger, S. M. (1991) *Violent Emotions: Shame and Rage in Marital Quarrels*. London: SAGE.
- SOU 1995:60 *Kvinnofrid. Del B. Huvudbetänkande av Kvinnovåldskommisionen*. Stockholm: Fritzes.
- Thomsson, H. (2002) *Kvinnor, makt och förändring*. Lund: Studentlitteratur.
- Tseelon, E. (1998) *Kvinnan och maskerna*. Lund: Studentlitteratur.

Mario Zentino Duartes:

Vi kanske kommer igen, om det låser sig. Kvinnors och mäns möte med familjerådgivning.

Lunds dissertations in sociology
52 2003.

ISBN 91-7267-141-6

ISSN 1102-4712

Mario Zentino Duartes avhandling bygger vidare på en utvärdering av familjerådgivning i en medelstor svensk stad som han utförde 2001-2002. Avhandlingen består av sex kapitel: Inledning (1), teoretiska utgångspunkter (2), historisk bakgrund (3), metod (4), redovisning och analys av empiri (5) och sammanfattning (6). Avhandlingens tyngdpunkter finner vi i kapitel 2 och 5. Kapitel 2 är t.o.m. det tyngsta och kan inte jämföras med det beryktade teoretiska kapitel som rent empiriskt sinnade sociologer motvilligt inleder sina avhandlingar med. Duarte är lika ambitiös teoretiskt som empiriskt.

I inledningen distanserar sig författaren både från sin tidigare utvärdering och annan forskning om parkonflikter och familjerådgivning. I båda fallen har, enligt författaren, forskningen varit ensidigt inriktad på behandlingens effekt och nytta. Sådan forskning visar på positiva behandlingsresultat, men förklarar inte *varför* familjerådgivning gör nytta. Just en sådan förklaring syftar avhandlingen till, men också till att ifrågasätta talet

om nytta. För att förklara, förstå och ifrågasätta sina tidigare kvantitativa och kvalitativa empiriska forskningsresultat sätter författaren in dessa i ett teoretiskt och historiskt sammanhang. Teorin skall därmed inte förstås som en hypotes som skall prövas empiriskt, utan tvärtom kan empirin bara förstås i ett teoretiskt sammanhang. Duartes uppläggning av sin avhandling är således i nivå med de post-positivistiska insikter som idag är rådande inom vetenskapsteorin.

I kapitel 2 utvecklas den begreppsapparat som skall användas för att analysera utvärderingens empiriska resultat. Tre begrepp uppfattas centrala; rationalitet, modernitet och handling. Med en sådan begreppskonstellation inordnar sig Duarte i det weberska paradigmet. Enligt detta blir begreppet rationalitet nyckeln till att förstå mänskligt handlande i ett modernt samhälle. Därmed måste Duarte först och främst ta sig an Webers rationalitetsbegrepp. Weber var allt annat än glasklar på denna punkt.

En omfattande sekundärlittera-

tur har följaktligen uppstått, vilken Duarte diskuterar delar av. Framförallt tar han fasta på den dualism som i en eller annan form alltid uppträder i Webers rationalitetsteori och uttolkningarna av den. Rationalitet uppfattas t.ex. som formell eller substantiell, objektiv eller subjektiv, teknisk eller ekonomisk eller teoretisk eller praktisk.

Man kan undra hur dessa olika begreppspår förhåller sig till varandra, men det intresserar inte Duarte. Han skriver inte idéhistoria utan uppfattar de teorier som han finner i den sociologiska tanketraditionen först och främst som verktyg som skall kunna användas för tolka det empiriska materialet. Han tar det han behöver och går sedan vidare. I fallet Weber är det — förutom den grundläggande begreppskonstellationen som nämndes ovan — just kontrasten mellan två olika typer av rationalitet som får betydelse för avhandlingen. Duarte kallar dem "vetenskaplig" kontra "praktisk" rationalitetslogik. Den förra är formell, objektiv, instrumentell och teoretisk till sin karaktär, medan den senare är subjektiv, substantiell och naturligtvis praktisk.

Enligt Duarte framställer emellertid Weber denna kontrast på ett "ambivalent" sätt. Weber var som bekant noga med att begränsa den vetenskapliga rationalitetens räckvidd. Vetenskapen kan inte ge livet mening och värde. Detta är snarare den praktiska rationalitetslogikens område och visar därmed på dess betydelse. Men å andra sidan ger Weber vetenskapen

en så dominerande roll i det moderna samhället att den praktiska rationalitetens betydelse till slut ändå försummas. Den praktiska rationaliteten tycks hos Weber inte ha någon egen kraft. Därmed lämnar Duarte Weber och vänder sig istället till en annan sociologisk mästare, nämligen Norbert Elias.

Hos Elias är rationaliseringen av det praktiska livet inte sekundärt till rationaliseringen av det intellektuella livet, snarare tvärtom. Rationaliseringen handlar enligt Elias "om förändringar i människans hela habitus". På det praktiska livets nivå talar Elias om sådant som "självkontroll", "självdisciplin", "självbehärskning" och om reflexionens ökande betydelse. Först genom en sådan korrektion av Weber når Duarte fram till en definition av avhandlingens mest centrala begrepp:

Praktisk rationalitet definierar jag följaktligen som människans sätt att organisera och handla i det praktiska livet utifrån bedömningar grundade på de värderingar, erfarenheter och praktiska kunskaper (även tillämpade som regler, normer eller lagar) som gör livet meningsfullt, begripligt, förutsägbart och hanterbart (s 47).

Senare i avsnitt 2.7 utvecklas innebörden av denna definition ytterligare med hjälp av Gadamer och Habermas. Med hjälp av dessa lämnar Duarte den weberska subjektivismen till förmån för en intersubjektiv förståelse av praktisk rationalitet. Kommunikation uppfattas därmed ett centralt inslag i praktisk rationalitet.

Duarte utvecklar också ett tredje rationalitetsbegrepp: en "normativ rationalitetslogik". Författaren kontrasterar denna logik framförallt mot den praktiska. Den förra framstår då som ett struktur- och makro-begrepp, medan det senare framstår som ett handlings- och mikrobegrepp. Den normativa rationalitetslogiken inordnar individerna i kategorier och får dem att handla i enlighet med de normer som är rådande i ett samhälle. Här är inspirationskällan inte i första hand längre Weber utan snarare strukturalister så som Parsons och Foucault.

Därmed har avhandlingens viktiga begrepp utvecklats. Nu är frågan om hur dessa förhåller sig dels till varandra, dels till avhandlingens forskningsobjekt, familjerådgivning. I inledningen skriver Duarte att han vill studera "beröringspunkter" mellan paren och deras konflikter å ena sidan och familjerådgivningen å den andra. Ätminstone i första delen av avhandlingen framstår det ganska klart att han då förbinder den praktiska rationaliteten med paren och den vetenskapliga rationaliteten med familjerådgivningen. Denna familjerådgivning är vidare placerad i ett samhälleligt sammanhang, där den normativa rationalitetslogiken är rådande. Den vetenskapliga och normativa rationaliteten bildar en allians — en allians som brukar gå under namnet social ingenjörskonst — gentemot parens praktiska rationaliteter.

Den praktiska rationaliteten står

alltså i ett antagonistiskt förhållande till de andra två rationalitetslogikerna. Den weberska dualismen gör sig således här gällande och förstärks dessutom med hjälp av både Habermas och Foucault i det att vetenskapen reduceras till ideologi och teknik. Vetenskapen betecknar Duarte som "förtryckande".

Duartes teoretiska utgångspunkter har så långt i hög grad har präglats av den tyska hermeneutiska tanke-traditionen. Men i slutet av kapitel 2 införs en del andra tankefigurer som är svårare att förena med den tyska hermeneutiken än den fransk-amerikanska strukturalism som vi också funnit inslag av. Först handlar det om den ganska vanliga kritiken av den tyska traditionen för att ha ett svagt utvecklat maktbegrepp. Här tar Duarte Steven Lukes välkända maktteori till hjälp. Lukes utveckling av maktbegreppet går dock att förena med det Duarte kallar vetenskaplig och normativ rationalitetslogik. I nästa steg tar Duarte emellertid hjälp av Anna Jonasdottirs teori om en "tvåfaldig materiell bas". Här handlar det om en feministiskt korrigerad historisk materialism.

I diskussionen om klassens eller könets prioritet har Jonasdottir föreslagit att arbete och kärlek skall ses som lika basala. Arbetet förstås i enlighet med marxistisk klassanalys, medan kärleken förstås i enlighet med feministisk könsteori. Enligt Duartes framställning av Jonasdottirs teori innebär ett kärleksförhållande att enbart kvinnan bekräftar, medan

enbart mannen blir bekräftad. Med denna teori införs ett könsperspektiv i avhandlingen, vilket naturligtvis är nödvändigt när det handlar om parkonflikter. Även i detta fall är det nog lämpligast att förstå denna feministiska teori som en konkretisering av den allmänna normativa rationalitetslogiken. Det förblir dock oklart hur denna explicit materialistiska teori förhåller sig till både den rationalitetsteori och det vetenskapsbegrepp som i övrigt dominerar Duartes teoretiska utgångspunkter.

Kapitel 3 är mindre än hälften så långt som kapitel 2. Det rör sig om en historisk konkretisering av den vetenskapliga och normativa rationalitetslogiken i ett svenskt sammanhang. I mångt och mycket uppvisas den alltmer bekanta bilden av Sverige i den sociala ingenjörskonstens klor. Det är Myrdalarnas Sverige, dvs. Yvonne Hirdmans bild, snarare än Bo Rothsteins, som tas fram.

Teorin som utvecklades i kapitel 2 om att en normativt-vetenskaplig rationalitet förtrycker den praktiska rationaliteten låter sig utan problem konkretiseras till Hirdmans och Maktutredningens banbrytande betoning av det svenska välfärdssamhällets mörka sida. Det är heller inte så underligt eftersom också Hirdman var inspirerad av Habermas.

Den bild Hirdman och Duarte förmedlar är alltså bilden av det paternalistiska folkhemmet, dvs. välfärdsstaten som en expertokrati där vetenskapen vet bättre vad folket behöver än folket själva. Social

ingenjörskonst innebär just precis att den vetenskapligt-normativa rationaliteten slår ut den praktiska.

Människor skulle, som Duarte uttrycker det, "fostras till dugliga medborgare" (87) och denna fostran är vetenskapligt grundad.

Det är viktigt för Duarte att betona att denna rationalisering i hög grad berör vardagslivet. Hemmet och familjen är de centrala objekten. Denna inriktning av moderniseringen/rationaliseringen av Sverige mot hemmet och familjen — vilket vi känner från Myrdals skrifter — passar Duartes syften som handen i handsken. Med hjälp av Hirdman kan han alltså inte bara tillämpa teorierna på det svenska samhället utan också på den svenska familjen. På så sätt lyckas Duarte elegant att ta sig från teoriernas tunna luft ner till sitt konkreta forskningsobjekt.

Kapitel 3 fungerar alltså inte bara som en historisk bakgrund och stöd för kapitel 2 utan också som en förmedling mellan kapitel 2 och 5. Detta gäller också i viss mån teorin om den tvåfaldiga materiella basen, eller rättare den ena sidan av den; kärleken.

Eftersom Hirdman är en framstående feministisk forskare betonar hon könsaspekten i denna svenska modernisering. Hemmet var ju också i Myrdalarnas Sverige kvinnans plats. I detta kapitel kan Duarte på så sätt historiskt förbinda kön och rationalitet, en förbindelse som saknas i den teoretiska framställningen. Man finner emellertid knappast något hos Myrdals och Hirdman som

stödjer valet av just Jonasdottirs kärleksteori.

Mot slutet av kapitel 3 går Duarte närmare in på familjerådgivningens historia. Med hjälp av Anna-Karin Kollind skiljer Duarte mellan två olika ideal som förekommit i synen på familjerådgivning. Den ena kallar Kollind "rationalistiskt", vilket passar perfekt till Duartes framställning både i kapitel 2 och 3. Det andra kallar hon "psykologiskt", vilket bygger på att det är "den rådsökande själv som med rådgivarens hjälp skall formulera målet" (s 101). Detta ideal går knappast att förena med Duartes teser. Just vid denna punkt skulle Duarte ha kunnat ta fatt i diskussionen om Hirdmans bild av det myrdalska Sverige verkligen stämmer. Tyvärr gör han inte det.

Metodkapitlet inleds med en vetenskapsteoretisk diskussion grundad på Mats Ekströms version av den kritiska realismen. Med hjälp av denna kan Duarte övertygande argumentera för att teori och empiri, förståelse och förklaring och kvantitativ och kvalitativ metod inte står i ett konkurrensförhållande utan förutsätter varandra. Därefter övergår Duarte till förutsättningarna för den utvärdering som avhandlingen bygger vidare på. Det handlar dels om en enkätundersökning, dels om en intervjuundersökning. Enkäten riktade sig till 105 personer av vilka 58 svarade. Intervjuundersökningen gjordes ett år senare och vände sig till 8 personer av vilka 4 accepterade att medverka. Dessutom intervjuades 3 familjeråd-

givare. I själva resultatredovisningen och analysen är det dock framförallt enkätens resultat som används.

För att underlätta denna analys konstruerar Duarte skalor och additiva index, dvs. flera variabler i enkätundersökningen slås samman. Syftet är att i efterhand anpassa utvärderingens data till det som enligt kapitel 2 och 3 är viktigast att undersöka.

Till sist i detta kapitel redovisar Duarte sin "analysdesign". Han konstruerar då modeller med vars hjälp empiriska data kan sättas in i den teoretiska och historiska kontexten. Det handlar med andra ord om operationaliseringsverktyg.

Just i konstruktionen av denna analysdesign sker en överraskande vändning i avhandlingen. För det första förvandlas normativ rationalitet alltmer till att handla enbart om könsroller och jämställdhet. Detta är visserligen inte så konstigt med tanke på avhandlingens forskningsobjekt, men man undrar om inte könsrelationer då borde ha fått mer plats i kapitel 2 och om den omfattande teoretiska diskussionen om rationalitet verkligen var nödvändig.

För det andra — och mer anmärkningsvärt — familjerådgivningen befrias nu från den "förtryckande" vetenskapliga rationaliteten och förstås nu i enlighet med Habermas kommunikationsbegreppet, dvs. i enlighet med den praktiska rationalitetslogiken.

Om vi återknyter till Kollinds terminologi övergår familjerådgivning från

att ha varit rationalistisk till att snarare bli psykologisk. Det som därmed blir kvar av den vetenskapliga och normativa rationalitetens allians blir då manligt herravälde. Som så ofta ser vi således även i denna avhandling hur svårt det är att överföra komplexa teoretiska resonemang till empirisk forskning.

Denna vändning förstärks i analyskapitlet. Kapitlet är indelat i två huvudavsnitt. I det första avhandlas hur den tvåfaldiga materiella basen "förvränger" parförhållandets praktiska rationaliteter. Det andra avsnittet handlar om hur denna förvrängning bemöts i familjerådgivningen. Redan i uppläggningsavsnittet ersätts alltså teorin om den normativa-vetenskapliga rationalitetslogiken av teorin om den tvåfaldiga materiella basen. Samtidigt uppfattas behandlingen redan ifrån början som ett försök att "återskapa" den praktiska rationaliteten.

I första huvudavsnittet visas hur konflikter i parförhållandet i hög grad skall förstås som könsrollsrelaterade konflikter. De traditionella skillnaderna mellan dessa roller visar sig i att kvinnan generellt har en svagare arbetslivsanknytning än mannen och bekräftar honom snarare än blir bekräftad. Det är i hög grad kvinnors utbrytningsförsök från denna ojämlikhet som förklarar konflikterna och förvrängningen av den praktiska rationaliteten.

I andra huvudavsnittet visar Duarte att han med hjälp av begreppet praktisk rationalitet — i enlighet

med avhandlingens grundläggande syfte — kan förklara i vilken mening familjerådgivningen gör nytta. Nyttan är just att den praktiska rationaliteten "återskapas". Avhandlingen slutar dock med en varning.

Eftersom det är på det psykosociala planet och inte på det sociostrukturella planet som det terapeutiska arbetet försöker motverka och avlägsna maktmekanismer som påverkar förstälseprocessen och som stör dess grundläggande kommunikativa logik, berörs inte den tvåfaldiga basen och själva maktstrukturen inom paren (s. 198).

Härmed återknyter Duarte till slut till syftet att också ifrågasätta talet om familjerådgivningens nytta.

Sammanfattningsvis kan sägas att i en situation när samhällsvetenskapen i hög grad har fragmentiserats i teoretisk och empirisk forskning är det välgörande att läsa en avhandling som är lika ambitiös i båda avseendena. Man kan visserligen ha invändningar både mot flera av de teoretiska resonemangen och mot enkätundersökningens trubbighet, men man kan inte annat än imponeras av den storstilade ambitionen. Man kan vidare vara tveksam till att den historiska framställningen inte tar hänsyn till den allmänna uppfattningen att den sociala ingenjörskonstens epok är över. Vi lever idag (dvs. i den tid som utvärderingen utfördes) i en annan typ av modernitet än den Duarte framställer i kapitel 3.

Huvudkritiken måste dock riktas

mot operationaliseringen av teorin. Duarte ändrar på väsentliga punkter avhandlingens inriktning när han utan kommentarer plötsligt befriar familjerådgivningen från den vetenskapliga rationaliteten och omvandlar den till ett stöd för praktisk rationalitet. Å andra sidan kanske detta var bra. Den bild av en rent teknisk

vetenskap som framkom i kapitel 2 är inte särskilt övertygande. Den gamla kritiken av vetenskapsideologi har i lika hög grad som kritiken av social ingenjörskonst förlorat sin aktualitet. Den väsentliga poängen med denna avhandling är därför utvecklingen av begreppet praktisk rationalitet och tillämpningen av detta begrepp.

Visserligen behöver Duarte fortsätta utveckla begreppet, men han har påvisat att dess betydelse inte bara för att förstå familjerådgivning utan för sociologin i allmänhet.

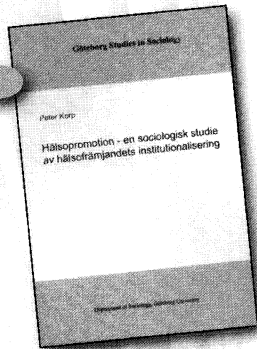
*Mikael Carleheden
Docent i sociologi,
Samhällsvetenskapliga institutionen,
Örebro universitet*

Peter Korp:

Hälsopromotion — en sociologisk studie av hälsofrämjandets institutionalisering

Göteborg Studies in Sociology
nr 10:2002.

ISBN 91-974106-6-7
ISSN 1650-4313

Utgångspunkten för Peter Korps doktorsavhandling är att det under nittonhundralets sista decennier dykt upp ett nytt hälsokoncept på hälsoarenan, vars företrädare hävdar ett alldeles nytt sätt att se på och arbeta med hälsa. I självpresentationerna används stora ord: det talas om ett paradigmskifte, representerande "en mer demokratisk form av hälsoarbete" än den som bedrivits tidigare i historien. Kring detta nya inom hälsoområdet etableras i rask takt olika former av utbildningar och yrkesverk-

samheter. Två spörsmål inställer sig kring den här utvecklingen: dels vad hälsopromotion "egentligen" är, dels huruvida hälsopromotion kommer att få en beständig plats på hälsokartan.

Den teoretiska basen utgörs av institutionaliseringsbegreppet, som understöds och avgränsas med hjälp av begreppen profession/professionalisering, organisering och ideologiformering. Perspektivvalet följer av synen på hälsopromotion som en ideologi och av intresset för

hur idéer cementeras till institutionaliserade tankebyggen. Vidare av intresset för hur ideologier materialiseras i professionella praktiker. Argumentet går ut på att en inflytelserik ideologi förutsätter en hög grad av institutionalisering, dvs. stöd och uppbackning från individuella och kollektiva aktörer som genom att utöva den aktuella ideologin, säkerställer dess beständighet över tid. Till detta har fogats resonemang från socialrörelseteori.

Avhandlingen betecknas som en fallstudie, utförd på två olika nivåer, en teoretisk och en empirisk. Det empiriska fallet utgörs av hälsopromotiv utbildning och yrkesverksamhet. På den teoretiska nivån är studieobjektet inte lika entydigt och avgränsat. Det är som nämnts en studie av en institutionaliserings- och professionaliseringsprocess — men det är inte givet vad det är som institutionaliseras och professionaliseras. Tre delundersökningar ingår: en studie av diskursanalytiskt snitt som baserar sig på programmatiskt stoff. Här studeras ett antal centrala texter i den aktuella

debatten kring hälsopromotion.

Frågan om hur det hälsopromotiva kunskaps- och verksamhetsområdet konkret gestaltar sig, liksom mer direkt professionsrelaterade frågor söker författaren besvara dels med hjälp av en enkätstudie omfattande samtliga studenter som utexaminerats från det utbildningsprogram som idag heter "Programmet i hälsopromotion" vid Högskolan i Trollhättan/Uddevalla, dels via en intervjustudie avsedd att fördjupa de frågeställningar som låg till grund för enkätstudien.

Diskursanalysen inklusive rörelsestudien visar att den hälsopromotiva debatten drar åt olika håll. Här blottläggs starka spänningar när det gäller synen på ovanifrånstyrning respektive underifrånstyrning. Utifrån ett rörelseperspektiv kan hälsopromotion betraktas som en del av sextio- och sjuttioitalens radikala strömningar, med sin kritik av modern vetenskap och expertstyrning, här särskilt den moderna läkarvetenskapen. Samtidigt representerar hälsopromotion strävanden från myndigheter och mäktiga organisationer att reformera synen på hälsa bland medborgarna. Det är en diskurs som har sin upprinnelse inom staten; den utspelar sig inom etablissemanget och tar sin utgångspunkt i konflikter inom myndigheter och institutioner.

På ett framgångsrikt sätt har den hälsopromotiva rörelsen lånat retorik från de nya sociala rörelserna, trots att det alltså är tveksamt om hälsopromotion har sitt ursprung i gemensamma kunskaper och er-

farenheter hos dem som rörelsen riktar sig till. Hälsopromotion som rörelse kan inte anses ha sin rot i en konflikt mellan stat och civilsamhälle; inte heller kan den betraktas som en massrörelse. Företrädarna för hälsopromotion tillhör snarare kategorin "mäktiga eliter" än "vanligt folk".

Den ideologiska diversifieringen och den rörelsemässiga heterogeniteten i de dokument som analyseras gör det enligt författaren svårt att ge ett entydigt svar på frågan om vad hälsopromotion "egentligen" är. Vad man kan säga när det gäller svenska förhållanden, är att den nya hälsopromotionsrörelsen är svår att skilja från de gamla hälsorörelserna.

Allmänt sett gäller också att den svenska diskursen kring hälsopromotion är konsensusorienterad och kompromissinriktad, trots att den alltså har rötter i en radikal kritik av skolmedicin och i en bredare kultur- eller civilisationskritik. Ett återkommande tema i den hälsopromotiva litteraturen är just markeringen mot eller avståndstagandet från "den medicinska modellen".

Vad kan man då säga om fallet hälsopromotion utifrån sociologisk teoribildning?

Hälsopromotion saknar, menar författaren, en genomgripande diskussion om sina primära mål och strategier liksom en övergripande teoretisk referensram. Det är svårt att få en bild av vad det är för typ av kunskaper och kompetenser som är unika för hälsopromotion. De tillfrågade hälsopromotiverna formar ingen klart avgränsad

yrkesgrupp — titlarna är legio — och det saknas distinkta utbildningsmässiga och professionella krav. På det hela taget karakteriseras hälsopromotion i dagsläget av vaghet och osäkerhet vad gäller syften, organisation och identitet.

Respondenterna ger uttryck för viss sammanhållning, men den är snarast knuten till den gemensamma utbildningsbakgrunden än till en professionell tillhörighet. Integreringen av hälsopromotion i existerande organisatoriska och byråkratiska strukturer sker inte utan svårigheter.

I beskrivningen av det egna arbetet framträder det holistiska perspektivet, det positiva tänkandet samt förändrings- eller utvecklingsoptimismen som ledstjärnor. Vid sidan av dessa allmänna hälsopromotiva utgångspunkter talar respondenterna om "stödande miljöer" och vikten av att skapa "en god jordmån för hälsosamma val". Att medvetandegöra och stärka människor så att de själva kan göra övervägda val framstår som en viktig uppgift och här frammanas, kanske inte oväntat, begrepp som delaktighet och empowerment.

Huruvida dessa beskrivningar speglar en redan institutionaliserad ideologi eller är del av en instituionaliseringsprocess åter sig inte sägas; klart nog är att utsagorna indikerar förekomsten av en ideologisk position. Hälsopromotion som ideologi har stärkts betydligt, särskilt under nittioalet.

Sammanfattningsvis kan hälsopromotion knappast betraktas som

en självklar företeelse i dagens Sverige. Företrädarna innehar inte någon central ställning i relation till andra viktiga sociala institutioner. Samtidigt så kan man se att graden av institutionalisering varierar med sammanhang. På regional nivå är hälsopromotion en mer naturligt eller given aktivitet än på den lokala. Hälsopromotion förstås bäst som en semi-institutionaliserad idé och strategi.

Den främsta invändningen mot avhandlingen är bristerna i konsekvens mellan delstudierna. Framställningen sönderfaller i två block som förefaller ganska lösligt förbundna med varandra. Förklaringen till detta består inte endast i att ansatserna i de ingående studierna hänför sig till olika dimensioner av forskningsobjektet, utan att de därtill vilar på helt skilda vetenskapsteoretiska förutsättningar.

Diskursanalysen — här inkluderar jag sociala-rörelsestudien — är tveklöst avhandlingens paradnummer. Dessa partier är genomsyrade av en kunskapsrelativistisk hållning och präglade av tentativt hållna slutsatser. Författaren banar sig väg i snårskogen av deklarerationer, honnörsord och för-givet-taganden på ett klagörande och kreativt sätt. Frläggandet av interna spänningar inom den hälsopromotiva rörelsen och lokaliseringen av denna på en samhällelig karta ger ny förståelse för hälsopromotion som begrepp och fenomen. Här av avhandlingen, enligt min mening, som allra bäst; här genereras nya insikter.

Enkät- och intervjustudierna är av en helt annan karaktär och presentationen markerar på flera sätt ett brott i avhandlingen. Läsaren finner sig placerad i en värld befolkad av skalor, frekvenstabeller, variabelanalyser, index. Saker och ting tenderar nu att slås fast. Abstraktionsnivån är en helt annan.

Från en analys av hälsopromotionens grundläggande tankeelement kastas man rakt in i frågor som rör hälsovetarnas arbetsvillkor. Läsaren får veta åtskilligt om hälsovetarnas organisatoriska tillhörighet, arbetsvillkor, status, känsla av uppskattning. Man får till och med veta hur de ser på sin egen hälsa och välbefinnande, om de känner sig överansträngda eller utbrända. Läsaren blir emellertid lämnad med frågan om vad som sker när hälsofrämjande visioner, program, kampanjer knyts till praktiker av skilda slag. Hur låter sig en tankefigur om valfrihet, egenmakt, personlig autonomi och utveckling omsättas i praktiken?

Metodens begränsningar blir synliga i de fåtal frågor som rör just det konkreta arbetet: respondenternas svar låter som en innantillläsning ur programmaterialen: vi arbetar holistiskt, sätter positivt tänkande i förgrunden, tror på människans utveckling etc. En inriktning på hur det praktiska vardagliga hälsoarbetet utförs snarare än på dess organisatoriska inramning hade känts mera relevant i sammanhanget.

Ett bekymmer utgörs som redan antytts av den övergång från kunskaps-

relativism till kunskapsrealism som inträffar halvvägs in i arbetet, ett sidbyte som sker utan någon som helst kommentar från författarens sida. Den kunskapsteoretiska mixen leder till motsägelsefullheter.

I den första studien framförs kritik mot att man i den hälsopromotiva debatten självklart anser sig veta vad hälsosamt liv är — att man alltså inte på allvar problematiserar att människor kan tänkas värdera ett gott liv väldigt olika. Hälsans aktörer vet vad hälsa är; här finns en given norm som aldrig ifrågasätts. Men det är ju knappast rimligt att anta att, låt oss säga en kroppsbyggare och en periodsupare, har samma pretentioner på pigghet, välbefinnande — på hälsa. Eller att de har samma syn på sina behov av att göra hälsosamma val. Det här ställer ju till — eller borde ställa till bekymmer — i studier som bygger på självdeklarerationer kring hälsa.

Så hamnar vi rakt in i bedömningar av professionsrelevanta förhållanden, som baserar sig på självdeklarationsfrågor. Det handlar om att fastställa förekomsten av objektiva resurser hos hälsovetarna, tex. i form av autonomi och självständighet i yrket. Men är det inte rimligt tänka sig att de tillfrågade personerna — beroende på levnadsomständigheter, livserfarenheter, livsstil m.m. — kan ha olika förväntningar och anspråk vad gäller frihetsutrymmen i yrkeslivet? Detta problematiseras aldrig. Istället homogeniseras på sedvanligt maner respondenternas svar.

I avhandlingen förs ingen egentlig diskussion om professionsteorins applicerbarhet i relation till den post-foucaultska teoribildningen kring styrningsformer, som det refereras till i ett avsnitt.

Avsaknaden av en sådan diskussion blir desto mer påtaglig som författaren — med stöd av Pierre Bourdieu och Howard Becker — lyfter fram den viktiga synpunkten att professions-sociologin i många fall är ideologiskt "besmittad". Man ifrågasätter inte det till synes självklara faktum att det finns professioner som en social kategori, som utmärks av vissa bestämda egenskaper. Kritiken går ut på att idéer om professioner och professionalisering innebär ett oreflekterat anammande av professionernas egen självförståelse och därmed inte är en legitim utgångspunkt för sociologisk forskning. Tråden i detta resonemang följs aldrig upp.

Inom governmentalityforskningen är man dock inte primärt intresserad av var enskilda yrkesgrupper befinner sig i sin professionsutveckling och vilken institutionaliseringsgrad de uppvisar. Man talar där hellre om expertsystem och dess betydelse för det moderna samhället i termer av makt och styrning. Framväxten av nya professioner/yrkesgrupper på hälsoarenan kan, utifrån de här utgångspunkterna, snarast betraktas som expansion av expertsystemen liksom en elaborering av dess styrningsformer.

I förhållande på all möda som läggs på att fundera ut om hälsopromotion

är en äkta profession enligt kriterier som uppställs av sociologin (kunskapsbas, autonomi, serviceanda etc.) får denna sidan av saken i stort sett inget utrymme alls. Man skulle nämligen kunna betrakta hälsopromotion-rörelsen som ett tecken på en förstärkning av expertväldet — paradoxalt nog eftersom man i sin kritik av skolmedicinen vänder sig mot folks beroende av experter.

Expansionen handlar emellertid inte bara om tillkomsten av nya yrkesgrupper. Hälsobegreppet tycks i vår tid innefatta allt flera aspekter av mänskligt liv. "Hälsa" har blivit till en sorts samlingsbeteckning på allt det som vi uppfattar som sunt och önskvärt — och "ohälsa" dess motsatser. Begreppet tycks ha fått en nästan gränslös bredd. Detta innebär ett lite annat sätt att nalkas frågan om idéers institutionalisering. När vi med Peter Korps säkra hjälp förs in i hälsopromotionens värld möter vi inte bara en ny kunskapsdisciplin, utan också en godhetsdiskurs.

Låt oss titta lite närmare på hur hälsoaktörerna definierar sig själva, sin kunskap och sitt uppdrag i relation till skolmedicinen (figuren är framdestillerad ur avhandlingstexten

av mig) :

Den här beskrivningen av vad som representerar medicinsk respektive hälsofrämjande verksamhet är långtifrån moraliskt neutral. Spaltrubrikerna kan nämligen kompletteras: vi kan lägga till ett Ont över vänstra spalten och ett Gott över den högra. I detta sammanhang finns en historisk jämförelsepunkt, som respondenterna faktiskt själva uttryckligen hänvisar till när de skildrar sin inställning och sitt uppdrag: mission, missionär. Responsen är signifikant — inte i statistiskt avseende, men väl i meningens betydelsemättad.

Det är en på många sätt säregen blandning av relativism och realism som präglar Peter Korps avhandling. Kanske får vi vänja oss vid mer av det, i takt med att diskursanalysen upptas i samhällsvetenskapens metodarsenal. Man kan ha olika uppfattning om detta — själv vill jag nog se mer av konsekvens. Diskursanalys är inte ännu en "metod" i redskapsboden — som kan användas bortom teori- och perspektival.

Eva Palmblad
fakultetsopponent

SKOLMEDICIN

Patogenetisk
Framgentaristisk
Probleminriktad
Riskfaktorer
Paternalistism
Analytisk
Centralism

HÄLSOPROMOTION

Salutogenetisk
Holistisk
Resursinriktad
Frisk/skyddsfaktorer
Empowerment
Empatisk
Decentralism

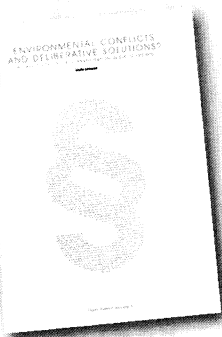
Linda Soneryd:

Environmental Conflicts and Deliberative Solutions? A Case Study of Public Participation in EIA in Sweden.

Örebro Studies in Sociology, nr 5:2002.

ISBN 91-7668-317-6

ISSN 1650-2531

Intresset för demokratifrågor tycks vara på frammarch, även i svensk sociologi. Linda Soneryds avhandling *Environmental Conflicts and Deliberative Solutions?* är ett exempel på det. Den illustrerar också det ökade intresset både i forskningen och i praktiken för deltagar- och samtalsdemokratiska beslutsprocesser.

Avhandlingen behandlar miljökonsekvensbeskrivningen (MKB) som en arena för allmänhetens delaktighet och deltagande i beslutsprocesser. Empiriskt behandlas en bestämd miljökonsekvensbeskrivningsprocess, nämligen kring den miljökonflikt som inleddes 1997 rörande utbyggnaden av Örebro flygplats.

En rad lokala aktörer var för projektet medan andra, inte minst de närboende, var emot. Motståndarna anförde ökade luftföroreningar och buller som argument emot medan förespråkarna pekade på ekonomiska vinster för regionen. Utbyggnaden blev till slut av. Men avhandlingen studerar den lokala mobilisering emot

som trots allt skedde. I fokus står möjligheterna för lokalbefolkningen att påverka frågan om utbyggnaden, och särskilt MKB-processen som ett forum för allmänhetens deltagande och inflytande.

Avhandlingen, som är en sammanläggningsavhandling, är upplagd kring ett empiriskt fall (flygplatsutbyggnaden), men analytiskt sett är det, enligt författaren, fyra fallstudier. I de fyra artiklarna anläggs olika tolkningsramar. I kappan knyts artiklarna ihop i ett gemensamt perspektiv som går utöver och delvis skiljer sig från de teoretiska tolkningsramarna i artiklarna. Här är det deliberativa (eller samtalsdemokratiska) demokratiperspektivet det tongivande.

Syfte och perspektiv

Avhandlingens övergripande syfte är att analysera utbyggnaden av Örebro flygplats som ett fall av medborgligt deltagande i beslutsfattandet om miljön: Vad händer när lokalbefolkningens perspektiv ska integreras i

beslutsfattandet?

Trots en uttalad ambition om öppenhet i beslutsprocesserna finns det många begränsningar i praktiken. Avhandlingen vill fånga sådana mekanismer i processen som fungerar exkluderande respektive inkluderande i förhållande till allmänheten. Dessa mekanismer söker författaren på olika nivåer: Det kan finnas praktiska hinder för inflytande, men också vara så att vissa kunskapsformer diskvalificeras eller marginaliseras i processen.

Soneryd anknuter här till en tradition inom planeringsforskningen och inom miljö- och risksociologin som behandlar experters respektive lekmäns roll i exploateringsbeslut, deras olika positioner, kunskapsanspråk och möjligheter att göra sina röster gällande. Det som inte är objektiv, vetenskapligt belagd kunskap räknas ofta inte, förenklat uttryckt.

Bakomliggande frågor i avhandlingen är: Hur kan planeringsprocesser bli mer öppna för lekmäns kunskaper, upplevelser och erfarenheter? Hur kan de innebörder människor tillskriver sin livsmiljö göras rättvisa?

Soneryd menar att konflikter mellan lokalbefolkning och företrädare för myndigheter, politiker och exploateringsintressen kan förstås i ett system- och livsvärldsperspektiv där människors vardagsförståelse och perspektiv konfronteras med det politiska och ekonomiska systemets logik.

Hon anlägger också ett deliberativt demokratiperspektiv i kappan; det är genom diskussion och argumentation

mellan fria och jämbördiga medborgare som politiska beslut ytterst kan legitimeras.

Genom dialogen kan man utröna om ett förslag ligger i alla berördas intresse. Deltagarna måste i processen argumentera utifrån principer som andra kan finna acceptabla och modifiera sina positioner för att göra dem acceptabla för andra (idealt sett alla). Poängen är att preferenser kan ändras i processen, i motsats till synen på demokrati som aggregering av givna, privata preferenser t.ex. genom röstning. Ett deliberativt demokratiperspektiv utesluter inte den representativa demokratis institutioner. Bara dessa kan garantera att beslut blir kollektivt bindande. Men det är genom deliberationen som legitimitet nås.

Avhandlingen anknyter till en tradition inom planeringsforskningen som är inspirerad av Habermas, och som betraktar planering som ett kollektivt resonering om vad som är önskvärt och sedan problematiserar villkoren för deliberativa planeringsprocesser. Soneryd vill analysera miljöbeslutsfattande i deliberativt perspektiv, och reser i kappan tre frågor:

1) Hur talar vi om miljön? 2) Vem tillåts tala och på vilka sätt? 3) Hur kan talet påverka beslutsfattandet (i miljöfrågor)?

Som svar på frågan hur vi talar om miljön pekar Soneryd på två dominerande tolkningsramar: en hållbarhetsdiskurs som bygger på före-

ställningen om en hållbar utveckling och tanken att ekologisk hållbarhet och ekonomisk och social (demokratisk) hållbarhet kan förenas, och en riskdiskurs där en teknisk riskanalys är dominerande.

Den senare ger en bild av objektivitet och att man vetenskapligt kan bedöma risk, och bygger på distinktionen mellan objektiva risker och subjektiva riskuppfattningar. Hon konkluderar att både hållbarhetsdiskursen och den dominerande riskdiskursen premierar vetenskaplig kunskap och bidrar till att utestänga eller marginalisera lekmanna- och vardagskunskap- och erfarenheter.

Som svar på frågan om vem som tillåts tala och på vilka sätt konstaterar Soneryd att Bruntlandrapporten och utvecklingen därefter har främjat ett brett samarbete om miljö och mobilisering av aktörer såväl lokalt som globalt. Samtidigt finns maktstrukturer som gör tillträdet till debattarenor men även möjligheten att tala och uttrycka det man vill begränsad.

Författaren argumenterar här för betydelsen av att maximera antalet perspektiv — snarare än antalet personer — som finns företrädda i samtalet och att försöka undvika förvrängda kommunikationsvillkor, dvs att undvika att vissa perspektiv får en dominerande ställning och istället främja en jämlik diskussion där alla perspektiv kan komma fram.

Den tredje frågan gällde: Hur kan talet påverka beslutsfattandet? Hur kan deliberation leda till kollektivt

bindande beslut? Soneryd skiljer här mellan deliberation som har direkt koppling till beslutsfattandet (som hon kallar ipluggade processer) och deliberation utan sådan koppling (opluggade processer). Exempel på opluggade kommunikationsprocesser är autonoma offentligheter. Här bygger hon på den senare Habermas syn på offentligheten som autonoma kommunikationsnätverk, vars funktion är att tematisera och förmedla angelägenheter till det politiska systemet, som i sin tur kan transformera kommunikativ makt till administrativ makt genom att fatta och verkställa beslut. Deliberationsprocesserna måste alltså pluggas i någonstans på vägen för att bindande beslut ska kunnas fattas.

I praktiken finns det exkluderande mekanismer som gör att processer inte blir så deliberativa; det finns dominerande sätt att tala om miljö, dominerande kunskapsformer (framför allt den vetenskapliga), som ger vissa aktörer agendasättande makt och det finns också ojämlika resurser (vissa parter har svårare att anlita motexperter, att underbygga sina argument osv.).

Svaren på de tre frågorna söker Soneryd främst i sekundärlitteratur och teoretiska resonemang. Teserna om risk- och hållbarhetsdiskursernas dominerande ställning undersöks och beläggs inte i de egna fallstudierna. Det finns dock inget givet format som en kapp ska följa, och genom att lyfta analysen från de egna fallstudierna vill författaren öka generalitetsgraden i resonemangen.

Artiklarna

Artikeln "Transport infrastructure investment and environmental impact assessment in Sweden: public involvement or exclusion?" (författad med Rolf Lidskog) är en översikt-artikel som sammanfattar tidigare forskning om miljökonsekvensbeskrivningar. Artikeln behandlar också fallet med Örebro flygplats. Författarna är intresserade av hur MKB som instrument för delaktighet fungerar. Det mer specifika syftet som anges är att undersöka hur de tre aspekterna av hållbarhet — ekonomisk, ekologisk, social hållbarhet — balanseras i beslutet om flygplatsutbyggnaden och vilken roll MKB har i den här processen. Författarna redovisar en rad problem med MKB som tidigare forskning pekat på:

- Det är ofta dålig uppslutning vid offentliga möten.
- Samråd ger ofta små möjligheter att påverka även om man deltar.
- MKB kommer in för sent i processen.
- Miljökonsekvenserna är ofta tekniskt beskrivna, svårtillgängliga för lekmän.
- MKBn tenderar att vara ensidig, där exploatörens intresse dominerar och problemen för miljön förminskas.
- Det enskilda projektets miljökonsekvenser diskuteras visserligen men inte hur det bidrar till ett vidare problem, t.ex. utsläppsproblem nationellt eller globalt.

Författarna jämför hur dessa rön

förhåller sig till det egna fallet. De konstaterar att man inte kan säga att uppslutningen var dålig: människor engagerade sig på olika sätt. Men engagemanget var i huvudsak begränsat till närboende. När det gäller påverkansmöjligheterna konstateras att lokalbefolkningen i förhållande till vad som blev beslutet inte kunde påverka någonting. Offentliga möten hölls relativt tidigt men de var av informationskaraktär. Medborgarna kom in för sent för att kunna påverka processen.

Vidare var miljökonsekvenserna beskrivna på ett tekniskt och svårtillgängligt sätt och de lokalboende var också missnöjda med hur bedömningarna gjordes; bla beräknades buller enligt en teoretisk modell som inte beaktade hur störda de närboende faktiskt blev.

Slutligen har forskning visat att MKBn ofta bara beaktar det enskilda projektets miljökonsekvenser utan att sätta det i ett större sammanhang. I det undersökta fallet sades det uttryckligen i MKBn att företaget inte har något ansvar för att arbeta för målet att Sverige ska minska koldioxidutsläppen utan detta ansågs vara en fråga för den nationella politiken. Motståndarna däremot menade att aktörer på alla nivåer måste ta sitt ansvar. MKBns sätt att argumentera innebär att lokala utsläpp avkontextualiseras och det öppnar också för en relativisering: jämfört med de totala utsläppen är utsläppen från Örebro flygplats blygsamma. Konstruktionen av miljöproblemen som globala bi-

drar således till att relativisera lokala utsläpp.

En relaterad fråga är om flygplatsutbyggnaden ska ses som ett enskilt ärende eller som en delproblematik av transportsektorn i stort. Bolaget argumenterade att det inte kan ta ansvar för att minska transportsektorns bidrag till utsläppen och att en minskning av flyget i Örebro skulle leda till ökad vägtrafik och ytterligare ökade utsläpp. Motståndarna hävdade att en utbyggnad var emot miljömålen, både de lokala och de nationella.

Författarna pekar på tre generella problem som de menar att fallet illustrerar, vilka ytterst innebär problem för deltagandet och fungerar exkluderande i relation till allmänheten: svårigheten som ligger i att MKBn utförs lokalt och gäller ett lokalt fall trots att konsekvenserna mycket väl kan sträcka sig betydligt längre.

Ett andra problem gäller den begränsade förståelse av miljökonsekvenser som genomsyrar MKB där lekmäns erfarenheter och kunskap ses som irrelevanta. Ett tredje problem är att de ekonomiska intressena väger så tungt i transportbeslut vilket också begränsar allmänhetens möjligheter till inflytande. Av de tre hållbarhetsaspekterna så kommer ekonomiska intressen i första hand på bekostnad av ekologiskt hållbarhet och det demokratiska målet om ett brett deltagande. Artikeln är av översiktsskara och fungerar som sådan men slutsatserna blir mycket generella eftersom artikeln spänner över många saker och saknar

ett tydligt fokus.

Artikeln "Noise and Newts: Public Engagement in the UK and Sweden" (författad med Sue Weldon) jämför utbyggnaderna av Manchester flygplats och Örebro flygplats med avseende på lokalbefolkningens agerande och på det rättsliga och det "kvasi-rättsliga" systemets förmåga att "ta in" lokalbefolkningens perspektiv: Vilka kvasirättsliga mekanismer underlättar respektive motverkar att lokalbefolkningens perspektiv integreras i processen?

Med kvasirättslig process avser författarna en process som har karaktären av en rättslig process även om den inte sker i ett rättsligt sammanhang, t.ex. i en domstol, utan i det politisk-administrativa systemet. Författarna menar att MKBn är en typisk sådan.

Författarna visar att lokalinvånarna måste formulera sin oro och sina livsvärldserfarenheter med ett språk som systemet kan hantera, framför allt det juridiska språket men även det vetenskapliga. I Örebro var bullernivåer — och högsta tillåtna sådana — något man kunde diskutera. I Manchester blev en hotad ödlepopulation en mäktigt allierad eftersom den hade stöd i lag (EUs habitat-direktiv). I båda fallen anlätades juridiskt kunniga personer att föra kritikernas talan. Livsvärldserfarenheter måste alltså översättas till kunskap som systemet kan hantera: upplevelser av livskvalitet eller hotad livskvalitet kan inte hanteras men däremot

bullernivåer (teoretiskt beräknade) och ödlepopulationens överlevnads-möjligheter, enligt vetenskaplig kunskap, men också därför att det fanns rättslig reglering på dessa områden, något juridiskt att luta sig mot. Däremot måste moraliska frågor, subjektiva upplevelser, och känslor för platsen, dvs kontextberoende kunskap, definieras bort i översättningsprocessen — mycket av det som är viktigt för människor. Både juridiken och vetenskapen är abstrakta och av-kontextualiserade expertsystem.

Författarna konstaterar att MKBn präglas av delvis motstridiga ideal: Den ska både beakta vetenskapligt underbyggda bedömningar av miljökonsekvenser och vidga kunskapsbasen genom att beakta lokal kunskap vid bedömningar av miljökonsekvenser. Detta ger vetenskapliga experter en framträdande roll samtidigt som det öppnar för andra aktörer. Men lekmännens erfarenheter måste översättas till utsagor som systemet kan beakta och behandla; annat så att säga filteras bort.

Det teoretiska perspektivet i artikeln är spännande och fruktbart för förståelsen av fallen; författarna kan visa att livsvärldserfarenheter måste översättas till ett juridiskt eller vetenskapligt språk. Det är dock lite oklart hur författarna ser på förklaringen till att MKB blir en kvasirättslig process: Är MKB till sin natur en kvasirättslig process eller blir den det därför att det är rättsliga argument i praktiken är de starkaste? Varför blir i så fall

rättsliga normer styrande? Är det för att det är lagstadgat med MKB? Bör kanske hela tillståndsgivningen förstås som en kvasirättslig eller rent av rättslig process?

Beslutet fattades ju av koncessionsnämnden för miljöskydd (sedan några år tillbaka fattas dylika beslut av miljödomstolar), medan politiska församlingar som kommunfullmäktige endast är remissinstanser. Här är det en brist att artikeln inte sätter in MKB i den vidare beslutskontexten. Läsaren svävar i okunnighet om vilken roll koncessionsnämnder spelar liksom om politiska församlingars roll och mandat.

Vilket utrymme finns överhuvudtaget för allmänna politiska överväganden i en dylik tillståndsgivningsprocess? Syftar "rättsliga processer" på lagstiftning eller lagtolkning? Lagstiftningen sker ju i en politisk process medan det i lagtolkningen finns mindre utrymme att ta politiska hänsyn.

Man kan även fråga sig hur poängfullt det är att endast studera MKBn — och inte se den som en del av det lokala/regionala beslutsfattandet om miljön. Det innebär att det politiska systemets eventuella förmåga att fanga upp livsvärldserfarenheter inte fångas i studien, exempelvis politiska partiers. Ingenting sägs i artikeln om de lokala partiernas ställningstaganden.

Det är också lite oklart om författarna menar att deras fall visar att argument måste formuleras som vetenskapliga utsagor eller som rättsliga påståenden, och hur de ser på

relationen mellan faktakunskap och rättsliga argument. Argumenten måste formuleras som faktafrågor och kunna underbyggas vetenskapligt för att räknas, hävdar författarna. Men hur viktiga är fakta för rätten? En juridisk diskurs och en vetenskaplig diskurs är skilda diskurser. Dock stämmer det att båda är exklusiva i förhållande till lekmanerfarenhet och kunskap och livsvärldserfarenheter. Båda är avkontextualiserade och universella eller i varje fall generella.

Det tycks ändå som om författarna blandar dessa diskurstyper, eller i varje fall inte reder ut dess relationer till varandra. Kanske understödjer de varandra? Kan man tänka sig att det kan finnas rättsligt stöd för lokal kunskap eller är den alltid subjektiv/privat?

För Habermas, som är en viktig teoretiker i avhandlingen, är ju rätten instrumentet för förankring i livsvärlden. I kappan framgår också att en invändning som de lokalboende hade var att beslutet om att tillåta ökade flygningar var "rent politiskt" och inte baserat på fakta, på vetenskaplig kunskap. Vetenskapliga argument tycks alltså i vissa fall kunna bemäktiga medborgarna — liksom rättsliga argument i vissa fall kan det (jfr en rättighetsdiskurs). Trots dessa anmärkningar är det klart att livsvärldsperspektivet är poängfullt i artikeln liksom slutsatsen att systemet inte klarar av att ta till sig sådana erfarenheter utan översättningsprocesser.

Artikeln "Hearing as a way of dwelling — the active sense-making

of environmental risk and nuisance" handlar om ljud och upplevelser av ljud och oljud (ljudföroreningar). Soneryd är här intresserad av hur människor aktivt tolkar och skapar mening om ljudmiljön.

Genom intervjuer och ljuddagböcker har hon undersökt hur de lokalboende upplever ljudet från planen. Teoretiskt anknyts här till studier av ljudlandskap, vilka försöker fånga relationen mellan platsens mening och ljud. Ljuden ger en känsla för platsen och kan även förstöra upplevelsen och försämra livskvaliteten.

Författaren menar att det aktiva meningsskapandet sker både på en symbolisk nivå där innebörder delas av människor i en gemenskap och i personers interaktion med miljön. Genom praktiker får vi egna kroppsliga erfarenheter av miljön och det är viktigt för hur vi upplever miljön, t.ex. ljud.

Men meningsskapandet sker också, menar författaren, i relation till dominerande maktstrukturer, som ett slags aktivt motstånd. Undersökningen visar att de lokalboende lever i olika ljudlandskap. Däremot fångar artikeln inte, som jag ser det, interaktionen med miljön och betydelsen av kroppsliga praktiker för upplevelsen. Även om det är teoretiskt rimligt så beläggs det inte i artikeln. Författaren betonar även att människors relation och attityd till flygplatsbolaget påverkar deras hållning. Men för- och emotperspektivet lyfts inte heller särskilt mycket i studien. T.ex. är det oklart om urvalet gjordes medvetet för att

fånga och jämföra ja- och nejsägare bland de närboende.

En bakomliggande fråga i artikeln är: Kan planeringsprocesserna bli mer öppna för lekmäns, i det här fallet lokalinvånarnas erfarenheter, upplevelser och kunskaper?

Soneryd visar hur vetenskaplig kunskap och standardiserade former av kunskap (om i det här fallet ljudmiljön) får företräde framför andra kunskapsformer som vardagskunskap eller tyst kunskap. Hon visar hur standardiserade metoder för att beräkna ljud får exklusivt företräde framför lekmäns upplevelser och förståelse. En teoretisk modell för beräkning av buller användes; det är för dyrt att utföra faktiska mätningar och användningen av en teoretisk modell ses också som en garanti för att alla som utför mätningarna ska komma till samma resultat — samma antal luft rörelser ska leda till samma beräknade bullernivå.

Bedömningen avkontextualiseras därmed; man beaktar inte andra ljud i omgivningen och därmed inte den sammanlagda ljudnivån och inte heller hur människor upplever ljudet och vilka innebörder de tillskriver det. Istället fästs tilltron till en universell och abstrakt teoretisk kunskap. Beräkningarna av buller blev en stridsfråga mellan de närboende och flygplatsbolaget; de närboende ville ha faktiska mätningar, inte teoretiska beräkningar.

Soneryd konkluderar att miljökonsekvensbedömningen reducerar

komplexitet och bortser från kontextuella faktorer; istället vore det bra om människors upplevelse bättre kunde integreras i miljökonsekvensbedömningarna. MKBn skulle kunna vara en arena för att tematisera livsvärldserfarenheter och också en arena för att formulera motstånd mot de dominerande institutionernas exklusiva kunskapsanspråk. Också detta är en artikel med spännande perspektiv och resultat.

Artikeln "I thought the facts would make a difference" — a case study of public involvement in EIA" utgår från att MKB kan ses som en institutionaliserad form av direkt deltagande. Soneryd frågar sig här vilka påverkansmöjligheter allmänheten har och vilka mekanismer som kan fungera exkluderande respektive inkluderande i förhållande till allmänheten.

Exkluderingsmekanismer som artikeln pekar på är den tekniska diskussionen på mötena, informationskaraktären på samrådet snarare än en öppen dialog, en biased roll för exploitören som på förhand har satt agendan, dominansen för vetenskapliga argument, tidspresen i processen och översättning av inläggen i den slutliga dokumentationen där vissa saker filtreras bort. Inkluderingsmekanismer säger författaren mindre om men menar att man kan se själva MKBn som en sådan.

Det skulle ha varit önskvärt med större fokus på inkluderingsmekanismer. Det hade även varit en poäng

att försöka söka dem på samma analytiska nivå som exkluderingsmekanismerna. Om dominansen för en vetenskaplig diskurs om miljöproblem är en exkluderande mekanism, kunde man kanske tänka sig en rättighetsdiskurs som en inkluderande mekanism på samma analytiska nivå eller en deltagandediskurs, som vunnit i styrka efter Riomötet?

Soneryd pekar på att de lokalboende använde varierade strategier: de bildade en aktionsgrupp, deltog i möten, skrev insändare, hade kontakter med politiker och tjänstemän, samlade ihop en protestlista, drev överklaganden, rapporterade brott mot reglerna (överflygningar) och bildade slutligen ett lokalt politiskt parti. Hon lånar från Hunt & Szerszynski begreppen "ipluggade" respektive "opluggade" processer med avseende på processernas relation till beslutsfattandet: en opluggad process har ingen direkt koppling till beslutsfattandet. Hon konstaterar att när ipluggade processer som syftar till att integrera människor i processen misslyckas med det så finner människor andra vägar och arenor för påverkan.

Poängen med opluggade och ipluggade processer i artikeln är dock oklar, i synnerhet som "ipluggad" är mycket snävt definierad i artikeln — endast MKBn betraktas som en ipluggad process. Det kunde t.ex. varit rimligt att betrakta även partibildningen som en sådan, i synnerhet som artikeln säger sig vilja behandla varierade strategier för påverkan.

Metod- och teorifrågor

Avhandlingen undersöker bara en sida av konflikten; fokus är på lokalinvånarnas målsättningar, perspektiv och handlingar. Detta motiveras med att endast lite forskning om MKB har utgått från allmänhetens perspektiv. Men frågan är om det räcker att studera allmänheten om man är intresserad av allmänhetens deltagande i beslutsfattande. Författaren har ju ambitionen att inte bara studera de lokalboendes erfarenheter, upplevelser och handlingar utan också deras inflytande.

Detta hade, i mina ögon, motiverat att fokus varit på konflikten och hanteringen av den snarare än ena sidans perspektiv. Rent empiriskt hade det varit intressant att få andra parter perspektiv. Också för att förstå mötet livsvärld — system hade det varit poängfullt med andra aktörs definition av situationen. Soneryd skriver att andra träder in i processen utifrån sina roller som tjänstemän, bolagsföreträdare eller vetenskapliga experter (53f), men detta fångas inte i studien.

Tre av de fyra artiklarna bygger på intervjuer. Ändå kom intervjuerna till sent i forskningsprocessen — de utfördes våren 2001. Det är oklart vilken roll intervjuerna spelar och vad syftet var med dem var — att hitta variation i synsätt, perspektiv och upplevelser eller att få illustrationer till de teoretiska resonemangen?

Det är också lite oklart på vilka grunder urvalet av intervjuer gjordes. Författaren säger att hon ville

ha ett varierat urval, och nämner variation av ålder, kön, hur länge man bott på platsen, attityd till flygplatsen, hur störd/upprörd man är och hur engagerad man varit (s. 132, 180). Men vilken roll denna variation spelar är oklart. Om syftet var att hitta variationer i synsätt bland de närboende så tycks det mig också som att 9 personer är för lite för att hitta mönster.

Variationer i synsätt beskrivs inte heller systematiskt: vilka grundläggande synsätt finns? Vilken innebörd tillskriver de platsen/ ljudet/ flygplatsutbyggnaden? Finns det någon syn som är genomgående och som kan antas vara utmärkande för de lokalboende? Finns synsätt som är gemensamma för dem som var motståndare respektive dem som stödde utbyggnaden? Intervjuerna tycks främst användas för att illustrera teoretiska resonemang, vilket kunde ha framgått tydligare.

System- och livsvärldsperspektivet i avhandlingen är poängfullt. Här visas hur människors hela livssituation och de innebär de tillskriver sin livsmiljö kontrasteras med system med mycket mer begränsad logik: det ekonomiska systemet, det vetenskapliga med sina metoder för att mäta fysisk miljöpåverkan och det politisk-administrativa systemet som, i det här fallet, ska hantera ansökningar — alla med begränsade möjligheter att ta in andra perspektiv.

Men perspektivet reser också frågor. Hur fångar man ett livsvärldsperspektiv? Företräder lokalbefolkningen

endast ett livsvärldsperspektiv? (När privatpersoner förhandlade med kommunens företrädare om markpriser vid försäljning av sin mark — företrädde de då ett livsvärlds- eller systemperspektiv?) Vilken är deliberationens funktion enligt författaren? I min läsning är det att få in livsvärldserfarenheter. Hur förhåller detta sig till argument/principer som kan applicera till alla och som är intersubjektiva snarare än subjektiva?

Enligt Habermas kan livsvärldserfarenheter tematiseras kommunikativt; han utvecklar livsvärldsbegreppet i språklig riktning. Det förgivettagna är inte oviktigt, men livsvärldserfarenheterna måste tematiseras och kommuniceras i den politiska offentligheten och sedan översättas till ett språk som det politiska systemet förstår. När Soneryd tänker att livsvärldserfarenheter ska kunna påverka planeringsprocessen är det oklart om hon avser tematiserade erfarenheter som behandlats i offentligheten eller individuella, subjektiva erfarenheter?

Avhandlingen tycks bygga på ett mer fenomenologiskt livsvärldsbegrepp där det förgivettagna och vardagskunskapen är det mest framträdande (ett för-reflexivt vetande). Källan till detta är möjligen Tim Ingolds men det hade varit önskvärt att Ingolds och Habermas synsätt och förenligheten dem emellan hade adresserats.

Det är lite oklart hur Soneryd ser på relationen mellan direkt deltagande och deliberation. Är deliberativ

demokrati nödvändigtvis direkt-demokratisk? Ofta brukar man se deltagandedemokrati och deliberativ demokrati som två skilda demokrati-teoretiska traditioner, som dock har en del gemensamt. Habermas själv säger att poängen med en proceduriell syn på demokratisering och legitimering är att det inte förutsätter specifika organisationsformer:

Demokratisering kan inte innebära en a priori preferens för en specifik typ av organisation, till exempel så kallad direktdemokrati. (1979: 186)

En vanlig invändning mot direktdeltagande, t.ex. brukarinflytande, är att det är privata intressen — som inte behöver allmängöras i en offentlig debatt — som kommer till tals. Soneryd menar visserligen att full representation av åsikter och perspektiv är viktigare än att maximera antalet individer som deltar. Men på andra ställen i avhandlingen tycks kravet på närvaro vara självklar samtidigt som det är oklart hur viktig deliberationen är i deltagandet.

Det är lite oklart hur Soneryd ser på deliberativ demokrati. Många författare tas in i den teoretiska diskussionen och det är inte alltid klart hur perspektiven förhåller sig till varandra och om de är rimliga att integrera. Beskrivningen av Dryzekpositionen i kappan är direkt problematisk. Soneryd gör gällande att Dryzek avvisar möjligheten till "reasoned argument" i storskaliga församlingar (s. 30), vilket helt enkelt är en felläsning. Vad Dryzek avvisar är

möjligheten till "reasoned agreement"; han menar att konsensus om normativa grundvalar är orealistiskt om vi inte talar om små avgränsade frågor knutna till en avgränsad offentlighet av berörda som kan mötas och att Habermas överdriver kravet på konsensus.

"Reasoned argument" kan däremot inte vara ointressant ens i storskaliga sammanhang om man bekänner sig till deliberativ demokrati. Dryzek skriver själv:

... argument always has to be central to deliberative democracy. (2000, s.71)

Slutord

Det är roligt med en sociologisk avhandling om deliberativ demokrati och dessutom en som på ett föredömligt sätt försöker integrera teori och empiri.

Jag har rest vissa frågor när det gäller urvalet av empiri. Det fungerar bra att ha ett empiriskt fall och göra fyra analytiska fall av det, men samtidigt hade detta möjliggjort ett bredare primärempiriskt material i studien. Jag tycker också att författaren gjort en onödigt snäv avgränsning när det gäller MKB relativt hela den lokala beslutsprocessen och hon fångar bara den ena sidans perspektiv. Hon är dock medveten om dessa begränsningar och för resonemang om det i avhandlingen.

Avhandlingen är teoretiskt rik och författaren får ut mycket av det empiriska material hon trots allt har genom sin teorianvändning och sina

infallsrika tolkningar. Det hade varit spännande om hon något mer hade dragit ut teoretiska implikationer av resultaten. Hon gör en kritik av planeringspraktiken, men kanske kan även vissa teoretiska perspektiv förfinas eller kvalificeras?

I avhandlingen integreras många olika teoretiker. Ibland undrar man som läsare över författarnas positioner i förhållande till varandra och ibland också över poängen med att ta med dem. Men Linda Soneryd lyckas väl med att integrera perspektiven och lägga ett konsekvent perspektiv på analysen i kappan. Hon har också lyckats att väl belysa MKBs motsägelsefulla ideal och konsekvenserna av det.

Kerstin Jacobsson

Dryzek, J.S. *Deliberative Democracy and Beyond*, Oxford: Oxford University Press, 2000.

Habermas, J. *Communication and the Evolution of Society*, London: Heinemann, 1979.

NATIONAL SCIENCE INDICATORS:

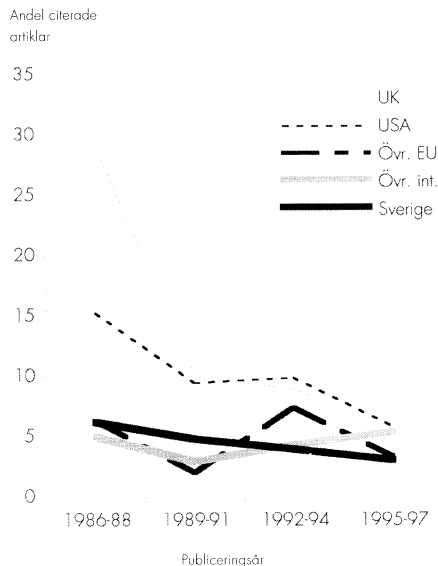
Allt mindre nyskapande forskning vid svenska universitet

Att svensk forskning successivt tappar position på den internationella arenan går att utläsa från National Science Indicators, utgiven av Institute for Scientific Information. Bryter man ner indikatorserien på olika forskningsområden blir det uppenbart att det är inom de områden där svenska forskare tidigare varit mycket framgångsrika som förlusterna är som störst. Mest oroväckande är utvecklingen inom neurovetenskap. Inom detta område återfinns de flesta svenska nobel pristagarna. Det senaste tilldelades professor Arvid Carlsson för hans banbrytande upptäckter rörande signalöverföring i nervsystemet. Detta har föranlett oss att, inom ramen för ett projekt finansierat av Riksbankens Jubileums fond, se närmare på utvecklingen inom neurovetenskap.

Det ökande internationella samarbetet gör att det blir allt svårare att avgränsa svensk forskning som en meningsfull kategori. För att förstå utvecklingen inom svensk forskning måste man förstå hur svenska forskares internationella nätverk förändrats. Särskilt intressant i detta sammanhang är att studera i vilken utsträckning som den tidigare så framgångsrika svenska hjärnforskningen varit beroende av samarbete med forskare från andra länder och om det finns något samband mellan den krympande produktionen av innovativ forskning och förändringar i de internationella nätverken.

Figur 1 visar på sambandet mellan att en svensk artikel är högt citerad och samförfattarnas natio-

nalitet. Högt citerade artiklar är i denna studie operationaliserade som de artiklar vilka tillhör de övre fem procenten av alla neurovetenskapliga artiklar publicerade ett specifikt år. Eftersom sannolikheten att en artikel fått ett visst antal citat även påverkas av när den är publicerad bestäms olika tröskelvärden för de övre fem procenten för olika år. Att på detta sätt arbeta med de övre procenten är att rekommendera eftersom citat till artiklar är mycket skevt fördelade.

Sannolikheten att en svensk artikel är högt citerad med hänsyn till samförfattarens nationalitet.

Att internationellt samförfattade artiklar tenderar att citeras mer har påvisats i tidigare studier. Om detta beror på att det internationella samarbetet i sig bidrar till öka en artikels kvalitet eller om det ökar artikeln synlighet kan diskuteras. Men som går att utläsa i figuren räcker det inte söka internationella partners för att bli citerad. Det är viktigt att etablera kontakter med starka forskningsmiljöer. Stora delar av den forskning, som i början av perioden får Sverige att framstå som en toppnation inom neurovetenskap, producerades i samarbete med brittiska och amerikanska forskare. Även om samarbetet med både de brittiska och amerikanska forskarna i betydligt högre grad leder till högt citerade arbeten, så framstår citeringsgraden hos de artiklar som samförfattades med briter som exceptionell. Nästan trettio procent av de svenska artiklar som skrevs tillsammans med brittiska forskare under perioden 1986 till 1988 tillhör de övre fem procenten i världen. Bortser vi från detta samarbete verkar internationellt samarbete inte ha haft några större effekter på citeringsgraden, vilket talar emot att den ökade citeringsgraden för internationellt samförfattade artiklar skulle vara en effekt av ökad synlighet. Det är även uppenbart att tillbakagången för svensk neurovetenskap går att spåra till förändringar i relationen med de amerikanska och brittiska forskarna.

Vilka slutsatser kan vi dra från denna observation och vilken betydelse bör den tillskrivas? Givet att vi begränsar oss till att med viktiga forskningsinsatser mena de insatser som i hög grad påverkat andra forskares arbete, så ger citeringsanalysen en god approximation av forskningsinsatserns be-

tydelse, dvs. det finns ett samband mellan att en publikation är högt citerad och den utsträckning till vilken andra forskare tycker att den representerar en viktig och nyskapande insats. Det finns empiriskt stöd för denna tolkning. Studier visar att det är bland de högt citerade artiklarna som man återfinner artiklar som introducerat nya idéer, teorier, begrepp och metoder (Rinia m.fl. 1998; Tijssen m.fl. 2002). Att svensk hjärnforskning blivit mindre innovativ är i sig mycket allvarligt, men tyvärr finns det exempel på fler svenska forskningsområden med en negativ utveckling. Av de tio största svenska forskningsområdena uppvisar hälften tydliga tecken på en nedgång i internationellt genomslag och inget av de tio största områdena har en positiv utveckling. Med tanke på att forskarnas förmåga att producera i allt högre utsträckning är beroende av de sociala nätverk som de har tillgång till, så är den kvalitativa försämringen av forskarnas kontakter med världens stora vetenskapliga nationer oroväckande. I denna typ av socialt självorganiserande system, där framgång föder framgång, blir lätt det omvända sant, vilket ökar risken för svensk forskning att hamna i en negativ spiral.

Rickard Danell

*INFORSK, sociologiska institutionen,
Umeå universitet*

Referenser:

Rinia, E.J., T.N. van Leeuwen, H.G. van Vuren & A.F.J. van Raan (1998) "Comparative analysis of a set of bibliometric indicators and central peer review criteria - Evaluation of condensed matter physics in the Netherlands", *Research Policy*, 27: 95-107.

Tijssen, R.J.W., M.S. Visser, T.N. van Leeuwen (2002) "Benchmarking international scientific excellence: Are highly cited research papers an appropriate frame of reference?", *Scientometrics*, 54: 381-397.

LITTERATUR SOM INKOMMIT TILL REDAKTIONEN

Andersson, Stina och Sjødahl, Silvia (red) (2003) *Sex. En Politisk Historia*. Göteborg: Alfabetaanamma/RFSU.

Börjesson, Mats och Palmblad, Eva (2003) *I Problembarnens Tid*. Helsingborg: Carlssons.

Bryld, Mette och Markussen, Randi (red) (2003) *Cyberkulturer och Rekonfigurationer*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.

Carlsson, Ulla (red) (2003) *Mångfald i Medieforskningen*. Malmö: Symposium Malmö högskola 2002.

Janson, Per (2003) *Den Huvudlösa Idén. Medborgarlön, Välfärdspolitik och en Blockerad Debatt*. Lund: Arkiv.

Lowe, Gregory F och Hujanen, Taisto (red) (2003) *Broadcasting Convergence. New Articulations of the Public Service Remit*. Göteborg: Nordicom.

Muukkonen, Martti (2002) *Ecumenism of the Laity. Continuity and Change in the Mission View of the World's Alliance of Young Men's Christian Association, 1855-1955*. Joensuu.

Persson, Anders (2003) *Social Kompetens. När Individiden, de Andra och Sambället Möts*. Lund: Studentlitteratur.

Persson, Marcus och Thelander, Joakim (red) (2003) *Mellan Relativism och Realism*. Lund: Working Paper in Sociology 2003:1.

Rothstein, Bo (2003) *Sociala Fällor och Tillitens problem*. Stockholm: SNS.

Sundberg, Jan (2003) *Parties as Organized Actors*. Helsinki: Commentationes Scientiarum Socialium 62.

Wenger, Etienne och Lave, Jean (2003) *Situeret Laering*. Köpenhamn: Hans Reitzel.

ANVISNINGAR

En förutsättning för publicering i Sociologisk Forskning är att uppsatsen inte redan är publicerad, eller under bedömning för publicering av annan tidskrift eller annat förlag. Undantag kan göras för samtidig publicering på flera språk. Artikelförfattare erhåller tre exemplar av det nummer av Sociologisk Forskning där artikeln publiceras.

Uppsatser

1. Sänd tre exemplar av ditt manuskript till tidskriftens redaktör. Manusket ska vara skrivet med dubbelt radavstånd, försett med goda marginaler samt i sin helhet inte överstiga 10 000 ord. Om inte annat avtalats med redaktionen ska uppsatsen vara författad på svenska.
2. Slutgiltigt manus sparas i Word och skickas till redaktionen i digitalt, via mail eller på diskett.
3. Redaktionen sänder normalt varje uppsats till två anonyma granskare för bedömning. Av det skälet anges endast titel på uppsatsens första sida och författaridentitet ska ej heller framgå i texten. På separat blad anges uppsatsens titel och antalet ord, författarnamn, akademisk titel, institution samt adress.
4. Manuskriptet ska innehålla ett abstract på engelska om 150-200 ord. Ange gärna några nyckelord. Författaren ansvarar för språkgranskning.
5. En presentation av författaren ska bifogas (400 tecken inkl. blanksteg).
6. Tabeller och figurer skickas till redaktionen med vanlig post utskrivna separata blad. I texten anges var dessa ska placeras. Grunddata, t ex excelfiler till tabeller och diagram, skickas digitalt tillsammans med det övriga textmaterialet.
7. Litteraturhänvisningar i texten görs enligt följande: (Sontag 1977:35) eller Sontag (1977:35).

TILL

FÖRFATTARE

Referensmall

BOK:

Pilgrim, D. & Rogers, A. (1993)
A Sociology of Mental Health and Illness.
 Buckingham: Open University Press.

ARTIKEL:

Haavio-Mannila, E., Roos, J.P., Kontula,
 O. (1996) "Repression, Revolution and
 Ambivalence: The Sexual Life of Three
 Generations", *Acta Sociologica* 39 (4): 409-430.

KAPITEL I BOK:

Dryler, H. (1994) "Etablering av nya
 högskolor — ett medel för minskad sned-
 rekrytering?", s 285-308 i Erikson, R. &
 Jonsson, J.O. (red) *Sorteringen i skolan*.
 Stockholm: Carlssons.

Recensioner (2000 ord)

Sociologisk Forskning publicerar recensioner av nyutkommen litteratur av sociologisk relevans. Litteraturhänvisningar i recensionen ska förtecknas i en referenslista.

Sociologisk debatt (3000 ord)

---

1. Sociologiskt präglade forskningsresultat och tankegångar presenteras på ett sätt som gör den aktuell och samhällsanknuten. Kärnfulla och engagerande presentationer av texter, perspektiv och resultat, med fokus på implikationer till vår samtida akademiska och samhällsliga kontext.

Exempel på bidrag kan vara: en sammanfattning av huvudpoängerna i en nyligen publicerad bok:

- ▶ Vad säger den senaste forskningen om ett givet ämne och vilka implikationer kan vi dra av detta?
  - ▶ Introduktion av internationella forskare eller forskningsresultat.
2. Bidrag bedöms av redaktionen.
  3. Antalet referenser bör hållas till ett minimum.
  4. Noter bör inte förekomma alls.

Repliker (800 ord)

I syfte att skapa ett debattforum finns möjlighet att replikera publicerade debattartiklar. Repliker skall skickas till redaktionen senast 30 dagar efter det att debatten publicerats. Författaren till den debattartikel som replikeras kommer — under förutsättning att repliken publiceras — lämnas utrymme att svara på repliken.

Forskningsnotiser (max 800 ord)

Komprimerade redogörelser för exempelvis intressanta forskningsresultat och empiriska iakttagelser som inte är tillräckligt omfattande för att bilda underlag för en hel artikel. Det kan röra sig om korta kommentarer vilkas aktualitet kräver relativt snabb publicering, presentationer av nystartade projekt och nätverk, eller information om kommande konferenser och publikationer.

POSTTIDNING B

Avs:
Sociologisk forskning
c/o Sociologiska institutionen
Umeå universitet
901 87 UMEÅ

BEHÖVS MEDLEMMARNA?

av Göran Ahrne och Apostolis Papakostas

EN INDIVIDUALISTISK SOCIAL RÖRELSE, ÄR DET MÖJLIGT? RÖRELSEBEGREPPET OCH NEW AGE

av Jenny-Ann Brodin

FÖRÄLDRADE FOLKRÖRELSE, AKTIVA MEDBORGARE OCH HETSANDE MASSMEDIER

av Klas Åmark

GLOBALISERINGSRÖRELSEN

— EN NY SOCIAL RÖRELSE ELLER EN KLASSISK KONFLIKTDIMENSION I NYTT SAMMANHANG?

av Magnus Wennerhag

KORPORATISM OCH BOSTADSREGIMER

av Jim Kemeny

Bostadsforskningen är ett verktyg för studier av korporatistisk teoribildning. Jim Kemeny visar att boende och bostadsmarknaden är fundamentala för vår förståelse av välfärdsstatsregimer.

ATT EXPLICITGÖRA DET IMPLICIT SAGDA — I SJÄLMORDSNÄRA KVINNORS TAL OM OFFERSKAP, KÖN OCH SEXUALISERAT VÅLD

av Elisbeth Lindberg

Om samband mellan kvinnors självmordstankar och erfarenheter av sexuellt utnyttjande.

RECENSIONER

NOTISER & ANMÄLNINGAR

ISSN 0038-0342

9 770038 034001 >